

175050

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SEYYAHLARIN GÖZÜYLE OSMANLI DÖNEMİNDE
FAALİYET GÖSTEREN KERVANSARAYLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat ÖZER

402001005

175056

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 24 Aralık 2004

Tezin Savunulduğu Tarih : 26 Ocak 2005

Tez Danışmanı : Doç. Dr. İlknur KOLAY

Diğer Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ayla ÖDEKAN (İ.T.Ü.)

Prof. Dr. M. Baha TANMAN (İ.Ü.)

ilknur

Ayla Ödekan

M. Baha Tanman

OCAK 2005

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	IV
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu, Amacı, Yöntemi	1
1.2. Kervansaray, Ribat ve Han	2
1.3. Çalışmamıza Kaynaklık Eden Seyahatname Yazarları ve Eserleri	6
2. SEYYAHLARIN GÖZÜYLE OSMANLI DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN KERVANSARAYLAR	16
2.1. Kervansarayın Tanımı, İşlevi ve Unsurları	16
2.1.1. Şehir İçi Hanları	17
2.1.2. Misafirhaneler	17
2.1.3. Bekarhaneler	17
2.1.4. Roma Kervansarayları ile İlişkisi	19
2.2. Kervansarayların Yapısı	20
2.2.1. Kervansarayların Mimari Yapısı	20
2.2.2. Kervansarayların Büyüklüğü	21
2.2.3. Kervansarayların Sayısı	23
2.2.4. Kervansarayların Unsurları	24
2.2.4.1. Nalbant	24
2.2.4.2. Şadırvan, Çeşme, Abdesthane	24
2.2.4.3. Mescid	26
2.2.4.4. Hamam	26
2.3. Konaklama	27
2.3.1. Kervansaraylarda Konaklayanların Statüleri	27
2.3.1.1. Elçi, Tüccar ve Seyyahlara Yapılan Muamele	27
2.3.1.2. Müslüman Tüccarlar	32
2.3.1.3. Ermeni Tüccarlar	33
2.3.1.4. Tüccar ve Seyyahların Kıyafetleri	34
2.3.2. Kervansaraylarda Konaklama	35
2.3.2.1. Kervansaray Odaları	35
2.3.2.2. Ocak	38
2.3.2.3. Yatak, Döşek, Eyer, Kilim	40
2.3.3. Kervansaraylarda Konfor	43
2.3.4. Şehir İçi Hanlarda Konaklama	45
2.3.5. Misafirhanelerde Konaklama	45
2.3.5.1. İmarethane	46
2.3.5.2. Dar'üs-Siyade	46
2.3.5.3. Misafirhane	47
2.3.5.4. Tekke ve Zaviye	48
2.3.5.5. Otel ve Pansiyon	49

2.4. Kervansaraylarda Yemek	51
2.4.1. İkrâm Şekli ve Sayısı	51
2.4.2. Yemek Yapılan ve İkrâm Edilen Yerler	52
2.4.2.1. Yemek Pişirilen Mekan Olarak: Ocak	53
2.4.2.2. Masa	54
2.4.3. İkrâm Edilen Yemekler	55
2.4.3.1. Ekmek	55
2.4.3.2. Pilav, Çorba ve Et	56
2.4.3.3. Kahve	57
2.4.3.4. Yoğurt	58
2.5. Kervansaraylarda Hayvanların Barınması ve Ahırlar	59
2.5.1. Kervansaraylarda Ahırlar	59
2.5.1.1. İnsanların Barındıkları Yerlerden Ayrı Olan Ahırlar	59
2.5.1.2. Yolcularla Hayvanların Ortak Kullandığı Ahırlar	62
2.5.2. Hayvanların Beslenmesi	62
2.6. Kervansaraylarda Ücret	63
2.6.1. Kervansarayların Giderlerinin Karşlanması	66
2.6.2. Konaklama Ücretleri	67
2.6.3. Şehiriçi Hanlarında Oda Kiralama	69
2.6.4. Bekar Odalarında Ücret	70
2.6.5. Misafirhanelerde Ücret	70
2.7. Kervansarayların Ticari İşlevleri Dışında Kullanım Alanları	71
2.7.1. İbadet	71
2.7.2. Esir Pazarı	72
2.7.3. Eğitim	74
2.7.4. Güvenlik	75
2.7.5. Siyaset	77
2.8. Kervanlarda Seyahat	78
2.8.1. Kervan ve Kervancılar	78
2.8.1.1. Kervan Tanımı	78
2.8.1.2. Kervancıbaşı	79
2.8.2. Seyahat Usulü	79
2.8.3. Kervanın Kalkış Noktaları ve Güzergahlar	80
2.8.4. Kervanın Hazırlığı	81
2.8.5. Develer, Atlar, Katırlar	81
2.8.6. Kervanın Konaklaması	82
2.8.7. Kervanlarda Uyku ve Hırsızlığa Karşı Alınan Tedbirler	83
2.8.8. Kervanın Taşındıkları	84
3. DEĞERLENDİRME	86
4. SONUÇ	119
KAYNAKLAR	124
ÖZGEÇMİŞ	133

Şekil Listesi

- Şekil 1.1a : Kervan, Rouargue; Joseph Méry, Constantinople et la mer Noire, Paris, s.406-407: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: 5, 241. 1
- Şekil 1.1b : Erzurum'da kervansaraydan bozma İngiliz Hastanesi, Edmund Olier, Cassell's illustrated history of the Russo-Turkish War, London, Cilt:2, s.43: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt:4, s.266 1
- Şekil 2.1 : Aydın'da bir kervansaray, Thomas Allom, G. Presbury; Robert Walsh, Robert Walsh, Constantinople and the scenery of seven churches of Asia Minor, London, 1839, Cilt: 1: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: 4, s.91 16
- Şekil 2.2.1 : İzmir, Bergama'da bir kervansaray, Charles Fellows, A journal written an excursion in Asia Minor, 1838. London, s.33: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: 5, s.84 20
- Şekil 2.2.4.2 : İzmir Develer Kervansarayı Çeşmesi, Eugène Flandin, L'Orient, Paris, 1853, Pl. 50: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: 5, s.62 25
- Şekil 2.3.1.1a : İstanbul'da Elçi Hanı, 2. Österreichische National Bibliothek, Codex Vindobonensis 8615, Viyana, 1586; Metin And, 16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam, İstanbul, Akbank Yayınları, 1993, s.54. 28
- Şekil 2.3.1.1b : Gümrük, Lewis's illustrations of Constantinople. London, 1838, Cilt.3 30
- Şekil 2.3.2.3 : Han Avlusu, William Henry Bartlett, J.C. Bentley; Julia Pardoe, The Beauties of the Bosphorus. London, 1835: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt. 3, s.92 40
- Şekil 2.3.3 : Küçükçekmece'de bir kervansaray, Jose Maria Jouannin-Jules Van Gaver, Turquie, Paris, 1840, s.270-271: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: I, s.185 44

Şekil 2.4.2	: Milas-Bodrum yolu üzerinde kervanda çay molası, J.B. Hilair, Liénard, Comte de Choiseul-Gouffier, Voyage Pittoresque de la Grèce, Paris. 1782-1822, Cilt:1, Pl.94: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: 5, s.235.	52
Şekil 2.5	: Bir kervansarayın içten görüntüsü, J.B. Hilair, Damburn; Comte de Choiseul-Gouffier, Voyage Pittoresque de la Grèce, Paris. 1782-1822, Cilt: 2, Pl.7: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: 5,s.242.	59
Şekil 2.7.2	: Avrat Pazarı, Robert Walsh, Costantinople and the scenery of seven churches of Asia Minor, London, 1839, Cilt: 1: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt 2 s.272	72
Şekil 2.8	: Kervan, J.B. Hilair; Comte de Choiseul-Gouffier, Voyage Pittoresque de la Grèce, Paris. 1782-1822, Cilt: 5, Pl.104: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt:5, s.240.	78
Şekil 2.8.5	: Ankara demiryolu istasyonunda, buğday yüklü deve kervanı, Servet-i Fünun, İstanbul, 1893, c.6: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: 5, s.230.	82
Şekil 2.8.6	: Muğla-Bodrum-Milas yolu üzerinde seyyahların dinlenişi, J.B. Hilair, Liénard, Comte de Choiseul-Gouffier, Voyage Pittoresque de la Grèce, Paris. 1782-1822, Cilt: 1, Pl.95. Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara. Cilt: 5, s.245.	82
Şekil 3a	: Chemins de fer Orientaux afişi, 1898. Portakal Kültür Sanat Antika Dergisi, Sayı: 9, 1998, s.15	87
Şekil 3b	: Simplon-Orient Express'in ile Türkiye yolculuğunu tanıtan afiş, Roger Broders, 1930; Portakal Kültür Sanat Antika Dergisi, Sayı: 9, 1998, s.13	87
Şekil 3c	: Manisa, Alaşehir'de bir kervan, Thomas Allom, G. Presbury; Robert Walsh, Robert Walsh, Costantinople and the Cilt: 1: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: 5, s.138.	91
Şekil 3d	: Durlas Köyü yakınlarında seyyahların dinlenişi, J.B. Hilair, C. Weisbrod, Comte de Choiseul-Gouffier, Voyage Pittoresque de la Grèce, Paris. 1782-1822, Cilt: 1, Pl.74: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt:5, s.236.,	95
Şekil 3e	: Kırklareli, Lüleburgaz'da bir kervansaray, (Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi Kervansarayı olmalıdır.) Jose Maria Jouannin-Jules Van Gaver, Turquie. Paris, 1840: Gravürlerle Türkiye, 1996. Ankara, Cilt: 5, s.125	97

ÖZET

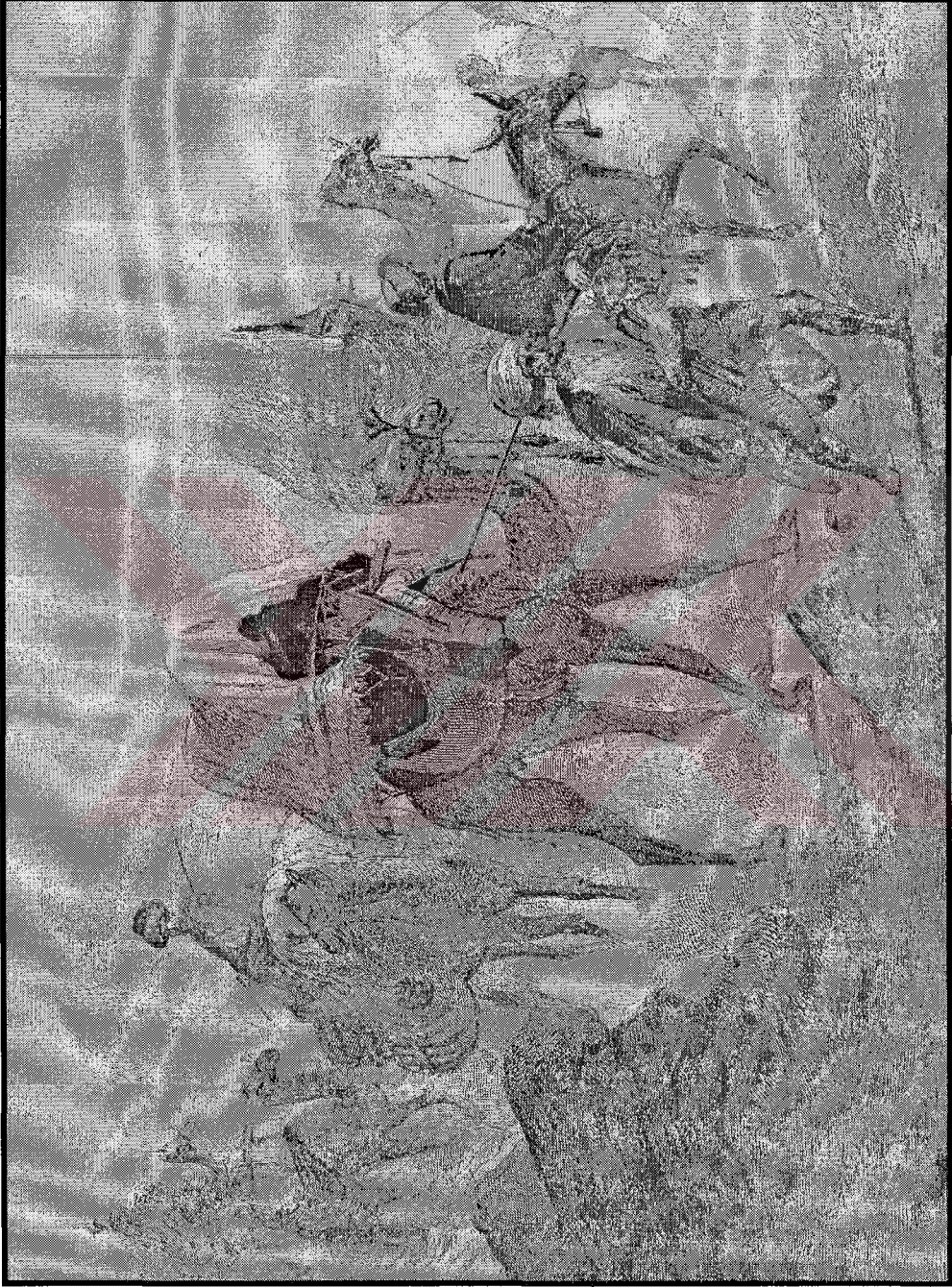
Bu çalışmada, Osmanlı döneminde faaliyet gösteren, bir konaklama yapısı olarak kervansaray incelenmektedir. Kervansarayların işleyişi, yolculara yapılan muamele, konaklama usulleri ikram edilen yemekler gibi sosyal hayatı ilgilendiren pek çok konu, çalışmanın ilgi alanına girmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu 13. yüzyılın başından 20. yüzyılın başına kadar geçen uzun bir sürede faaliyet gösteren, ancak bugün işlevini yitirmiş olan kervansaraylardaki işleyiş, seyyahların gözünden aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışma içinde değerlendirilen kervansaraylar, hem Osmanlı, hem de Osmanlı öncesi dönemde inşa edilmiş; ancak, Osmanlı'nın varlık gösterdiği yüzyıllarda kullanılmış yapılarıdır. Çalışma, kervansaray, ribat, han terimlerinin açıklandığı ve çalışmada kullanılan seyahatname yazarlarıyla eserlerinin tanıtıldığı giriş; seyyahların gözüyle kervansarayların anlatıldığı ve sekiz bölümden oluşan metin kısmı; bu metinde aktarılanların bilimsel çalışmalar ışığında tartışıldığı değerlendirme bölümü ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Seyyah, tüccar ve elçilerin gözlemlerine dayanarak oluşturulan metin kısmının ilk bölümünde, kervansaray ve diğer konaklama yapıları tanımlanmıştır. İkinci bölümde; kervansarayların mimari yapıları, sayısı ve unsurları; üçüncü bölümde konaklama başlığı altında, seyyah, elçi ve en genel anlamda yolcuların karşılaştıkları muamele, konaklama usulleri, kervansaray dışındaki konaklama yapıları ve kervansarayların konforu üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde, yolculara ikram edilen yemekler, ikram edilen yerlerle birlikte anlatılmaktadır. Beşinci bölümde, yolcularla birlikte kervanda hareket eden hayvanların barındırıldığı ahırlar; altıncı bölümde, kervansaraylarda ücret konusu incelenmektedir. Yedinci bölümde, kervansarayların ticari işlevleri dışındaki kullanım alanları başlığı altında, ibadet, eğitim ve esir pazarları gibi konular anlatılırken son bölümde, kervanlarda seyahat konusu üzerinde durulmuştur. Değerlendirme bölümünde, seyahatname yazarlarının aktardıkları, bilimsel çalışmalar, süreli yayınlarda yayınlanmış makalelerle karşılaştırılmış ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

SUMMARY

Ottoman caravanserais functioning as a structure of accommodations for the travelers are searched in this study. Several subjects related with social life, such as the way the caravanserais had functioned, the visitors were treated, the accommodation conditions, and food services were the topics studied in this survey. The system of the caravanserais, that functioned from the beginning of 13th century, when the Ottoman Empire founded, to the beginning of the 20th century, and lost their functions now, are told from the travelers' sight. The caravanserais, which were surveyed, were either built before or during the Ottoman period; however, they were all in use in the Ottoman era. This study consists of an introduction chapter where the terms of caravanserai, ribat and khan are discussed and the travelers and the travel books used in the research are presented, the second chapter where the information on the caravanserais given by the travelers are surveyed under eight subtitles, the third chapter in which the information given by the travelers are discussed and evaluated with the other studies on caravanserais and the conclusion chapter.

In the second chapter in which the observations of the traveler's, merchants' and ambassadors' are given, the caravanserais and other buildings that were used to spend the night are defined under the first subtitle. Under the second subtitle, the architecture of the caravanserais and the quantity of the caravanserais are mentioned. The third subtitle "accommodations", quotes the treatment of the travelers, accommodation system, other accommodation structures besides caravanserais and comfort in caravanserais, from travelers', ambassadors' and passengers' experiences. Under the fourth subtitle, food offerings are given with places they were offered. The barns, where animals of passengers, were kept are introduced under the fifth, and the fees are mentioned under the sixth subtitles. Under the seventh subtitle "usages of caravanserais outside commercial functions", worshiping, education, and slave bazaars functions that took place in the caravanserais are described, and journey in caravans is mentioned under the eighth subtitle. In the evaluation chapter, travelers' quotes are put side by side with scientific studies; articles issued in periodicals on the similar theme, and tried to reach a conclusion.

Şekil 1.1.a: Kervan

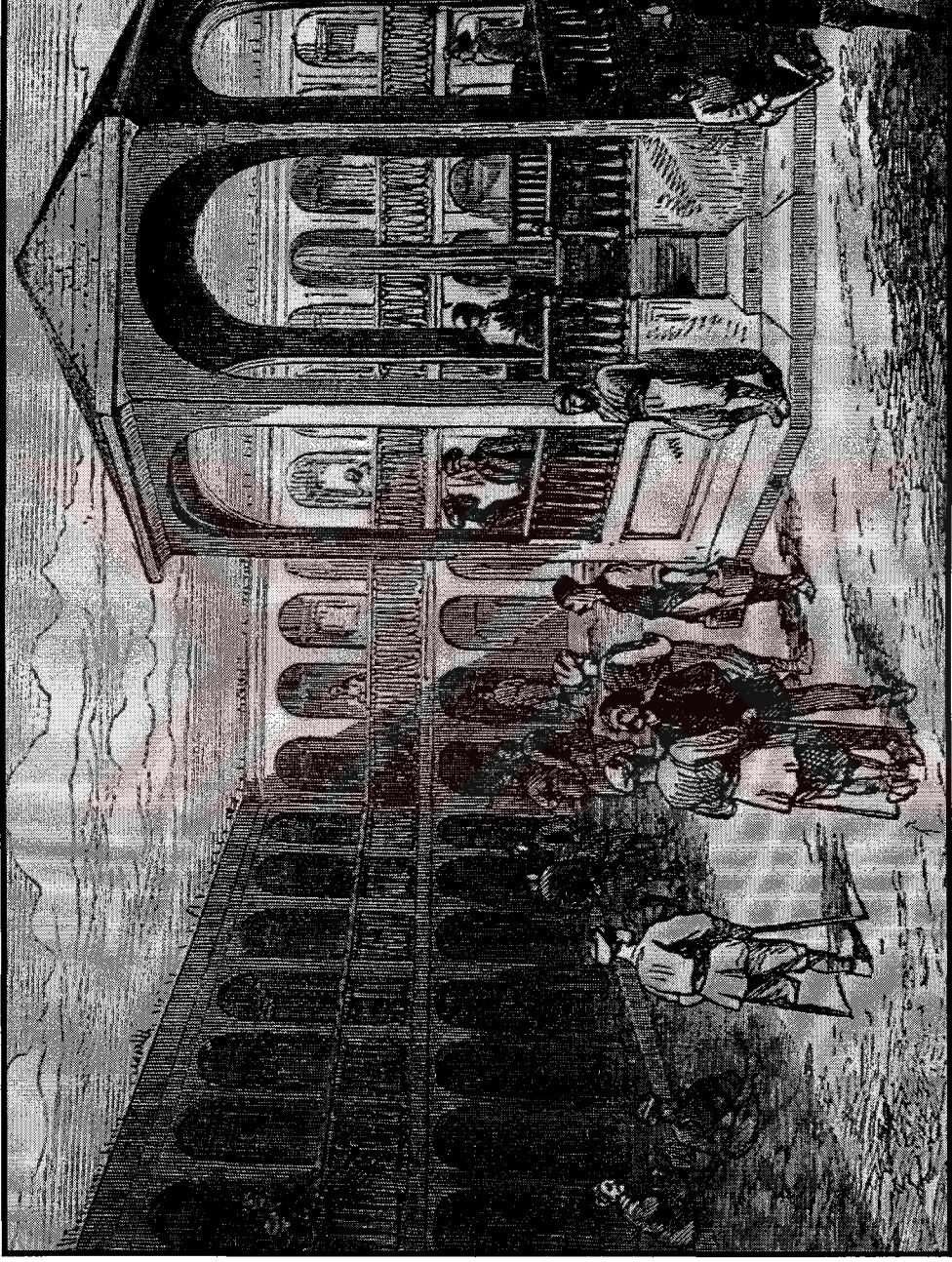

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu, Amacı, Yöntemi

Hakim olduğu geniş coğrafyada, Baharat Yolu ve İpek Yolu gibi döneminin en önemli iki ticaret yolunun imkanlarına sahip olan Osmanlı Devleti'nin, bu ticaret ağı üzerine çok sayıda kervansaray inşa ettiği bilinmektedir. (Şekil 1.1a) Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin sahibi olduğu bu topraklar üzerinde daha önce kurulmuş olan çeşitli devletler tarafından da benzer inşa faaliyetleri sonucu, kervansarayların İran'dan Balkanlar'a kadar uzayan büyük bir alana yayılmış olduğu da görülmektedir. Ticari bir kaygıyla inşa edilmiş bu yapıların, savaş dönemlerinde korunaklı karargahlara dönüştürülebilmesi de, kervansaray inşasına hız kazandırmış ve sayılarının hızla artmasına sebep olmuştur. (Şekil 1.1b) Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi disiplinleri içerisinde, kervansarayların mimari yapıları üzerine çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış olmasına rağmen, bu yapıların kullanıcıları tarafından nasıl kullanıldıkları konusunda doyurucu bir çalışma yapılmamıştır. Biz bu çalışmamızda, bu mekanlarda konaklayan, barınan kişilerin, nasıl bir yolculuk sonunda kervansaraya ulaştıkları, geldikleri bu mekanlarda nasıl karşılandıkları, yiyecek ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları, hayvanlarını nerede barındırdıkları gibi pek çok sorunun cevabını bulmaya, en genel anlamıyla kervansaraylardaki sosyal hayatın nasıl olduğunu araştırmaya çalıştık.

Çalışmamız, Osmanlı Devleti döneminde inşa edilmiş kervansaraylardaki sosyal hayatı incelediği gibi, Osmanlı topraklarında daha önce inşa edilmiş olan kervansaraylardaki sosyal hayatı da incelemektedir. Yani çalışmamızda önemli olan yapının hangi dönemde yapıldığı değil, hangi dönemde kullanıldığıdır. Buradan hareketle, Bizans, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde inşa

Şekil 1.1b: Erzurum'da kervansaraydan bozma İngiliz Hastanesi

edilmiş kervansaraylarla beraber, Osmanlı Devleti'nin sonradan topraklarına kattığı, Suriye, Mısır ve Balkanlar gibi geniş bir coğrafyada inşa edilmiş kervansaraylardaki sosyal hayatı da çalışmamız içerisinde değerlendirmeye çalıştık. 1299 yılında küçük bir beylik olarak dünya sahnesine çıkan ve 1922 yılına kadar varlığını sürdüren Osmanlı Devleti'ne bu uzun yüzyıllar içerisinde, bir kısmı ticari, bir kısmı siyasi, bir kısmı dini, bir kısmı da sırf yeni yerler görmek gibi gerekçelerle çeşitli milletlerden oluşan insanlar tarafından seyahatler yapılmıştır. Bu seyahatlerin en azından bir kısmının kaleme alındığını ve yayınlandığını biliyoruz. Sadece 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti hakkında batılı ve doğulu seyyahlar tarafından yazılmış 450 kadar metin olduğu biliniyor. (Faroqhi, 2001, s.178) Bu seyahatnamelerin önemli bir kısmı, doğu ve batı dillerinde yayınlanmış, ancak çok az bir kısmı Türkçe'ye çevrilebilme olanağı bulmuştur. Biz çalışmamızda bu seyahatnamelerin Türkçe'ye çevrilmiş olanlarından hareketle, Osmanlı döneminde, Osmanlı'nın hakim olduğu topraklara gelmiş ve kervansaraylarda konaklamış olan seyyahların gözlemlerini derlemeye ve bu izlenimlerden "Osmanlı dönemi kervansaraylarını ve bu yapıların nasıl kullanıldığını" anlamaya çalıştık. Bizi bu yola iten temel saik, üzerinde çalıştığımız konuda daha önce bilimsel çalışma yapılmamış olmasıydı. Çalışmamıza kaynaklık edecek, bağımsız bir çalışma olmadığı gibi, bu konuda yazılmış makaleler de ya hiç yoktu, ya da genel bir çerçeve çizmekten çok uzaktılar. Bu sebeple, seyahatnamelere yöneldik. Seyahatnameler, kültür tarihi açısından zengin bir kaynak olduğu gibi, kervansarayları bizzat görmüş, içinde barınmış, yaşamış insanlar tarafından yazıldıklarından çalışmamız için de temel kaynak oldular.

1.2. Kervansaray, Ribat ve Han

Çalışmamız esnasında karşılaştığımız en temel problem, kervansaray, ribat ve han gibi mimari yapıların birbirleriyle olan alakalarının tam olarak ne olduğuydu. Zira, bir çok eserde, benzer işlevleri ifa eden kuruluşlar hakkında farklı isimlendirmeler yapılmaktaydı. Hatta aynı yapı için seyahatname yazarı eserinin bir bölümünde han derken, başka bölümlerinde kervansaray ismini kullanmaktaydı. Seyahatnamelere bakılarak kervansaray ve han isimlendirmelerinin tarih içinde birbirlerinin yerini mi aldığı, yoksa işlevlerine göre zamanında mı tasnif edildiği açık bir şekilde ortaya konulamamaktadır.

Kervansaray, han ve ribat üzerine çalışma yapan kişiler bu terminolojik problemle sürekli karşılaşmışlardır. Bu sebeple pek çok araştırmacı, kendi çalışmasında bu isimlendirmelerin neyi karşıladığını izah etmek zorunda kalmıştır. Çok sayıda araştırmacı, kervansarayın kökenini ribatlara bağlamaktadır. Bu da bizi, öncelikle “Ribat”ın ne olduğunu anlamaya yönlendirmektedir. İslamiyeti kabul eden ilk Türk devleti olan Karahanlılar’ın inşa ettiği Ribat-ı Melik (M: 1078) isimli yapı, tarihte Müslüman Türklerin inşa ettiği ilk kervansaray olarak adlandırılmaktadır. (Aslanapa, 1963, s.26) Görüldüğü üzere ilk kervansaray binasının isminde ribat ismi kullanılarak, bugün bizim kervansaray olarak tanımladığımız yapının kendi döneminde ribat olarak tanındığı anlaşılmaktadır. Mustafa Cezar, ilk Arap ribatlarının askeri amaçlı tesisler olduğunu söyleyerek, bunların hudut boylarında, stratejik yerlerde cihada hazır İslam kuvvetleri ile onların binek hayvanlarının hazır bulundurulması için inşa edildiğini belirtmektedir. Buna göre, bir ribatın etrafı savunma duvarı ile çevriliyor ve tek giriş kapısı olan bu yapının muhafaza duvarının içinde kalan alanda, ahırlar, ambar, muhafızların kalacağı ve barınacağı bina ve gözetleme kulesi bulunuyordu. Müslüman Araplar, kuzey Afrika’da olduğu gibi Türkistan’da da askeri amaçlı ribatlar inşa ediyorlardı. (Cezar, 1981, s.931) Ribatların Araplar tarafından askeri amaçlı inşa edilmiş yapılar olduğunu İnci Kuyulu’da çalışmasında izah etmektedir.

“İslamiyetin yayılmaya başladığı yıllarda, Arapların Kuzey Afrika ve İspanya’da sınırların korunması ve genişletilmesi amacıyla, ribat adı verilen dini ve askeri nitelikli yapılar kurduğu bilinmektedir. Arap istilalarıyla, diğer bölgelere de yayılan bu ribatlar, zaviye, tekke, hankah gibi şeyhlerin, devişlerin kaldıkları yerler şekline dönüşmüşlerdir. Böylece ribat kelimesi, hankah ile aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır” (Kuyulu, 1996, s.51)

Ribatların kökeni hakkında yapılan araştırmalarda ise bu yapıların Roma dönemindeki “castrum”lara bağlandığı anlaşılmaktadır. İleride bazı seyyahların da bu bağlantıya işaret ettiğinin üzerinde duracağız. İslam ordularının fethettiği yerlerin büyük bir kısmında özellikle, bir dönemler Roma İmparatorluğu’nun elindeki topraklar olan Kuzey Afrika’da ribatlara rastlanması bu etkileşimi izah etmekte kolaylık sağlamaktadır. Roma Castrum’larında olduğu gibi stratejik yerlerde, yol

güzergahlarında ve sınırlarda inşa edilmiş ribatların, Kuzey Afrika'da bu kadar yaygın bir biçimde bulunması, Rabat şehrinin ismini bu yapılardan almış olması ve K.Afrika'daki Sus Ribatı'nın varlığı da bu yapıların, kendi dönemindeki önemine işaret etmektedir. (Berkol, 1973, s.345) Araplar tarafından yapılmaya başlanan ve İslam ordularının gittikleri yerlere götürdükleri bu mimari yapıların, bu fetihler sonucunda Orta Asya içlerine kadar yayıldıkları anlaşılmaktadır. Arapların bir taraftan askeri amaçlı ribatlar inşa ederken, diğer taraftan fethettikleri bölgelerde bu amaçla kullanabilecekleri yapıları alıp, elden geçirdiği de anlaşılmaktadır. Arap yazarlarının eserlerinde, Maveraünnehir'de 10 bin kadar ribatın bulunduğunu yazmaları da ribatların yaygınlığını ve önemini işaret etmektedir. (Cezar, 1981, s.932) Öle görünüyor ki, Türklerin İslamı kabulünden sonra yaptıkları ribatlar, süreç içerisinde şeklini büyük ölçüde muhafaza etmiş ancak kervansaray olarak isim değiştirmiştir.

Bu isim değişikliğinin Türklerin İslamı Araplarla tanınmasının akabinde karşılaştıkları Farslarla girdikleri ilişki neticesinde olmalıdır.

“Risale-i Mimari’ye göre, han arabidir. Farisi olan hane’den tarib olunmuştur. Farisi ve Türkiye yine han derler. Ribat arabidir. Fariside karbansaray ve kervansaray, Türkiye avam galat edip kervansaray derler.” (Nayır, 1975, s.195)

Bu da gösteriyor ki, ribat isminin kullanılmasından kervansaray ismine geçiş Türklerin ilişki kurdukları toplulukların dilleri ile alakalıdır ve bir tercih sonucudur. Farsça'nın Selçuklularla birlikte yaygınlık kazanması sonucu olan bir değişikliktir bu isimlendirme, yoksa mimari program ve işlevin farklılaşmasıyla bulunan bir isim değildir. Ancak, yine de ribat isminin tamamen ortadan kalkmadığı da bir gerçektir. Ribat kelimesi Anadolu'da sadece Selçuklu kervansaraylarının yazıtlarında görülmekle kalmamış, Osmanlı devri kervansaraylarında da XVI. Yüzyılda biri Erzurum'da Rüstempaşa Kervansarayında, diğeri Bitlis-Tatvan yolundaki Hazo Hanı'nın yazıtlarında yer almıştır. (Güreşsever, 1989, s.1383) Kervansaray da tıpkı ribat gibi bir mimari program izlemiş, aynı gerekçeyi yani güvenliğini önceliklemiştir. Ancak güvenlik tanımının İslam topraklarının sınırlarının genişlemesiyle birlikte değişmesiyle, kervansarayın mimari programına da yansıyan bazı değişiklikler

olabilir. Artık pek çok kervansaray, sınır boylarında değil, düşman saldırısından daha emin olunan toprakların iç kısmında kalmışlardır. Böylece, güvenlik tanımı dış tehlikeden, ticari kervanlara yönelik göçebe saldırısı, eşkıya tehlikesi gibi iç tehdite yönelmiştir. Zamanlarında ribatların geliri devlet ve zengin şahısların yaptığı vakıflarla sağlanmaktaydı. Sınırlar genişleyince ribatlar askeri fonksiyonlarını yitirerek sadece ticari gayeye bağlanmışlardır. (Güreşsever, 1989, s.1382)

Kuruluşlarındaki askeri amacın önemini yitirmesi, buna karşılık ticari işlevinin artmasıyla kervansaraylara han isminin de verilmeye başlandığını görürüz. Ancak tarih içerisinde bu iki ismin de, işlevleri dikkate alınarak bazen ayrıştırıldığı bazen de, aynı işlevi gören ve aynı unsurlardan oluşan yapılar olarak görülerek han ve kervansaray isimlerinin aynı yapı için kullanılabilirdiği anlaşılmaktadır. Berkol, han ve kervansarayı birbirinden ayırmakta ve daha çok şehirler arasındaki uzun mesafeler ve ıssız yerlerde yapılmış olan konaklama yerlerine kervansaray, meskun yerlere yakın ve şehirler içinde aynı vazifeyi gören binalara da han demektedir. (Berkol, 1973, s.345)

Akozan ise, tüccarlar, hacılar, iş için seyahat edenleri, şehirde ve seyahat yolları üzerinde hayvanları ve eşyalarıyla birlikte barındıran, onlara yatacak yer ve yiyecek temin eden binalara kervansaray, mihmansaray ya da han dendiğini söylemekte ve bu yapılar arasında herhangi bir ayırıma gitmemektedir. (Akozan, 1963, s.133) Zeynep Nayır, bu iki yapının benzer işlevleri olmakla birlikte, kervansaraylara yolcuların misafir edildikleri han, yani para ödemededen kaldıkları, geçici ikametinin söz konusu olduğu han demektedir ve han-kervansaray ayırımını belirleyen bu özelliğin yapıların mimari programında bir değişikliği oluşturmadığını söylemektedir. (Nayır, 1975, s.196)

1.3. Çalışmamıza Kaynaklık Eden Seyahatname Yazarları ve Eserleri

Doğu'nun en önemli seyyahlarından **Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta**, 14. yüzyılda bir Hac ziyareti için çıktığı yolculuğuna yıllar sonra, arkasında Fas'tan Hindistan'a, Arabistan'dan Anadolu'ya kadar pek çok yer görmüş, çok sayıda evlilik yapmış olarak son verdiğinde, onun seyahati bir zevk olarak değil bir yaşam biçimi olarak algıladığını ve öyle yaşadığını görürüz. Osmanlı'nın henüz bir beylik olduğu 14. yüzyılda Anadolu'ya gelen İbn Battuta, tevazuu, engin bilgisi ve sempatik tavrıyla gittiği her yerde ilgi görmüş ve cömert bir konukseverlikle karşılanmıştır. Anadolu topraklarına geldiğinde, güçlü bir ahi teşkilatı ile karşılaşmış ve bu teşkilat hakkındaki gözlemlerini aktarmıştır. **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Selçuklu ve Beylikler döneminden Osmanlıya geçişte, nasıl bir Anadolu manzarası ile karşı karşıya olduğumuzu, kervan yollarını ve konaklama yapılarını edebi bir üslupla anlatmasından dolayı, çalışmamız için önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir.

15. yüzyılda, bir Hac ziyareti için Fransa'dan Kudüs'e doğru 1432 yılında yola çıkan **Bertrandon de La Broquiére**'in "**Denizaşırı Seyahat**" isimli eserini Bourgogne dükası Philippe Le Bon için yazdığı ve ona sunduğu anlaşılmaktadır. Hac ziyaretini gerçekleştirdikten sonra Suriye ve daha sonra Anadolu'ya geçen De La Broquiere'nin asıl görevi, burada Philippe için istihbarat toplamaya çalışmaktır. Anadolu'da karşılaştığı pek çok kavim hakkında ayrıntılı bilgiler vermeye çalışmıştır. Bu bilgileri verirken aynı zamanda, o günkü siyasi olayları tarihi arkaplanıyla birlikte anlatmış, Kontantinopolis'i sürekli tehdit eden Müslümanların siyasi ve askeri gücünü, aralarındaki etnik ve siyasi ihtilafları ayrıntılarıyla vermeye çalışmıştır. Görevi gereği, gittiği yerin önemli kişileriyle görüşmeye özen göstermiş ama sıradan insanlarla da irtibat kurmayı ihmal etmemiştir.

Alman Kralı Ferdinand'ın Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçilik heyetinin katipliğini yapan **Benedict Curipeschitz**, elçilik heyetinin 1530 yılında başladığı yolculuğu günü gününe not etmiştir. Diplomatik bir görevle İstanbul'a gelmiş olan yazar, tam bir Hristiyan aktivistidir. Curipeschitz, daha notlarının en başında Türkler hakkındaki

kanaatini belirtmiş ve onları “acıması olamayan zorbalar”, “Hristiyan topraklarını ve halklarını korku verici ve tiksindirici bir kıyıcılıkla ele geçirenler” olarak tanımlamıştır. Bu haliyle “**Yolculuk Günlüğü-1530**” ismiyle yayınlanan günlüğü de, önyargılar, hakaretler ve Haçlı müdafaasıyla doludur. Ancak, yazdığı notlarda gördüklerini ve yaşadıklarını açık bir dille kaleme almıştır.

Çalışmamızda eserinden yararlandığımız bir diğer Alman **Hans Dernschwam**'dir. “**İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**” isimli seyahatnamesinde yazarımız, İstanbul'da kaldığı bir buçuk yılı ve daha sonra başladığı Anadolu seyahatini, son derece ayrıntılı bir dille anlatmıştır. Yer yer gördüklerini çizmiş, gördüğü bir çok şeyi sayısal olarak ifadelendirmeye dikkat etmiştir. 1553 yılında başladığı seyahati esnasında, Türkler'in örf ve adetlerini, yaşayış tarzlarını, yemeklerini, düğünlerini aktarmaya çalışmıştır. Osmanlı topraklarında, Macaristan'dan başlayıp, Amasya'da sonlanan uzun yolculuğu esnasında, gördüğü pek çok şeyi büyük bir dikkatle incelemiştir. Dernschwam, Osmanlı'nın en güçlü olduğu bir dönemde ve Osmanlı'nın baskısını üzerinde hisseden bir halka mensup olarak Anadolu'yu gezmiştir. Bu sebeple, eserinde Osmanlılar hakkında son derece olumsuz ve yer yer aşağılayıcı bir üslup kullanmıştır. Çalışmamızda bu eserden oldukça istifade ettik. Çünkü seyyah, pek çok kervansarayda kalmış ve içinde yaşadığı mekanı ayrıntılı bir biçimde tasvir etmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığı sırasında İstanbul'a Avusturya Elçisi sıfatıyla gelen, **Ogier Ghiselin de Busbecq**, Avusturya ile Osmanlı Devleti'nin arasında kritik günlerin yaşandığı bir dönemde, 1554-1562 yılları arasında İstanbul'da bulunmuştur. O'nun görevi, Osmanlı'nın Avusturya'ya karşı olan tutumunu yumuşatmaktır. Busbecq, “**Türkiye'yi Böyle Gördüm**” isimli hatıratına da yansıdığı gibi uzlaşmacı ve sempatik karakteri ile işini başarı ile yapmış ve en azından bir süre, Osmanlı Devleti'nin tasallutundan Avusturya'yı korumayı sağlayabilmiştir. Diplomatik görevi gereği, kervansaraylarda kalma ihtiyacı duymayan Busbecq'in eserini önemli kılan unsur, her ne kadar diplomatik bir ikametgah olarak kullanılsa da, aslında bir kervansaray olan Elçi Hanı hakkında doyurucu bilgiler vermesidir. Bugün mevcut olmayan Elçi Hanı'nın, mimari yapısı, büyüklüğü, ahırları, personeli,

yaşam koşulları ile ilgili bilgileri bizatihi burada yaşayan birinin ağzından öğrenmiş oluyoruz.

“Türkiye’nin Dört Yılı” isimli yazarı bilinmeyen ancak, 1552-1554 yılları arasındaki gözlemlerin anlatıldığı bir diğer 16. yüzyıl eserinin, Kanuni döneminde İstanbul’da bulunmuş bir İspanyol tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Eserin yazımı bir seyahatnameden çok piyese benzer; yazar, Mata, Juan ve Pedro isimli üç kişi arasında geçen diyaloglarla, 16. yüzyıl Osmanlı hayatı ve devlet sistemi hakkında okuyucuyu bilgilendirmeye çalışmıştır. Eserdeki temel kahraman Pedro, Türklerin eline esir düşer ve bu esareti süresince, gördüklerini, yaşadıklarını, Türklerin kendine nasıl muamele ettiğini son derece yalın bir dille anlatmaya çalışır. Bu eser sayesinde, Osmanlı kervansarayları hakkında, ayrıntılı sayılabilecek bilgilere ulaşmaktayız.

Orta halli bir Ermeni ailenin çocuğu olarak 1584 yılında Polonya’da dünyaya gelen **Simeon**, dindar bir kişiliğe sahipti ve hacılara ve seyyahlara faydalı olması için yazdığı **Seyahatname’sini**, Kudüs’e doğru başladığı hac yolculuğu esnasında yazmıştı. 1608 yılında İstanbul’a gelen seyyah, Venedik ve Roma’yı da içine alan yolculuğunun esas hedefi olan Kudüs’e ancak 1615’te ulaşmıştır. Gerçekçi bir üslupla kaleme aldığı eseri daha çok kendisinin de bir Ermeni olmasından dolayı, Ermeniler üzerine yoğunlaşır. Ancak, gördüğü pek çok şeyi ayrıntılı bir biçimde yazan ve önyargısız olmaya çalışan Simeon’un gözlemleri bu sebeple açıklayıcı, detaycı ve objektif olarak değerlendirilebilir.

Türk edebiyatının en önemli seyahatnamesi olarak kabul edilen **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Osmanlı Sarayı ile yakın ilişkileri olan bir ailenin ferdi durumundaki **Evliya ibn-i Derviş Mehmed Zilli** tarafından kaleme alınmıştır. Gördüğü bir rüya üzerine, 1631 yılında İstanbul’dan başlayarak, Osmanlı coğrafyasının çok büyük bir bölümünü içine alan seyahatlerine başlayan Evliya Çelebi eserinde, 17. yüzyıl Osmanlı siyasi yaşamı, sosyal durumu, önemli yapıları, örf adetleri gibi pek çok konuda gözlemlerini aktarmıştır. Evliya Çelebi’nin gözlemlerini aktarırken, çok fazla mübalağalı bir dil kullandığı, pek çok olayı anlatırken gerçeği değil, kafasında canlandırdığı hayali yansıttığı söylene de, son yıllarda yapılan çalışmalar, onun son derece geniş bir coğrafyayı anlattığı eserinde

çok az yanlış bilgiye rastlandığını ortaya koymuştur. O'nun daha çok üslubundan kaynaklanan bir mübalağa olabilir. Ancak, bu Evliya'nın eserini şaibeli hale getirmemelidir. Çalışmamızda bizim de en temel kaynaklardan biri olarak gördüğümüz Seyahatname'nin günümüz Türkçe'sine çok sayıda çevirisi yapılmıştır. Biz bu çalışmada, Zuhuri Danışman'ın 1969 yılında yayınlanan çevirisini esas aldık.

17. yüzyılın ünlü seyyahı **Jean Baptiste Tavernier**, İran'a gitmek üzere Fransa'dan yola çıkmıştır. Bu sebeple İstanbul'a gelen ve müsait bir kervan bulamadığı için on bir ay kadar burada kalan Tavernier "**17. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat**" isimli eserinde, Türkiye üzerinden İran'a ve dolayısıyla doğuya yapılan yolculukların muhtemel rotalarını ayrıntılarıyla anlatmıştır. Ancak, bizim için önemli olanı yazarın eserinde, kervanlar ve kervansaraylar hakkında son derece açıklayıcı, bağımsız bir bölüm yazmış olmasıdır. Bu sayede, hem 17. yüzyılda bir kervanın nasıl hareket ettiğini, nasıl bir rota izlediğini, kervanda bulunan kişilerin hiyerarşisini, hem de kervansaraylarda bu kişilerin nasıl karşılandıklarını, yiyecek ve içecek gibi temel ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarını detaylı bir biçimde öğrenmiş olmaktayız. Tavernier, bu seyahatlerini aynı zamanda ticari bir kazanç kapısı olarak ta görmüş ve bu sayede büyük bir servet kazanmıştır. Dolayısıyla, bu seyahatname, sadece meraklı bir seyyahın değil aynı zamanda işbilir bir tüccarın gözlemlerini yansıtıyor olmasından dolayı da önem kazanmaktadır.

Osmanlı topraklarına 1681'da gelen **Josephus Grelot**, bu seyahatinde "casusluk" olarak tanımlanabilecek bir görevi ifa etmiş ve seyahatnamesine bu görevinin gereği olan bilgileri yansıtmıştır. Fransız Kralı 14. Louis'ye takdim edilmek üzere yazılan "**İstanbul Seyahatnamesi**" isimli eserde, yazar, İstanbul'a gelene kadar deniz yoluyla geçtiği limanları, bu limanlar üzerindeki Osmanlı savunmasını, karargahlarını, kalelerini ve bu kalelerdeki askerlerin muhtemel sayılarını, topların büyüklüklerini ve sayılarını detaylı bir biçimde yazmıştır. Son derece önyargılı ve küçümseyici bir üslubu olan Grelot'nun tam bir Haçlı askeri ruh haliyle seyahatini yazdığını görüyoruz: "..Bu barbar halkların aleyhinde konuşmayı sürdüreceğim ve ..sözlerimi burada noktalayacağım. Ey yüce Tanrı, boşaltın gururunu Bizans tiranlarının, altına Louis'nin ayaklarının..Yanlışını bu dinsiz halkın yok etsin ve yerine onun yeşertsin, kutsal yasalarını şanlı dinimizin" (Grelot, 1998, s.243) Ancak

yine de, İstanbul'daki kervansarayların sayısı ve neye benzediği gibi bizatihi gözleme dayanan detaylar bulunması kitabın çalışmamız içerisinde bulunmasını sağladı.

Çalışmamızda kullandığımız bir diğer eser, Lady Montagu'nun "**Türkiye Mektupları**" adını taşıyan ünlü mektuplarıdır. İngiltere'nin 1717-18 yılları arasında İstanbul'daki elçisi Edward Wortley Montagu'nun eşi olan **Lady Mary Pierrepont Montagu**, eşinin vazifesi gereği İstanbul'da bulunmuştur. İstanbul'a kadar yaptığı yolculuk esnasında ve İstanbul'da kaldığı iki yıl süresince, içinde devlet görevlilerinden, din adamlarına, prenseslerden, şairlere kadar pek çok kişiye Türkiye izlenimlerini anlatan mektuplar yazmıştır. Lady Montagu'nun bu mektupları ölümünden bir sene sonra 1763'te İngiltere'de yayınlandı. Mektupları gezi yazısı edebiyatının klasik örnekleri arasına girmiştir. O'nun bu mektupları yazdığı asır, bu tarz bir edebi geleneğin olduğu yüzyıldı ve onun gibi pek çok aristokrat ta, sosyal hayata dair izlenimlerini benzer şekilde kaleme almışlardı. (Faroqhi, 2001, s.192)

İspanya'nın ülkesindeki işgaline karşı savaş vermiş bir devrimcinin "**Türkiye'ye Dair Hatırat**" ismini taşıyan eseri, çalışmamız içerisinde ilginç bir yer işgal etti. 1750 yılında o zamanlar İspanya'nın sömürgesi durumundaki Venezuela'da doğan **Francisco Miranda**, 20'li yaşlarında subay olur ve Amerika'nın İngiltere'ye karşı verdiği bağımsızlık savaşına katılır. Savaş sonrası geri döndüğü ülkesinde kaçakçılık suçlamasıyla itham edilince, Kuzey Amerika'ya döner ve Güney Amerika'nın da (İspanyol Amerika) bağımsızlığı için mücadele eder. Bu amaçla İngiltere'ye gider ve İngilizlerin desteğini ister. Ancak beklediği desteği bulamaz ve bu tarihten sonra yolculuklarına başlar. (1785) Hollanda'dan başladığı yolculuğu neredeyse tüm Avrupa ülkelerini içine alacak şekilde sürer ve 1786 yılında Yunanistan üzerinden İzmir'e, oradan İstanbul'a gelir. İstanbul'da iki ay kaldıktan sonra Rusya'ya geçerek yolculuğuna devam eder. Londra'da yolculuğunu tamamladığında aradan dört yıl geçmişti. Bu yolculuklarının her ne kadar seyahatnameye fazlaca yansımaya da siyasi gerekçelerle yapılmış olduğu, Miranda'nın yolculuğu boyunca sık sık kimlik değiştirmesinden anlıyoruz. Zaten bir müddet sonra, Venezuela'da İspanyol hükümetine karşı ayaklanmaları başlatıyor ve kendisi de Londra'da büyük bir propaganda kampanyası başlatıyor. Miranda, 1816 yılında Venezuela'lı ihtilalciler

tarafından davaya ihanetle suçlanarak kapatıldığı hapishanede ölü. General Miranda'nın seyahatnamesi Türk adet ve geleneklerini, kültürel havayı, kendi dönemindeki önemli olayları içeriyorsa da, bir general olmasından dolayı kervansaraylarda pek konaklamamış, sürekli yerli ve yabancı devlet görevlileriyle görüşmüş onların davetlerine katılmıştır. Bu sebeple çalışmamızda kullanabileceğimiz bir takım bilgiler içerse de, bu bilgiler doyurucu bir niceliğe ulaşmadı.

Türkçe'de, “18. yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler” ismiyle yayınlanan eser aslında yazarın Osmanlı tarihi ve medeniyeti hakkında yazdığı “Tableau General de l'Empire Ottoman” isimli 7 ciltlik eserinin, Osmanlı'nın sosyal hayatını anlatan 4. cildinin bir tercümesidir. Ermeni asıllı bir İsveç vatandaşı olan d'Ohsson, İsveç'in İstanbul Konsoloslugu'nda görev yapmış ve bu görevi sırasında 3. Selim dönemi Osmanlı yaşantısı, devlet düzeni, dini hayat gibi pek çok konuda hazırladığı raporları kitaplaştırmıştır. Tercümanlık, maslahatgüzarlık gibi vazifelerde bulunan yazarın, iyi bir gözlemci olduğu ve gördüklerini objektif bir gözle değerlendirip aktarmaya çalıştığı söylenebilir.

Ermeni asıllı bir İstanbullu olan İncicyan'ın “18. Asırda İstanbul” adını taşıyan eseri bu yüzyılda İstanbul'un önemli eserlerini, surlarını, kitabelerini, cami ve kiliselerini, çarşı ve imalathanelerini, İstanbul'da yaşayan nüfusun dağılımını incelediği, bir seyahatnameden çok bilimsel bir çalışmadır. Şehrin, hem içindeki hem de köylerindeki yaşantısı anlatan yazar, Galata'dan, Boğaziçi sahillerine kadar pek çok yeri adım adım gezerek okuyucuyla paylaşmaktadır.

Bir İngiliz soylusu olan Julia Pardoe, 19. yüzyılın ortasında, babasıyla birlikte İstanbul'a gelir ve Türkiye seyahati, İstanbul ve Bursa şehirleriyle sınırlı kalır. Çalışmamızda kullandığımız eseri, “Sultan'ın Şehri ve Türklerin Aile hayatındaki Gelenekleri” isimli 1837'de yayınlanan kitabından yapılan seçmelerden oluşuyor. Ancak, Pardoe, 19. yüzyılda İstanbul'a gelmiş olmasına rağmen, kitabın çalışmamızda kullandığımız Türkçe baskısının ismi nedense “18. Yüzyılda İstanbul” olarak basılmış. Pardoe, bir soylu olmasından dolayı, Türkiye'de hiçbir

kervansarayda kalmamış, ancak, son derece iyi bir gözlem gücü olan yazar eserinde, Osmanlı ticaret hayatı ve tüccarları hakkında doyurucu bilgiler vermeye çalışmıştır.

Lombardiya asıllı bir ailenin çocuğu olan **J.H.A. Ubinini**, Fransa’da doğmuştur. Osmanlı topraklarına yaptığı seyahatin amacının, batılı devletleri, Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti’nde siyasi ve sosyal hayatın nasıl olduğuna dair bilgilendirmek olduğu “**1855’te Türkiye**” isimli iki ciltlik eserinden anlaşılmaktadır. Eser, 1855 yılında, Osmanlı Devleti’nin demografik dağılımı, devlet sistemi, devlet yetkililerinin görev ve yetki sınırları ve Sultan’ın kız kardeşlerinin giderlerine dek, maliyesi hakkında son derece detaylı bilgiler vermektedir. Birçok tarihi bilgi-arka planla desteklenen yapıtı bu yönüyle, Haçlı Savaşları için batılı Krallara enformasyon sağlamak için seyahate çıkan seyyahların eserlerine benzemektedir. Yine, belki de bu sebeple, gözlemlerini açık ve yalansız aktarmaya çalışmıştır.

1808’de Paris’te dünyaya gelen **Gerard de Nerval**, seyyah kimliğinin yanında aslında bir edebiyatçıdır. Çok sayıda, piyes, şiir ve hikaye yazdığı gibi *Le Monde Dramatique* isimli bir dergi de yayınlamıştır. Avrupa’nın pekçok şehrinin yanısıra, Türkiye, Mısır ve Suriye’yi de gezmiştir. Nerval’in “**Doğu’ya Seyahat**” adını taşıyan eserinde, gözlemlerini edebi bir üslupla ve şiir tadında anlattığını görürüz. O’nun politik bir dili ve yaklaşımı yoktur. Daha çok eğlenmek ve hayatını renklendirmek maksadıyla bu seyahati yaptığı anlaşılmaktadır. O’nu doğuya çeken şeyin, doğunun mistik havası olduğunu yapıtımdan anlayabilmekteyiz. Kitabının önemli bir kısmı, belki de bu yüzden Tevrat ve Kur’an’da geçen bir kıssanın, Süleyman Peygamber ve Saba Melikesi Belkıs’ın hikayesinin, efsanevi ve lirik bir dille anlatılmasına ayrılmıştır. Ancak, Nerval, kendi gözlemlerini gerçekçi bir anlayışla aktarmaya çalışmıştır.

İtalyan edebiyatının önemli isimlerinden **Edmondo de Amicis**, 1874 yılında İstanbul’a gelmiştir. Onun edebi kimliği seyahatnamesine de yansımıştır. Eserin bazı yerlerinde kendinizi bir romanın sayfalarında gezinirken buluyorsunuz. Türkçe’de yayınlandığında da büyük bir ilgi toplayan “Çocuk Kalbi” isimli yirmi beş dile çevrilen eserin yazarı olan De Amicis, “**1874’te İstanbul**” isimli bu seyahatnamesinde, İstanbul’daki esnafı, gayri-müslim ve Müslüman halkı;

kiyafetlerini, yaşantılarını, İstanbul'un tarihi yapılarını ayrıntılı bir dille anlatmaya çalışmıştır. 19. yüzyılın sonunda, yani Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, İstanbul'a yaptığı bu seyahat, pek çok açıdan önem taşımaktadır. "Hergün eski bir Türk'ün öldüğü, yeni bir Tanzimatçı Türk'ün doğduğu İstanbul" un geleceğinden endişe eden yazarın, bulunduğu yüzyıldan, yakın gelecekteki İstanbul manzarasına tuttuğu projeksiyonun bir kehanet olmaması manidardır: "Tepeler düzleştirilecek, korular yerle bir edilecek, rengarenk küçük evler yıkılacak.. uzun, dümdüz, birbirine benzer sokaklar, İstanbul'u birbirine muvazi kocaman yollara ayıracak, Sarayburnu bir hayvanat bahçesi, Yedikule bir hapisane .. olacak. Bu manzara gözümün önüne geldiğinde kalbim sıkıştıyordu." (De Amicis, 1993, s.115)

Oryantalist bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen **Clemént Huart**, Arapça, Farsça ve Türkçe'yi iyi derecede bildiğinden Fransız Dışişlerinde uzun yıllar çalışmış bir diplomattır. 1891'de İstanbul'dan başladığı seyahatine Bursa, Eskişehir ve Kütahya gibi şehirlerden geçerek Konya'ya, oradan İzmir'e kadar devam ederek son verir. Karşılaştığı yerleri ve Müslüman, Ermeni halkları oryantalist bir çerçeveden bakarak anlatmakta ve sık sık Haçlı Seferleri'ne eserinde atıflar yapmaktadır. Türkçe'de "**Mevleviler Beldesi Konya**" ismiyle yayınlanan kitabı 1897'de Paris'te "Konia, La Ville Des Derviches Tourneurs; Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure" ismiyle basılmıştır.

Çalışmamız için yaptığımız okumalarımız boyunca, sürekli olarak bir kısmı "Haçlı" zihniyeti taşıyan batılı seyyahların eserlerini, onların gözlerinden Osmanlı'nın ve en genelde Doğu'nun nasıl görüldüğünü anlamaya çalıştık. Bu okumalarımız içerisinde bir kişi vardı ki, o batılıların aksine "Osmanlı Devleti"ne büyük bir hayranlık duyuyor ve Batının egemenlik iddiasına karşı, Abdülhamit döneminde geliştirilen Pan-İslam (İslam Birliği) politikaları savunuyordu. Bu haliyle, yazdığı bu seyahatname, şimdiye kadar yaptığımız okumaların tersten bir okuması olarak önem kazandı. **Şibli Numani**, İslam dünyasının gerilemeye, Osmanlı Devleti'nin topraklarını kaybetmeye başladığı yıllarda İstanbul'a gelmiştir. Hindistan'ın da, İngilizler tarafından işgal edildiği bu yıllar, çok sayıda Müslüman bilim adamını etkilediği gibi, Hindistanlı bilim adamı Numani'yi de derinden etkilemiş ve Müslüman halkların içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmasının yollarını aramak

ve büyük hayranlık duyduğu Osmanlı Devleti'nin o günkü Pan-İslam politikalarına destek vermek üzere İstanbul'a gelmiştir. İşgalden sonra, Hindistanlı Müslümanların Osmanlı nezdindeki ilk temsilcisi durumundaki Numani, İstanbul'da padişah 2. Abdülhamid tarafından büyük bir saygıyla karşılanmış ve Mecidi Nişanıyla taltif edilmiştir. Yazar, İstanbul'da bulunduğu sırada yaptığı siyasi faaliyetlerini, ülkesinin İngiliz işgali altında bulunmasından dolayı eserine yansıtmaz. Bu sebeple "**Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi**" ismini taşıyan eseri politik bir kitap olmaktan çok, İstanbul'daki eğitim faaliyetlerini, gezi yerlerini, müzeleri, kütüphaneleri anlatan bir seyahatname olarak görülebilir. Yazarın İstanbul'dan sonraki seyahat güzergahı, Anadolu'dan başlayarak, Suriye'ye, oradan Beyrut, Kudüs ve Kahire'ye kadar devam eder. Numani, çokça umut bağladığı Osmanlı Devleti'nin, bu aşırıdaki güçsüzlüğünü görür ve hayal kırıklığına uğrar. Ülkesine geri döndüğünde, kendisini büyük bir heyecanla bekleyenlere anlatacağı pek fazla bir şey yoktur. Ancak, Osmanlı'ya hayranlık duyan ve İstanbul'daki halifeye biat etmiş Hintli Müslümanlar, gezip gördüğü yerler hakkında herşeyi öğrenmek isterler. Numani, kitabını böyle bir ihtiyaçtan dolayı yazdığını söylemektedir.

Bir yüzey araştırması yapmak üzere, İçbatı Anadolu ve Konya'yı içine alacak şekilde 1895 yılında Türkiye'de seyahate çıkan **Friedrich Sarre**, çalışmasının sınırları gereği daha çok antik dönem kalıntıları ve Selçuklu yapıtları üzerinde yoğunlaşmıştır. Seyahatinin büyük bir bölümünü atlı ya da yaya olarak yaptığından ve sürekli küçük yerleşim bölgelerinde ve halkla içiçe geçirdiğinden, 19. yüzyılda bir kervanın nasıl hareket ettiğini, nerelerde konaklayabildiğini ve nasıl bir konforun onu Anadolu topraklarında beklediğini "**Küçükasya Seyahati**" isimli eserinden büyük oranda anlayabilmekteyiz. Kitabın bütününe, bir gezi notları hüviyetinde olmasına rağmen, bilimsel terminolojinin getirdiği ilmi bir ciddiyet hakimdir.

Kolonilerden sorumlu bir bakanın oğlu olarak 1880 yılında İngiltere'de doğan **Aubrey Herbert**, yükseköğreniminden sonra başladığı diplomatik görevleri sayesinde Yakın Doğu'daki pek çok ülkeye gitme imkanı bulur. "**Ben Kendim**" isimli 1924 yılında yaptığı seyahatini anlattığı eseri, politik tahliller ve tarihi değerlendirmelerle dolu olsa da, gördüğü yerler ve ilişki kurduğu insanlar hakkındaki ayrıntılı değerlendirmeleri ve derin tasvir gücü sayesinde eserini siyasi tarih kitabı

olmaktan kurtarmıştır. Yaptığı seyahat Osmanlı'nın son birkaç yılına rastlaması sebebiyle de önemlidir.

Bu sayede, henüz Osmanlı'nın bir beylik halinde bulunduğu yıllarda, 14. yy.'da İbn Battuta tarafından yapılan seyahat ile başlattığımız çalışmamız, 600 yıllık bir süreci içine alacak şekilde 20. yy.'da Aubrey Herbert'in seyahati ile genel çerçevesini bulmuş olmaktadır.

Çalışmamız esnasında, yukarıda kısaca tanıtımını yaptığımız seyahatnamelerin dışında da bazı seyahatnamelere ulaşip, inceleme fırsatı bulduk. Ancak, bu eserlerin bir kısmı üzerinde çalıştığımız konu hakkında doyurucu bir bilgi veremezken, geri kalanı ise tamamen konumuz dışındaki gözlemlere ağırlık verdiğinden seyahatname listesi içinde değerlendirme gereği duymadık. Osmanlı dönemi üzerinde yapılabilecek başka çalışmalara kaynak sunabilecekleri ümidiyle bu seyahatnamelerin sadece isimlerini vermekle yetineceğiz: Osmanlı'nın en kritik günlerinde, İspanya'dan Timur'un sarayına 1403 yılında elçi olarak gönderilen **Ruy Gonzales de Clavijo**'nun "**Anadolu, Orta Asya ve Timur**" isimli seyahatnamesi; asıl adı Pierre Gilles olan, Fransalı **Petrus Gyllius**'un daha çok İstanbul'daki Bizans yapıtlarını anlatan "**İstanbul'un Tarihi Eserleri**" isimli 1558 tarihli çalışması; **A. M. Müller**'in 1726 yılının İzmir'ini anlattığı, **İzmir** isimli seyahatnamesi; 1790'lı yıllarda Türkiye'ye gelen Fransız doktor **Olivier**'in **Türkiye Seyahatnamesi**; **Cosimo Comidas De Carbognano**'nun 1794 yılında tamamlayarak Sicilya Kralı IV. Ferdinando'ya sunduğu İstanbul'un tarihi topografyasını anlattığı "**18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**" isimli çalışması; 1808'den 1858 yılına kadar çeşitli aralıklarla İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki elçisi **Lord Stratford Canning**'in hatıratı; Polonyalı Kont **Edward Raczynski**'nin 1814 yılına yaptığı seyahatini anlattığı "**1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat**" isimli seyahatnamesi; 1853 yılında bugünkü Türkiye ve Yunanistan sahillerini içine alan bir bölgede seyahate çıkan **Kont George William Frederick Howard**'ın "**Türk Sularında Seyahat**" isimli seyahatnamesi; 1847 yılında İstanbul'a gelen ve burada vefat edene (1881) kadar kalan **Dr. Philipp Anton Dethier**'in "**Boğaziçi ve İstanbul**" isimli çalışması, bu eserler arasında sayılabilir.

2. SEYYAHLARIN GÖZÜYLE OSMANLI DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN KERVANSARAYLAR

2.1. Kervansarayın Tanımı, İşlevi ve Unsurları,

Kervansaray ve Han isimlendirmeleri, bilimsel çalışmalarda olduğu gibi, seyyahların notlarında da ayrıştırılmış değildir. Aynı yapıdan bahsederlerken bazı seyyahlar, kervansaray, bazıları ise han demeyi tercih etmişler; hatta aynı seyyah, eserinin bir yerinde, aynı yapı için han ismini kullanırken, diğer yerinde kervansaray demektedir. Bu durum da göstermektedir ki, Osmanlı döneminde bu isimlendirmelerin her ikisi de aynı anda ve aynı tür yapıyı tanımlamak için kullanılabilir.

Busbecq (16. yy.), Türkiye’de umumi misafirhanelere kervansaray dendiğini, bunlara, yolcuların hayvanlarıyla birlikte misafir olduğunu yazmaktadır. (Busbecq, Tarihsiz, s.27) (Şekil 2.1)

Yabancılar ve yolculara hizmet etmek için kurulmuş, çoğunluğu vakıf yapısı olan konaklama yapılarına kervansaray dendiğini yazan Dernschwam (16.yy.), bu tip yapılara Türkiye’nin her yerinde; kasabalarda, köy ve şehirlerde, hatta İstanbul’da rastlanabileceğini söylemektedir. İstanbul’da çok miktarda olmasını ise, Türkiye’de Hıristiyan memleketlerinde olduğu gibi, yolcuların para karşılığında kaldıkları, otel, han ve benzeri binaların olmamasına bağlamıştır. Görüldüğü gibi seyyahımız, han ve kervansarayı birbirinden ayırırken, hanları ücretli, kervansarayları ise padişahın malı olduğunu vurgulayarak ücretsiz olarak tanımlamaktadır. (Dernschwam, 1992, s.58)

Şekil 2.1: Aydın'da bir kervansaray

Tavernier (17. yy.), kervansarayları doğuluların lokantalı otelleri olarak tanımlamakta ve bu yapıların batıdakilerden temizlik ve konfor yönünden tamamen farklı olduğunu vurgulamaktadır. (Tavernier, 1980, s.66)

17. yüzyılda Türkiye'ye gelen Grelot ise han ile kervansarayı birbirinden ayırmayarak, her ikisini de aynı anlamda kullanmaktadır. Grelot'a göre, hanlar ya da kervansaraylar, Colleges de Paris gibi büyük boyutlarda inşa edilmiş, yolcuların az bir ücretle konaklayabilmesi için, zenginler tarafından yaptırılmış konaklama yapılarıdır. Bu yapılarda yolcular, çok cüzi bir para karşılığında güvenli bir şekilde istedikleri kadar konaklayabilmektedirler. (Grelot, 1998, s.233)

18. yüzyılda Türkiye'de bulunan d'Ohsson, kervansarayların hanlardan farklı olduğunu söylemektedir. Kervansaraylarda, yolcuların ve tüccarların mallarıyla birlikte konakladıklarını vurgulayan yazarımız, bu yapıların genellikle mermerden yapıldığını ve mamul ya da gayri mamul her çeşit malın deposu olduğunu yazmaktadır. (d'Ohsson, Tarihsiz, s.134)

2.1.1. Şehir İçi Hanları

Kervansaraylar ile hanları, seyyahların neredeyse tamamı aynı anlamda kullanmışlardır. D'Ohsson ise, hanları ve kervansarayları ayrı ayrı tanımlar. Seyyahımıza göre, hanlar, şehirlerde, banker ve büyük tüccarlara mahsus büyük binalardır. Her tüccarın bu yapılarda bir ya da iki odası bulunmaktadır. Hanlara, kadınlar, hancı ya da odabaşı olmadan giremezler ve asla gece kalamazlar. Ancak, erkekler geceyi handa geçirebilirler. D'Ohsson, hancının, hanın müdürü olduğunu, odabaşının ise hanın kahyasına dendiğini yazmaktadır. (d'Ohsson, Tarihsiz, s.134)

2.1.2. Misafirhaneler

Daha çok küçük yerleşim yerlerinde bulunan ve genellikle kervansaraylar kadar büyük olmayan konaklama yapılarını seyyahlar, misafirhane olarak tanımlamaktadırlar. Huart (19. yy.), Anadolu'nun büyük bir köyünde konakladığı bu tip bir konaklama yapısı için misafirhane tabirini kullanmaktadır. Seyyahımız,

misafirhanelerin diğer tüm Anadolu köylerinde de yaygın olarak bulunduğuna dikkat çekerek, bu yapılarda yolcuların yiyecek ve yatacak yer ihtiyaçlarının çok cüzi bir para karşılığında sağlandığını yazmaktadır. (Huart, 1978, s.54)

Clement Huart, Eskişehir yolu üzerinde, “Misafirhane-i Umumi” adı verilen bir yapıdan daha bahsetmektedir. Bu yapının iki odası bulunmaktadır ve biri Avrupa usulü döşenmiştir. Yine de yemek masası ve mutfağı bulunmamaktadır. (Huart, 1978, s.38) Seyyahımız bundan sonra, Kütahya civarındaki bir başka köyde konakladığı misafirhaneyi anlatırken yaptığı tariften, misafirhanelerin, kervansaraydan çok, evden bozma bir yapıya benzemekte olduğunu anlamaktayız. Bu yapı, ota sıvanmış toprak bir zemini olan, büyük bir salondan ibarettir. Bu salonun duvarları, kervansarayların aksine pencerelidir. (Huart, 1978, s.58)

Afyon’un Dinar ilçesinde, bir misafirhanede kaldığını yazan Sarre (19. yy.), bu yapının demiryolu binalarının karşısında olduğunu ve villaya benzediğini; bir Rum kadın tarafından işletildiğini söylemektedir. (Sarre, 1998, s.16) Sarre’in söz konusu ettiği yapı, demiryolu inşaatı ile Anadolu’ya gelen batılı mühendis ve teknisyenlerin konakladığı basit bir evdir aslında. Bu durum, çok ta konforlu sayılamayacak; zaten uzun süreli konaklama için tasarlanmamış Osmanlı kervansarayları yerine, yaptıkları iş gereği uzun süre konaklamak zorunda olan batılılar için üretilmiş bir çözümü; bununla beraber Osmanlı toplumunda oluşmaya başlayan, yeni bir sosyal durumu göstermektedir. Artık, bu yüzyılda çoktan batılılaşmaya başlayan Anadolu halkı, batılı yaşama uygun, bugün “butik otel” olarak tanımlayabileceğimiz yapılara, evlerini dönüştürerek sahip oluyordu. Doğal olarak, bu işe ilk talip olanlar da, gayr-i müslimler olacaktır.

2.1.3. Bekarhaneler

İstanbul’da bekar işçilerin kalması için inşa edilmiş bekarhaneler olduğundan Evliya Çelebi (17. yy.) bahsetmektedir. Evliya’ya göre, İstanbul’daki pabuççuların sayısı 4 bini bulmaktadır ve bu kişilerin 3 bin 400 adet dükkanı bulunmaktadır. Mercan çarşısında bulunan 7 bekarhanede toplam 8 bin pabuççu bekarı kalmaktadır. (Freely, 2003, s.102)

2.1.4. Roma Kervansarayları ile İlişkisi

Anadolu'da izlediği güzergah üzerinde, Yunan ve Roma dönemlerinde de, tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi kervansaraylar olduğunu söyleyen Friedrich Sarre (19. yy.), kervansaraylar ile Roma ve Yunan döneminde inşa edilmiş olan konaklama yapıları arasında bağlantı kurar. Herodot'un, Susa'dan başlayarak Sardes üzerinden Efes'e giden Büyük Kral Yolu'nu anlatırken, yol boyunca 30-40 kilometrelik belli aralarla konuk evlerinin ve kale gibi istasyonların varlığından bahsettiğini söyleyen Sarre, Roma döneminde de, 75 kilometre aralıklarla, içinde seyahat edenler için odalar ve yedek atlar için ahırlar bulunan konaklama yerleri inşa edildiğini ve bu yapılara "Mansiones Veredariorum" dendiğini yazmaktadır. (Sarre, 1998, s.93)

Her ne kadar, izlediği yol üzerinde, sözünü ettiği bu tip yapıların kalıntılarına rastlayamasa da Sarre, bu yapıların mimarisinin ve dekorasyonunun doğunun bazı bölgelerinde bulunan, Ortaçağ'dan kalma Xenodochia ismi verilen yapılara benzediği görüşündedir.

Xenodochia adı verilen yapılardan bahseden sadece Sarre değildir. Dernschwam'da (16. yy.) kervansarayları tanımlarken, yabancı yolcuların aynı çatı altında kaldığı konaklama yapısı ya da bir nevi misafirhane olduğunu söylemekte, bu tarz yapılara Yunanca Xenodochium dendiğini yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.59)

Sarre, Selanik'te 12. yüzyılda inşa edilmiş olan bir Xenodochia'yı tarif ederken, dikdörtgen planlı, yüksek duvarlı, dışarıya penceresiz, adeta kale görünümünde, iç avlulu ve tek girişli, avlusunun etrafı konaklamaya mahsus odalar ve depolarla çevrili bu yapının, Osmanlı'nın eline geçtiğinde aynen korunduğunu ve Osmanlı kervansaraylarını etkilediğini söylemektedir. (Sarre, 1998, s.94) Hakikaten de, Sarre'ın Selanik'te bulunan bu kervansaray hakkında yaptığı tarif, Osmanlı dönemindeki kervansaraylara uygunluk göstermektedir.

2.2. Kervansarayların Yapısı

2.2.1. Kervansarayların Mimari Yapısı

Kervansarayların mimari yapısı özellikle batılı seyyahlar için dikkat çekici olmuştur. Bu yapıların içinde, bekledikleri konforu bulamaları da, dış görünüşleri ve büyüklükleri karşısında hayranlıklarını gizlememişlerdir.

Dernschwam (16. yy.), kervansarayların dörtgen şeklinde ve taştan yapılmış büyük binalar olduğunu söylemektedir. Seyyahımız, bu yapıların büyük bir kısmının tek katlı olduğunu, bunun yanında bir kısmının da iki katlı ve yüksek olduğunu vurgulamaktadır. (Şekil 2.2.1) İkinci katlar ise genellikle ahşaptan yapılmakta ve pencereleri dışarıya değil, avluya bakmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.44)

Seyyahımız, Sırbistan'ın Niş şehrinde karşılaştığı bir kervansarayı anlatırken de, benzer ifadelerle başvurmuştur: Dörtgen, taştan yapılmış ve oldukça büyük, diyerek tarif ettiği bu yapının yine büyük bir avlusu, sağ ve sol kanatlarında kemerli hücreler bulunmaktadır. Dar bir koridorun çevrelediği bu hücrelerin pencereleri de avluya bakmakta, dışarıya açılan pencereleri bulunmamaktadır. Ancak, yapının yine de en dikkat çekici yeri, içindeyken insana bir kilise holünde oturuyormuş hissi veren, büyük ve abidevi duran giriş kapısıdır. (Dernschwam, 1992, s.27)

Aynı yüzyılda Türkiye'ye gelen Busbecq'de, Niş şehrinde kaldığı bir kervansarayı benzer ifadelerle tarif etmiş ve bu yapılar hakkında genel bilgiler vermiştir. Busbecq'e göre kervansaraylar, uzunca bir binadan ibarettirler: Büyük boyutlu avlularının içinde, binanın asıl duvarlarına bağlı, üç ayak yüksekliğinde ve dört ayak genişliğinde küçük duvarlar bulunmaktadır ve bu duvarlar, yolcuların yatmasına ve üzerlerinde yemek yemelerine yaramaktadır. (Busbecq, Tarihsiz, s.27)

Kervansarayları, dörtgen biçimli halleriyle manastırlara benzeten Tavernier (17. yy.), bu yapıların genellikle tek katlı olduklarını, nadiren iki katlı olanlarına da rastlanıldığını yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.66) Büyük ölçekli kapının bulunduğu cenahın dışındaki üç cemahta, seçkin kişiler için birer büyük salon veya büyük birer

Şekil 2.2.2.1: İzmir, Bergama'da bir kervansaray

oda ve bu odaların yanında herkesin hususi olarak kaldığı küçük odacıklar bulunmaktadır.

18. yüzyılda İstanbul'da bulunan Carbognano, kervansarayların etrafı kemerlerle süslü, kare ya da dikdörtgen uzun bir avlusu olan taştan yapılmış büyük yapılar olduğunu söylemektedir. Bu kemerlerin arkasında, odalar bulunmaktadır ve kemerler ikinci kattaki kemerleri ve arkalarındaki odaları taşımaktadırlar. (Carbognano, 1993, s.67)

Kervansarayların taştan yapılmış büyük binalar olduğuna dikkat çeken diğer bir seyyah Gerard de Nerval'dir. (19. yy.) İstanbul'daki Yıldız Hanı'nı anlatan Nerval, kervansarayın üç katlı olduğunu ve içinin karanlık ve loş olmasından dolayı mağaraya benzediğini; üstü kapalı balkonların avlunun dört bir yanını çevrelediğini yazmaktadır. (Nerval, 2002, s.40)

Osmanlı ülkesine seyahat eden batılı seyyahlar içinde, kervansarayları diğerlerinden çok başka bir gözle değerlendiren Sarre, ilginç bir benzetmede bulunmaktadır. Seyyahımıza göre, batılılardan farklı olarak, Müslümanların inşa ettikleri her şeyde, en dünyevi yapılarda dahi dinsel inançlarıyla ilişki ya da gizli bir atıf bulunmaktadır. Buna göre Müslümanlar, kervansaray inşa ederlerken inançlarındaki en kutsal yapı olan Mekke'deki Kabe'den istifade etmiş olmalıdırlar. Sarre, kare planlı, kübik bir yapıdaki Kabe ve onu çevreleyen geniş dörtgen avlu ile kervansarayların dörtgen geniş avlulu planı arasında ilişki kurmaktadır. Bu ilişkiyi aynı zamanda, kervansarayların avlularının ortasında bulunan yükseltilmiş köşk mescid ile Mekke'deki camiide, yapının en kutsal bölümü olan Kabe'nin, tıpkı kervansaraylarda olduğu gibi avlunun ortasında yer almasıyla da kurmaktadır. (Sarre, 1998, s.101)

2.2.2. Kervansarayların Büyüklüğü

Osmanlı topraklarında seyahat eden seyyahların, dikkatlerini çeken şeylerin arasında kervansarayların büyüklüğü ayrı bir yer tutar. Seyyahların kervansaraylar hakkındaki ilk izlenimleri, bu yapıların devasa büyüklükte olduklarıdır. Busbecq (16. yy.),

kervansarayların uzunca ve büyükçe bir bina olduğunu söylemektedir. (Busbecq, Tarihsiz, s.27)

Hans Dernschwam (16. yy.), Türkiye’de, atların ve arabaların sığabileceği kadar büyük binalar olduğunu ve bu binalara kervansaray dendiğini yazmaktadır. Edirne’de gördüğü bir kervansaray için seyyahımız; taştan, oldukça yüksek ve büyük bir giriş kısmı olduğunu ve bu giriş kısmına, insanın gerektiğinde sığınabileceğini söylemektedir. (Dernschwam, 1992, s.45) Yazarın, giriş kısmı olarak söylediği yer, kervansarayın taç kapısı olmalıdır. Dernschwam, İzmit’te gördüğü Kazıklı ismindeki kervansarayın da oldukça büyük olduğunu, içinde meşe ağacından kazıklar dikildiği için bu ismi aldığını yazmaktadır. Kazıkların olduğu bölümün 93 adım uzunluğu, 21 adım genişliği bulunduğunu söyleyen yazara göre bu yapıda 10 adet ocak bulunmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.214)

Osmanlı ülkesinde, her menzilde büyük kervansaraylarla karşılaştığını söyleyen Simeon (17. yy.), kervanın bin kişilikte olsa, bu yapılarda konaklayabildiğini ve hayvanların da bu yapılara girebildiğini yazmaktadır. (Polonyalı Simeon, 1964, s.23)

Grelot, İstanbul’da ve yol boyunca gördüğü han ve kervansarayların oldukça büyük olduğunu söylerken, okuyucusunun daha iyi anlayabilmesi için Fransa’daki Colleques de Paris isimli binalara benzetir. (Grelot, 1998, s.233)

Diğer seyyahların yazdıklarına karşılık, kervansarayların çok büyük olmadığını yazan seyyahlar da vardır. Tavernier (17. yy.), kervansaraylara adet olduğu üzere, deve kervanlarının asla girmediğini, zaten bir kervanın istese de kervansaraya giremeyeceğini; bu yapılarda yüz atlıdan fazlasının rahatça konaklayamayacağını söylemektedir. (Tavernier, 1980, s.66) Ancak, deve kervanlarının, kervansarayların içine girdiği, bunun için bazı kervansaray kapılarının isminin deve kapısı olarak isimlendirildiğini, hem kaynaklar, hem diğer seyyahlar, hem de gravürler açıkça ortaya koymakta iken, İran’a kadar pek çok kervansaray görmüş ve aktarmış olan seyyahımızın, bu şekilde bir karşı görüş belirtmesinin sebebini izah etmek kolay görünmüyor.

2.2.3. Kervansarayların Sayısı

Kervansarayların sayısı hakkında seyyahlarımız çokluk ya da azlık ifade eden cümleler kurmayı yeğlemişler, genellikle istatistiki bilgiler vermemişlerdir. Dernschwam, kervansarayların bir konaklık mesafe içerisinde mutlaka bulunduğuna dikkat çekerek, Bulgaristan'dan itibaren İstanbul'a kadar yol üzerinde gördüğü pek çok kervansarayın ismini vermiştir. 16. yüzyılda seyahat eden Dernschwam, sekiz buçuk saat süren 6 millik yol sonunda Harmanlı isminde bir köye geldiğini ve bu köyde 24 bacalı bir kervansarayda konakladığını yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.40) Seyyahımızın aktardığı bu bilgiden, bu yüzyılda ne kadar aralıkla kervansaray yapıldığını anlamakla beraber, kaç kilometrelik yolun, hangi sürede alındığını da hesaplayabilme imkanına kavuşmuş oluyoruz.

Hans Dernschwam, Bulgaristan'da yoluna devam ederken, Pazarcık adlı bir köyde iki kervansaraya rastladığını, Filibe'ye gelmeden şehrin varoşunda büyük bir kervansaray daha gördüğünü aktarmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.42) Küçük sayılabilecek bir yerleşim yerinde üç kervansarayın bulunması bize Pazarcık'ın kervan güzergahında önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir.

Kervansarayların sayısı hakkında net bilgiler veren seyyahlara da rastlamaktayız. İstanbul'a 17. yüzyılda gelen Josephus Grelot, İstanbul'da gördüğü han ve kervansarayları Paris'teki Colleqes de Paris isimli büyük binalara benzeterek, bu yapıların yaklaşık 417 adet olduğunu yazmaktadır. (Grelot, 1998, s.233)

İstanbul'daki kervansarayların sayısı hakkında çok net bilgiler veren bir başka seyyah Şibli Numani'dir. (19. yy.) Numani, İstanbul şehrinin büyüklüğünü anlatmak için verdiği kısa sayısal bilgide; cami, medrese, hamam gibi yapıların yanısıra kervansarayların sayısını da aktarır. Buna göre, bu yüzyılda; İstanbul'da 500 büyük camii, 171 hamam, 164 eski usul medrese, 500 yeni okul, 12 yüksekokul ve fakülte, 45 kütüphane, 305 dergah, 48 matbaa bulunurken, 324 adet te kervansaray olduğunu söylemektedir. (Şibli Numani, 2002, s.57)

2.2.4. Kervansarayların Unsurları

2.2.4.1. Nalbant

Kervanlarda yüzlerce yük ve binek hayvanının kullanıldığı düşünülecek olursa, bir kervansaray için nalbant dükkanı vazgeçilmez bir unsur olmalıdır. Dernschwam (16. yy.), kervansaraylarda hayvanlar için arpa ve saman satan kimselerin yanı sıra, mutlaka nalbant bulunduğunu yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.44)

Seyyahımız, nalbant dükkanının kervansaray içindeki konumuna da değinir. Buna göre nalbant, kervansarayların büyük kapısından sonraki girişte yer almaktadır. Bu dükkanın hemen yanında, ahşap bir dükkanda ise arpa ve saman satılmaktadır. Nalbant'ın kervansarayda konaklayan kişilerin hayvanlarının nallarını yenisiyle değiştirdiğini söylemektedir. (Dernschwam, 1992, s.44)

2.2.4.2. Şadırvan, Çeşme, Abdesthane

Yüzlerce insan ve hayvanın barındırıldığı kervansaraylarda, şadırvan, çeşme ya da abdesthanenin bulunması da zorunlu olmalıdır. Anadolu'daki kervansaraylardan önce, zorunlu yol güzergahı olması sebebiyle Mısır-Şam yolu arasındaki kervansaraylarda kalan İbn Battuta (14. yy.), Kahire'nin 33 mil kuzeydoğusundaki bir yerleşim yeri olan Belbeys'ten, Salahiye'ye giderken, Verrade, Mutaylab, Ariş ve Harruba konak yerlerindeki kervansaraylarda konaklar. Seyyahımız bu kervansaraylarda su fiçileri olduğunu, misafirlerin bu su fiçilerinden dilediği kadar ücretsiz su çekebildiğini yazmaktadır. (İbn Battuta, 2004, cilt: 1, s.77)

İçecek su ihtiyacının yanı sıra, kervansaraylarda yolcuların tuvalet ve abdest ihtiyacının karşılanması da önem arz etmektedir. Bu konuyla ilgili bilgiyi Dernschwam (16. yy.) okuyucularıyla paylaşır. Seyyahımız, Edirne'de konakladığı bir kervansarayda, ikinci kattaki koridorun bir yanında 75 adım boyunca uzanan, sıra ile dizilmiş 7 adet abdesthane olduğunu yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.46)

Seyyahımız bu kervansarayda ayrıca bir havuz da bulunduğundan bahseder. Avlunun ortasında tuğla bir duvarla çevrilmiş olan bu havuzun bir kulaç genişliğinde olduğunu yazan Dernschwam, havuza bir boru ile su taşındığını ve bu suyun havuzun dört tarafına yerleştirilmiş borular vasıtasıyla dışarıya akıtıldığını belirtmektedir. (Dernschwam, 1992, s.46)

Hans Dernschwam, Çekmece’de kaldığı bir kervansarayın şadırvanı dikkatini çekmiş olacak ki, bu şadırvanın su sisteminden uzun uzun bahseder. Beyaz ve parlak mermerlerle döşenmiş büyük bir avlunun içinde, ıhlamur ağaçlarının ortasında yer alan bu şadırvan, seyyahımıza göre, yine mermerden yapılmıştır ve insan boyuna yakın bir yüksekliktedir. Yan taraflarında bakır çeşmeler olan şadırvanın ortasında bulunan uzun bir sütundan su fişkırmakta ve bu su tekrar şadırvanın içine dökülerek, dört taraftaki ince borulardan kaldırım döşeli zemine dökülmektedir. Böylece şadırvanın üst kısmı daima temiz kalmaktadır. Seyyahımızın son derece beğendiği bu sistem sayesinde hayvanlar da farklı bir yerde aynı suyu içebilmektedir. Kaldırıma akan su, bir yol sayesinde tekrar bir çeşmeye gitmekte, bu çeşmenin altındaki yalakta toplanarak, bir yol vasıtasıyla kapının dışındaki hayvan yalaklarına taşınmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.50)

16. yüzyılda Lüleburgaz’da bir kervansarayda konaklayan Philippe du Fresne Canaye, kervansarayın avlusunda büyükçe bir şadırvan ve çeşme bulunduğunu; içimi hoş ve berrak suların, kervansarayın en içerdeki odalarına kadar taşındığını; tüm odalarda çeşme bulunduğunu yazmaktadır. (Aybet, 2003, s.354)

İstanbul’a 17. yüzyılda gelen Simeon, şehir kapısı kadar büyük kapılara sahip büyük kervansarayların içinde tatlı su şadırvanları olduğunu vurgulamaktadır. (Polonyalı Simeon, 1964, s.10) (Şekil 2.2.4.2)

İstanbul’daki çeşmelerden övgüyle bahseden Grelot (17. yy.), İstanbul’da bulunan kervansarayların tamamında çeşme olduğunu yazmaktadır. (Grelot, 1998, s.233)

Şekil 2.2.4.2: İzmir Develer Kervansarayı'nın şadırvanı

2.2.4.3. Mescid

Kervansaraylarda avluların ortasında ya da kapıların üst kısmında, genellikle fevkani bir mescid (kõşk mescid) olduğundan seyyahlar da bahsetmektedirler. İstanbul'a gelirken Çekmece'de bir kervansarayda konaklayan Dernschwam, bu kervansarayanın yanında, yolcuların kullanması için bir mescid inşa edilmiş olduğunu, bu mescidin aynı zamanda hocaların ikameti için de kullanıldığını yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.50)

17. yüzyılda İstanbul'a gelen, Josephus Grelot, İstanbul'daki han ve kervansarayların bazılarında mescit olduğundan bahseder. (Grelot, 1998, s.233)

Friedrich Sarre (19.yy.), kervansarayların avlularının ortasında kare planlı bir mescid olduğunu vurguladıktan sonra, bu kervansaray planının, İran'daki modern kervansaraylarda da, avlunun ortasında dikdörtgen planlı olarak devam ettirildiğini söylemektedir. (Sarre, 1998, s.101)

2.2.4.4. Hamam

Uzun yolculuklar sırasında konaklanılıp istirahat edilen kervansaraylar için elzem olması gereken hamamlardan, nedense seyyahlar pek bahsetmemişlerdir. Ancak bu durum, kervansaraylarda hamamın olmadığı anlamına gelmemelidir.

1573 yılında Lüleburgaz'da masraflarını Sokollu Mehmed Paşa'nın karşıladığını belirttiği bir kervansarayda konaklayan Philippe du Fresne Canaye, bu kervansarayda hem erkek, hem de kadınların için iki tane hamam bulunduğunu yazmaktadır. (Aybet, 2003, s.354)

17. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Polonyalı Simeon, buradaki konaklama ve seyahat usulünü anlatırken, kervanların bin kişilik de olsa, kervansaraylarda konaklayabileceğini, hayvanlarda dahil herkesin yiyip içebileceğini, istirahat edebileceğini söyler. Simeon'a göre, isteyen herkes, istediği vakit hamamda

yıkılabilmektedir ve öylece yoluna kaldığı yerden devam edebilmektedir. (Polonyalı Simeon, 1964, s.23)

Simeon'la aynı yüzyılda İstanbul'a gelen Grelot, İstanbul'daki han ve kervansarayların pek çoğunda hamam olduğunu ve bu hamamların herkesin kullanımına açık olduğunu yazmaktadır. (Grelot, 1998, s.233)

2.3. Konaklama

2.3.1. Kervansaraylarda Konaklayanların Statüleri

Osmanlı ülkesinde seyahat eden batılı ve doğulu seyyahların, bu ülkeye gelmeden önce, Osmanlı hakkında çeşitli yargılara sahip olduklarını, genellikle batılı seyyahların bir önyargı içerisinde bulduklarını anlıyoruz. Ne tip yargılar içinde bulduklarını ve geldiklerinde nasıl bir muamele ile karşılaştıklarını kendileri de kısmen yazmışlardır. Onların, kervansaraylarda kalanlar, askerler, devlet adamları, sıradan insanlar, Müslümanlar ve gayrimüslimler hakkında yaptıkları gözlemler, değişkenlik arzettiği gibi, Osmanlı Devleti ve toplumunun süreç içerisindeki tavırlarında da değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, devletin güçlü olduğu dönemlerle, zayıflamaya başladığı dönemler arasındaki tavır farklılıklarından ileri geldiğinden seyyahların gözlemlerini kronolojik bir sıraya göre aktarmak daha doğru olacaktır.

2.3.1.1. Elçi, Tüccar ve Seyyahlara Yapılan Muamele

Osmanlı'nın küçük bir beylik durumundan yeni sıyrılmaya başladığı bir dönemde, 14. yüzyılda Anadolu'ya gelen İbn Battuta, Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde ahilerin bulunduğunu söylemekte, bu kişilerin memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, onları uğursuz ve edepsizlerin yani yolkesenlerin ellerinden kurtarma gibi işleri ibadet aşkıyla yaptıklarını söyleyerek, nereden gelirse

gelsin, yolculara hiçbir karşılık beklenmeksizin iyi muamele yapıldığını yazmaktadır. (İbn Battuta, 2000, s.5)

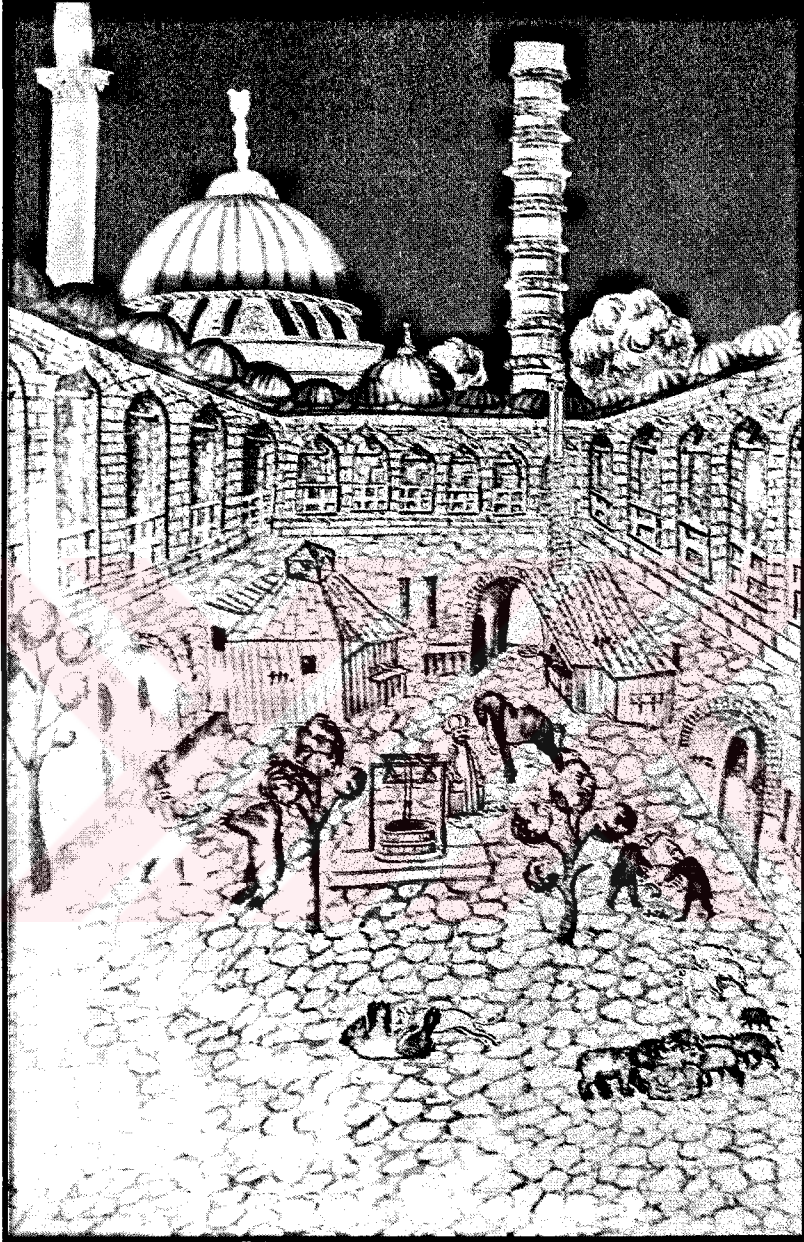
İbn Battuta, ahiler hakkında eserinin ilerleyen bölümlerinde yine durmuş ve bu kişilerin, buldukları şehirde hükümdar bulunmadığı takdirde, hükümet ederek, yolcuları güçleri doğrultusunda ağırladıklarını, giydirdiklerini ve kendilerine binek hayvanı temin ettiklerini yazmaktadır. (İbn Battuta, 2000, s.22)

16. yüzyılda Osmanlı'ya elçi sıfatıyla gelen Busbecq, kervansaraylara nazaran daha büyük ve geniş olduğunu söylediği, ayrı yatak odaları bulunan Türk hanlarında kaldığını ve bu hanlarda zengin-fakir, Hristiyan yahut Yahudi olsun herkesin rahatça kalabildiğini yazmaktadır. (Busbecq, Tarihsiz, s.28) Busbecq'le birlikte Türkiye'ye gelen Dernschwam'da kervansaraylarda Türkler, Yahudiler ve Rumlar'ın birlikte kalabildiğini vurgulamaktadır. (Dernschwam, 1992, s.59)

Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin gerilimli olduğu Avrupa devletlerinin elçileri de bu gerilimden doğal olarak nasiplerini almışlardır. Alman ve Avusturyalı elçilerin kaldığı İstanbul'daki Elçi Hanı'ndaki işleyişten bahseden Dernschwam, burada haşmetli Roma-Germen kralının elçilerinin adeta hapis hayatı yaşadığını yazmaktadır. Seyyahımıza göre, burada hem elçilerin hem de maiyetlerinin tüm ihtiyaçları karşılanmakta ama, kimse serbestçe dışarı çıkıp dolaşamamaktadır. (2.3.1.1a) Han'da padişahın atadığı çavuşlar bulunmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.64) Alman Dernschwam, Avusturya elçisi ve maiyetinin kaldığı Elçi Hanı'nda bu kişilere nasıl muamele yapıldığını açık bir şekilde yazmaktadır.

“Padişahın kervansarayında (Elçi Hanı) bizi bir çavuş korudu. Bütün gün, yaz kış, sabahın erken saatlerinden itibaren kapının önünde, elinde büyük bir sopa ile oturdu. Emrinde alışverişe yollamak için iki hademe vardı. Ondan izinsiz hiç kimse bir yere gidemez. Bizlerden biri dışarı çıkıp dolaşmak veya alışveriş yapmak istese, bu hademelerden birisi ile beraber gitmeye mecbur idi. O bize arkadaşlık ediyor, beraber dolaşıyor, fakat dışarıda kalmamıza, hele geceyi geçirmemize müsaade etmezdi. Bir kaçımızın, bir arada kendi başımıza şehirde uzun boylu dolaşmamıza izin verilmezdi. Haşmetli Avusturya Kralı'nın elçisi düşman olarak kabul edildiğinden, esirlerden farksız telakki ediliyordu. Çavuşun müsaadesi olmadan, hiç kimse içeri de alınmıyor.

Şekil 2.3.1.1a: İstanbul'da Elçi Hamamı

Bunlar içeriye girecekleri zaman, çavuşun eline birkaç akçe sıkıştırıyorlar. Bizde yalnız başımıza dışarıya çıkmaya izinli olmadığımız için ben dışarı çıkarken çavuş yanıma bir uşağını katardı. Her dışarı çıkışım bana 7-14 akçeye mal olurdu. Yabancıların böyle dışarıya bırakılmamalarının bir sebebi vardı: Çünkü yabancılar, hemen kaçırılıyorlar ve gemilere satılıyordu. O sıralarda Polonya sefirinin iki hizmetlisi kaçırılmıştı. Haberleşmede ulaklar vasıtasıyla mektup gönderme adet değildir. Elçiler dahi açıktan harice mektup göndererek haşmetli krala haber ulaştıramazlar. Bir defa haşmetli kral mektup yolladığında özel bir ulak Budin’li bir çavuşun refakatinde içeri girmek istedi, fakat kaymakam paşa buna izin vermedi.” (Dernschwam, 1992, s.65)

Seyyahımızın bu notları kaleme aldığı dönemde, Osmanlı ile Avusturya arasında büyük bir gerilimin yaşandığı, 1529 yılında yani Dernschwam’ın Türkiye’ye gelişinden yaklaşık 24 sene önce, Osmanlı ordularının Viyana’yı kuşattığı gözden kaçırılmamalıdır.

Elçilere yapılan muamele ile ilgili bilgi veren bir başka seyyah, 1530 yılında Türkiye’ye gelen Alman Curipeschitz’dir. Seyyahın geldiği dönem Viyana kuşatmasının ertesi yılıdır ve gerilim çok sıcak bir şekilde yaşanmaktadır. Alman heyeti ve Macaristan elçisi ile beraber İstanbul’a gelen yazar, Türklerin, kendilerini Elçi Han’ına yerleştirdikten sonra, kapıyı üzerlerine kilitleyip, saatlerce kimseyle görüştirmediklerini, dışarıdan kimseyi içeriye bırakmadıklarını yazmaktadır. Yazar, kendilerine refakat etmek üzere padişah tarafından, biri iri yarı ve yaşlı olan Hayreddin ve diğeri genç ve nazik Rüstem isimli iki Türk’ün görevlendirildiğini ve hizmetlerini görmek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere oğlanlar tashih edildiğini ve bu kişilerin her istediklerine canla başla koştuklarını da belirtir. (Curipeschitz, 1977, s.43)

Kervansaraylarda herkesin odasını ayırtma hakkı olduğunu, ve bu yapılarda zengin-farkı gözetilmeden herkese eşit muamele yapıldığını söyleyen Fransız Tavernier’nin geldiği yüzyıl Alman elçilerden bir yüzyıl sonradır. Buna göre, burada insanların kalitesine aldırış edilmediğine ısrarla vurgu yapan Tavernier’nin Türkiye’ye geldiği 17. yüzyılda da, herhangi bir ayrımcılık yapılmadığını anlamaktayız. (Tavernier, 1980, s.61)

Osmanlı Devleti'nin zayıflayıp, güvenlik endişesinin arttığı 18. ve 19. yüzyıllarda ise durumun biraz değiştiğini görebiliyoruz. 19. yüzyılda Türkiye'ye gelen Nerval, Müslüman kesiminde Hristiyanların oturmasının yasak olduğunu söylemektedir. İstanbul'un Eminönü ve Beyoğlu yakalarını, Müslüman ve Hristiyan olarak ayıran Nerval'e göre Müslüman kesimindeki otel, han ve kervansaraylarda Hristiyanların konaklaması mümkün değildi ve bu kaide, yalnız Türk tebaası durumundaki Hristiyanları değil tüm gayrimüslimleri kapsıyordu. (Nerval, 2002, s.39)

Seyyahımızın üzerinde durduğu bu meselenin, İstanbul ile sınırlı olduğu, hatta İstanbul'un Müslüman yakasında dahi çok sıkı bir şekilde uygulanmadığı yine Nerval'in Yıldız Han'da konaklamasından anlaşılmaktadır. Nerval, İstanbul'un Eminönü yakasındaki değişik ülkelerden gelmiş Müslüman tacirlerin konakladığı bu Han'da batılı bir Hristiyan olduğunuzu ele verecek herhangi bir kuzey dili ile konuşmadıkça rahatlıkla konaklanılabildiğini yazmaktadır. Genellikle İranlı tüccarların, seyyahın tanımlamasıyla; Gebrler, Parsisler, Koraitler ve Ali mezhebinden olmamalarına rağmen Vahhabiler'in konakladığı bu Han'da insanların hangi doğu ülkesinden olduğunun, konuşulan dillerin çeşitliliğinden dolayı kolay kolay anlaşılamadığını ve bu sebeple kendisinin de rahatça konakladığını belirtmektedir. (Nerval, 2002, s.40)

Gümrüklerdeki uygulamayla ilgili bilgiyi ise Müller vermektedir. 18. yüzyılda İzmir'e gelen bu seyyah, koyu bir Hristiyan aktivistidir ve eserinin pek çok yerinde bu niteliğini vurgular. Müller, Müslüman erkeklerin kadınlara dokunmalarının yasak olması sebebiyle, gümrüklerde kadınların aranmadığını söyler. Buna göre eğer, bir kişi gümrüklerden gizlenmesi gereken bir şeyi geçirmek isterse, gümrükte hiç rahatsız edilmeyen Avrupalı kadınlara vermelidir. Müller, her şeye rağmen gizlenen bu gerçek ortaya çıkarsa, Osmanlı gümrükçülerinin malları müsadere etmek yerine ceza olarak iki kat para talep ettiklerini yazmaktadır. (Müller, 1998, s.30)

İstanbul'a 19. yüzyılın sonunda gelen Pardoe, gümrükte karşılaştığı muamele ilgili çarpıcı bilgiler verir: Gümrük görevlilerinin hiçbir zorluk çıkarmadan, bagajlarını dahi kontrol etmeden nazikçe kendisini karşıladıklarını, doğudaki bu davranışı,

Şekil 2.3.1.1b: Gümürük

batıdakilerle kıyasladığında büyük bir saygı duyduğunu, batıdaki limanlarda eğitimsiz ve kafasız görevlilerin yoklamalarından değil eşyalarını, kişinin kendisini bile ancak, rüşvetle kurtulabildiğini yazmaktadır. (Pardoe, 1997, s.26) (Şekil 2.3.1.1b)

Amerikalı roman yazarı Herman Merville'de, 19. yüzyılda deniz yoluyla geldiği İstanbul'da kendisinden pasaport sorulmadığını, bavullarının da aranmadığını yazmaktadır. (Batur, 2001, s.162)

Osmanlı ve Türkler hakkında son derece olumsuz yargılara sahip olduğunu, ancak bu yargularının Türkiye'ye geldiğinde değiştiğini vurgulayan Herbert (20. yy.), Osmanlı'nın son yılları hakkında son derece önemli saptamalarda bulunmuştur. Türkiye'ye gelmeden önce, bu ülke ve insanları hakkında hiçbir şey bilmediğini ancak, Türklerin politikalarına karşı içinde bir husumet olduğunu belirten yazar, bu ülkeye geldiğinde Türklerin dostu olamayacağına emin olduğunu, hatta bu ülkenin günah temelleri üzerinde inşa edilmiş bir imparatorluk, halkını ise usta birer katliamcı ve çapulculuğun yegane efendisi olarak gördüğünü yazmaktadır. Ancak Herbert, tüm bu fikirlerinin Türkiye'ye geldikten sonra kökten değiştiğini söyler.

Türkiye'de seyahat eden ya da burada yaşamlarını sürdüren batılıların hiçbir zorlukla karşılaşmadıklarını, Batıyla mukayese ederek anlatan Herbert, Türkleri ve hükümetlerini acımasızca eleştiren İngilizlerin İstanbul'da ve Anadolu'da rahatsız edilmeden, sükunet içerisinde yaşadıklarını ve saygı görerek öldüklerini, buna karşın Avrupa'da en küçük muhalefete dahi tahammül gösterilmediğini vurgulamaktadır. Buna örnek olarak, İrlanda'da düşmanlığından şüphe dahi edilen kişilerin öldürülüp, parçalandığını; İtalya, Fransa ve Almanya'da tüm muhaliflerin sınır dışı edildiğini yazmaktadır. (Herbert, 1999, s.31)

Osmanlı topraklarında batılı seyyahların genel olarak, büyük bir misafirperverlikle karşılandıkları yazdıkları eserlerde açıkça vurgulanmıştır. Ancak bu durum, Osmanlı Devleti'nin ülkede serbestçe dolaşmalarına izin verdiği, batılıları takip etmediği, denetlemediği anlamına gelmemelidir.

Anadolu'ya geç bir tarihte, 1891'de gelen Huart, Osmanlı topraklarında seyahat etmenin kurallarını eserinde izah etmiştir. Yazarımız, Türkiye'de uzun yıllar, hükümet tarafından verilen; yiyecek ve yatacak yer sağlayan "buyrultu" isimli izin belgesi olmadan seyahat edilemediğini, ancak, birkaç yıldır bu uygulamadan vazgeçildiğini yazmaktadır. Huart'ın seyahat ettiği yıllarda ise ilgili sefaretin talebi üzerine hükümet tarafından hazırlanan bir "izin belgesi" yeterli olmaktadır. Huart, Hüdavendigâr Vilayeti olarak tanımladığı Bursa'ya yaptığı seyahat esnasında Bursa Valisi'nin verdiği bir buyrultu sayesinde kendilerine güvenliklerinin sağlanması için iki muhafız verildiğini yazmaktadır. (Huart, 1978, s.19)

Huart, Anadolu'nun bir köyünde konakladığı misafirhanede gördüğü muameleden çok memnun kaldığını, yolculara yiyecek ve yatacak yer temin eden kişilerin gösterdikleri misafirperverliği karşılık beklemeden büyük bir alçakgönüllülükle yaptıklarını vurgulamaktadır. (Huart, 1978, s.54)

Batılı seyyahlar gibi kervansaray ve misafirhanelerde konaklayan doğulu seyyahlar, bu konaklama yerlerinin yanı sıra Müslüman olmalarından dolayı, tekke ve dergahlarda da konaklamışlardır. Anadolu'yu ziyaretinde çeşitli tarikatların dergah ve tekkelerinde konaklayan Numani, bu yerlerde, hiçbir vatandaşlık bağları olmamasına rağmen yabancı Müslümanların, ya da o tarikatın başka ülkelerdeki mensuplarının hiçbir ücret ödemediği kadar konaklayabildiklerini, yiyip içebildiklerini ve büyük bir cömertlikle karşılandıklarını yazmaktadır. (Şibli Numani, 2002, s.97)

2.3.1.2. Müslüman Tüccarlar

Türkiye'ye özellikle de, ticari trafiğin en yoğun olduğu kent olan İstanbul'a gelen pek çok seyyah, bu şehirdeki Müslüman ve gayrimüslim ticaret erbabı hakkındaki gözlemlerini, ilgi çekici bulduklarından yazmışlardır. Müslümanlarla, Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarları karşılaştırarak anlatan seyyahların üzerlerinde ittifak ettikleri husus, Müslüman tüccarların; para hırsı olmayan, sakin, pazarlık yapmayan insanlar olmalarıdır.

19. yüzyılın sonlarında İstanbul' gelen De Amicis, Müslüman tüccarları anlatırken, dikkat, hareket ve seyahat isteyen sanayii, Hıristiyanlara bıraktıklarını, kendilerinin ise küçük ticaretle uğraştıklarını ifade eder. Yazarımıza göre, bu kişiler, yaptıkları küçük ticaretleri dahi çok fazla düşünüp, taşınmadan, konuşmadan, hatta daha çok gözleriyle yapmaktadırlar. (De Amicis, 1993, s.132)

Eserinin, tekke ve zaviyelerdeki yaşamı anlattığı bölümünde Numani ise Müslüman seyyahları ve Müslümanlardaki seyahat algısını izah etmektedir. Osmanlı'nın son yıllarında, Türkiye'ye gelen Numani, eski tarihlerde İslam dünyasında, ülkeler dolaşan ziyaretçiler olduğunu, bu kişilerin uzak diyarlarda seyahat edip, bilgilerini arttırdıklarını, buralarda bir süre kalıp oranın bilginlerinden ilim tahsil ettiklerini, öğrendiklerini kendi ülkelerine gelip anlattıklarını, bu sayede İslam dünyası içinde ilmi ve siyasi bir hareketlilik meydana getirdiklerini yazmaktadır. Numani'ye göre, seyyahların bu faaliyetleri sayesinde tekke ve zaviyeler de, ilmi ve siyasi hayatta bir yer edinmiş, ancak, Müslümanların, yeryüzü coğrafyasını gezip, araştırma, bilgi toplama ve geniş malumat edinme zevkinden vazgeçmeleri ile birlikte, bu tekke ve zaviyeler de, tembellik, bedava geçinme, dilencilik ve miskinlik yuvalarına dönmüştür. (Şibli Numani, 2002, s.98)

2.3.1.3. Ermeni Tüccarlar

Ermeni tüccarlar hakkında, seyyahlar genel olarak olumlu şeyler yazmışlardır. Osmanlı'nın sadece ticari hayatında değil, zanaatında da Ermeniler etkilidir. Açgözlü, paraya düşkün ve genel olarak tefecilikle uğraşan kişiler olarak tanımlanan Yahudilerin aksine, Ermenilerin Osmanlı toplumunda saygın bir yerleri vardır.

Pardoe, İstanbul'daki kuyumcuların ve sarrafların neredeyse tamamının Ermeni olduğunu ve başkentte bunun gibi süreklilik ifade eden işlerin sahiplerinin çoğunun da yine Ermeni olduğunu yazmaktadır. (Pardoe, 1997, s.38)

· Türkiye'nin bir başka önemli ticaret merkezi olan İzmir'deki gözlemlerini anlatırken Tavernier, kervanların İzmir'e genellikle Şubat, Haziran ve Ekim dönemlerinde geldiklerini ve yine aynı aylarda ülkelerine döndüklerini, İzmir'de çoğunluğu Ermeni

olan tüccarların mallarını bu esnada pazarladıklarını yazmaktadır. Tavernier, burada Avrupalıların ticari anlayışları hakkında ilginç bilgiler verir. Ermeni tüccarların mallarını daha çok Fransızlara satmak istediklerini, bunun sebebinin Fransızların aldıkları malların bedelini eksiksiz ödemeleri olduğunu, buna karşın, İngilizlerin ve Hollandalıların satın aldıkları malların parasını ödemeye yanaşmadıklarını, sadece yarısını ödemek istediklerini, bu ödemeyi de kendi ellerindeki kumaşlarla takas etmek suretiyle yapmak istediklerini belirtir. (Tavernier, 1980, s.52.) Bir Fransız olan Tavernier'nin bu gözlemleri, 17. yüzyıldaki ticari hayata ışık tuttuğu gibi, batılı ve doğulu tüccarların ahlaki yapısını da yansıtmaktadır.

Ermeni tüccarlar hakkında olumsuz kanaatler bildiren seyyahlar da vardır. Bunlardan biri 1876 yılına Anadolu'ya gelen İngiliz Fred Burnaby'dir. Sivas'ın Divriği ilçesinde gördüğü Ermeni tüccarlar hakkında bilgi veren Burnaby, bu kişilerin kasaba halkının ihtiyaç duyduğu bir çok malı fahiş fiyata sattıklarını, yüksek faizlerle kasaba halkına borç verdiklerini ve en önemli uğraşlarının tefecilik olduğunu söylemektedir. Burnaby ayrıca, Ermeni t ccarlardaki bu ticari anlayışın Sivas'la sınırlı olmadığını; gezip gördüğü pek çok kasabada, halkın ileri gelen Hristiyan tüccarlarının da, Divriği'dekiler gibi tefecilikle uğraştığını yazmaktadır. (Mahiroğulları, 2001, s.116)

2.3.1.4. Tüccar ve Seyyahların Kıyafetleri

Seyyahlar kendi giydikleri kıyafetler hakkında özel olarak bir şey yazmamışlardır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Anadolu'ya gelen bazı seyyahların çektirdikleri fotoğraflarda, kimi zaman yerel, kimi zaman da kendi ülkelerine ait kıyafetleri giydiklerini görürüz. Yabancı topraklarda seyahat ederken, rahatsız edilmemek için genellikle o bölgenin kıyafetlerini giydiklerini yazdıklarından ıkartabiliyoruz.

Yabancıların, Osmanlı topraklarında gezerken giydikleri kıyafete dikkat etmeleri gerektiğini söyleyen Tavernier, geçilmesi gereken memleketin modasına uygun giyinmenin zorunlu olduğunu vurgular. Seyyaha göre, bu şekilde giyinmeyen kişiler, g l n duruma düşer, acayip karşılanır ve çeşitli tehlikelere maruz kalabilir. Tavernier, İslam  lkelerinin çoğunda, erkeklerin sarık kullandığını, bu başlığın rahat giyilebilmesi için başın tıraş edilmesi gerektiğini söyler. Ayrıca, sakal ve bıyık

konusunda da önemle durur. 17. yüzyılda Anadolu'ya gelen seyyahımıza göre, Türkiye'de erkeklerin sakal bırakmasına müsaade edilirken, İran'da bu hakkın sadece din adamlarına ait olduğunu, erkeklerin epeyce uzun bıyık bıraktıklarını belirtir ve bu duruma ilginç bir örnek verir: İran Şahı'nın kapıcısını yakından görmüştür, bu adamın o kadar büyük ve uzun bıyıkları vardır ki, onları başının arkasına bağlayabiliyordur. (Tavernier, 1980, s.71)

Tavernier, bu yüzyılda giyilen ayakkabılardan da bahseder. Ona göre memleketin modasına uygun çizmeler; sarı, kırmızı ya da siyah maroken deridendir ve içleri bez astarlıdır. At binicilerin asla mahmuz kullanmadığını, çünkü üzengini altında bulunan bir demir parçasının atı dürtmeye yaradığını söylemektedir. (Tavernier, 1980, s.72)

Gecelediği bir kervansarayda Türklerin nasıl istirahat ettiğini anlatırken Busbecq (16. yy.), tüccarların üzerlerine giydikleri kıyafeti tarif etmiştir. Buna göre tüccarlar, içi kürk kaplı ve ayaklara kadar inen uzun bir elbise (kaftan) giymekte ve yatarken bu elbiselerine sarınmakta, üzerlerine başkaca bir şey örtmemektedirler. (Busbecq, Tarihsiz, s.27)

2.3.2. Kervansaraylarda Konaklama

Kervansarayların odaları, ocakları, konaklayanların yattıkları yerler hakkında seyyahlar bazı bilgiler vermişlerdir. Bu bilgiler çoğu zaman, kendi yaşadıkları dönem için ilginç olmadıklarından, üstünkörü değinilerden ibaret iken; bazen de iyi-kötü, sıradan-konforlu gibi tanımlamalar sayesinde zengindirler.

2.3.2.1. Kervansaray Odaları

Seyyahlarımız kervansaray odalarından bahsederken genellikle çok tafsilatlı bilgiler vermemiş, genellikle odaların sadece varlığından bahsetmişlerdir. 16. yüzyılda Anadolu'ya gelen Dernschwam, Çekmece'de gördüğü bir kervansaraydan bahsederken sadece, ahırların altta, insanların konkladıkları odaların üstte olduğunu söylemekle yetinmiştir. (Dernschwam, 1992, s.49) Ancak, seyyahımız, Niş'te

gördüğü bir kervansarayın odaları hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermiştir. Yapının sağ ve sol kanatlarında yer alan hücrelere kemerli açıklıklardan girilmekte ve her hücrenin küçük bir penceresi bulunmaktadır. Yazar, bu hücrelerin eninin ve boyunun 4'er metre olduğunu belirtmekte, yüksekliğinin ise bir insanın elini tavana değdirecek kadar az olduğunu; giriş katındaki hücrelerin ise, kemerli değil, kaba yontulmamış tahtalarla kaplandığını aktarmaktadır. Seyyahımızın yazdıklarından kapı üstünde kütük lento bulunduğunu anlamaktayız. Bu hücrelerin üstünde yine ocaklı başka hücreler (odalar) bulunmakta ve tüm odaların etrafını dar bir koridor çevrelemektedir. (Dernschwam, 1992, s.27)

Dernschwam, Edirne'de kaldığı bir kervansarayın (Rüstempaşa Kervansarayı olmalıdır) odalarını rahip hücrelerine benzetir. 56 adet olduğunu söylediği bu odaların, binanın dışarıya bakan kısmında, duvar üstünde inşa edildiğini ve son derece küçük pencereleri olduğunu yazar. (Dernschwam, 1992, s.46) Seyyahımız İstanbul'a geldiğinde ise, şehrin girişinde sade görünüşlü olduğunu söylediği bir kervansarayda konaklar. Bu yapının odaları, araları çamurla doldurulmuş, kalınca tahta çıtalarla örtülüdür (bağdadi) ve 28 adettir. (Dernschwam, 1992, s.50)

Busbecq'te (16. yy.) çoğu zaman konforlu bir yolculuk yapmadığını ve barakalarda konakladığını yazmaktadır. Hayvanlarla, insanların aynı çatı altında bulunmasının Türklerin adeti olduğunu söyleyen yazar, bu sebeple daha çok geniş ve hayvanlardan ayrı barınılan odaları aradığını vurgulamaktadır. (Busbecq, Tarihsiz, s.29) Busbecq, anlamını kavrayamadığımız bir şekilde hanlarla kervansarayları ayırmış ve kervansaraylara nazaran daha geniş ve büyük yatak odaları bulunan Türk Hanları'nda konaklamayı tercih ettiğini yazmıştır. (Busbecq, Tarihsiz, s.28) Muhtemelen, seyyahımız küçük ölçekli, tek odalı yapılara kervansaray; iki katlı, küçük, ancak bağımsız odaları bulunan yapılara han demektedir.

Tavernier (17. yy.), kervansarayın ana kapısının olduğu cephenin dışında kalan üç cephenin ortalarında seçkin kişiler için büyük birer salon ya da birer oda bulunduğunu, bu salonun yanında ise herkesin özel olarak kaldığı küçük bir çok odacık bulunduğunu yazmaktadır. Seyyahımız, İran'a kadar gördüğü tüm bu odaların çırılçıplak olduğunu, içinde hiçbir mobilya bulunmadığını söyler. (Tavernier, 1980,

s.66) Seyyahımızın ifade ettiği büyük salon, kervansaraydaki en geniş oda olan, eyvanlı sofa olmalıdır.

Kervansaraylardaki odaların dışında, özel odaların varlığından bahseden Simeon (17. yy.), Tokat'a has bir iyilik olarak belirttiği, tüccarlara kiralanan özel odaları anlatır. Seyahati boyunca diğer hiçbir yerde görmediği bu odalar, kervansarayların hemen yanında, ancak onların gürültüsünden uzak olarak insanın dostları ile beraber hoşça vakit geçirip, şarap içebildikleri mekanlardır. (Polonyalı Simeon, 1964, s.175)

Evliya Çelebi, Bursa'daki kervansarayları anlatırken Piriñ Hanı ve Acem Hanı'nın oda sayılarını yazar. Buna göre, bu her iki hanın oda sayısı da 200'dür. Evliya, bir çokluk ifadesi olarak, eserinin bir çok yerinde olduğu gibi burada da yuvarlak rakamlar vermiş olmalıdır. (Evliya Çelebi, 1970, cilt: 3, s.21)

İstanbul'da gördüğu hanları hayranlıkla anlatan Carbognano (18. yy.), bu yapılarda revaklı avlunun çevrelediği odalar bulunduğunu, revakların aynı zamanda üst katta bulunan bir galeriyi taşıdığını bu galeride de çok sayıda oda bulunduğunu, ancak bu odaların sadece ülke tüccarlarının kullanımına açık olduğunu yazar. (Carbognano, 1993, s.67)

İstanbul'daki Yıldız Hanı'ndan bahseden Nerval (19.yy.), oturma odalarına içten kavisli bir kemerle girildiğini, büyük bir ambarın etrafında, ahşap döşemeli, her misafirin yatağını yerleştirebileceği hücremsi bir odanın bulunduğunu yazmaktadır. (Nerval, 2002, s.40)

Kervansarayların önemli bir kısmında ise bağımsız odalar olmadığını görmekteyiz. Seyyahlar için oldukça kötü olan bu duruma, Sarre (19. yy.) değinmiştir. Doğanhisar'da bir kervansarayda konaklayan Sarre, bu yapının oldukça rahatsız olduğunu vurgular. Ayrı odaları olmayan bu handa seyyahımız, 20 kadar Türk, Ermeni ve Rum tüccarla birlikte, bütün birinci katı kaplayan büyük bir odada, kesif bir tütün dumanının altında geceyi geçirir. (Sarre, 1998, s.142) Sarre, daha çok Anadolu'da köylerde konaklamayı tercih ettiğinden, bazen kervansaray sayılamayacak kadar küçük, ancak ismi yine de han olarak anılan yapılarda kalır.

Konya civarında kaldığı böyle bir hanı tarif ederken, toprak seviyesinde bir kapısı olduğunu, alçak tavanlı ve ortalama büyüklükte iki odası bulunduğunu, bu odalardan birinin insanlara, diğerinin hayvanlara hizmet verdiğini ve bu iki odanın birbirinden, tahta bir kütükle ayrıldığını yazmaktadır.

19. yüzyılda İstanbul'a gelen Numani'nin gözlemleri ise diğer seyyahlardan farklıdır. Çünkü; Numani, odaların boş ve konforsuz olduğu söylemine tezat şeyler yazmaktadır. Ancak, seyyahımızın geldiği yüzyılda, İstanbul'da otelcilik anlayışının yaygınlaşmaya başlaması, bunun tabii bir sonucu olmalıdır. Numani, konaklamak için İstanbul'da otellerden başka, kervansarayların da olduğunu söyleyerek, bu yapılardaki odaların Hindistan'dakilerden farklı olarak geniş, ferah ve çeşitli mobilyalarla donatılmış olduğunu söylemektedir. (Şibli Numani, 2002, s.52)

2.3.2.2. Ocak

Kervansaray odalarının en önemli kısmı şüphesiz ocaktır. Soğuk kış gecelerinde başında kıvrılıp uyunulacak, hatta müstakil bir mutfığı olmayan kervansaraylarda yemek pişirilecek yegane yer ocaktır.

Anadolu ziyaretinde ahi tekkelerinde konaklayan İbn Battuta, Bolu'daki bir ahi tekkesinde gördüğü ocaklardan eserinde bahseder. 14. yüzyılda Anadolu'ya gelen seyyahımız, her bir hücrede bir ocak bulunduğunu, bu ocakların üstünde bacaları bulunduğunu, kış boyunca aralıksız yanan bu ocaklardan çıkan dumanın bu bacalar sayesinde tekke içine yayılmadığını ve böylece sıkıntı vermediğini söyler. İbn Battuta, ocağa, konakladığı Bolu'daki ahi tekkesinde buhayri dendiğini, bu kelimenin çoğulunun ise buhara olduğunu yazmaktadır. (İbn Battuta, 2000, s.51)

Pedro isimli bir İspanyol esirin anılarının anlatıldığı eserde (16. yy.), Türkiye'deki kervansarayların odalarında ocaklar bulunduğunu ve yolcuların bu ocakların başında oturduklarından bahsedilmektedir. (Türkiye'nin Dört Yılı, Tarihsiz, s.56)

Sırbistan'ın Niş şehrindeki bir kervansarayda konaklayan Dernschwam (16. yy.) avluyu çevreleyen, eni ve boyu 4'er metre olan hücrelerin tamamında birer ocak

bulduğunu, bu hücrelerin üstünde tahtadan yapılmış ikinci bir hücre dizisinin olduğunu ve bu hücrelerin de ocaklarının olduğunu yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.27)

Seyyahımız, Niş'ten sonra geldiği Edirne'de 56 odası bulunan bir kervansarayda konaklar. Bu kervansarayın odalarının tamamında da; birer ocak ve ısının kaybolmaması için küçük birer pencere olduğunu söylemektedir. (Dernschwam, 1992, s.46)

Dernschwam, İstanbul'a girerken, sade görünüşlü, 28 odadan müteşekkil mütevazi bir kervansarayda konaklar. Odaların tamamında ocak bulunmaktadır. Tuğladan örülmüş bu ocaklar, seyyahımıza göre; el dokunsa yıkılacak kadar eski ve çürüktür. (Dernschwam, 1992, s.50) Dernschwam'ın bu yazdıklarından, ocakların bugün de olduğu gibi tuğladan yapıldığını anlamaktayız.

Hans Dernshwam, İzmit'te 93 adım uzunluğunda, 21 adım genişliğinde, Kazıklı isminde bir kervansarayda konakladığını belirttikten sonra, bu kervansarayda 10 adet ocak bulunduğunu yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.214)

16. yüzyıl sonlarında Elçi Hanı'nda kalan Lubenau, kervansarayın üst katını çevreleyen koridorda, sayıları kırk biri bulan kubbeli hücrelerin içinde bacalı şöminelerin (ocak) bulunduğunu söylemektedir. (Tebly, 1988, s.155)

İstanbul'a 18. yüzyılın sonunda gelen Carbognano, bu şehirdeki kervansarayları anlatırken, bu yapıların çok miktarda odadan müteşekkil olduğunu ve bu odaların her birinin içinde yemek pişirmek için kullanılan ocaklar bulunduğunu yazmaktadır. (Carbognano, 1993, s.67) Carbognano, böylece, ocakların sadece ısınmak için değil, aynı zamanda yemek pişirmek için de kullanıldığını ortaya koymaktadır. Seyyahımızın bu ifadelerini Sarre'da desteklemektedir.

Selçuklu eserleri üzerine araştırma yapmak üzere 19. yüzyılda Türkiye'ye gelen Friedrich Sarre, Konya civarındaki Küçük Alpaslan Köyü'nde tek odalı bir handa kalır. Oda eşyasızdır ve içinde bir ocak bulunmaktadır. Ocağı yaktıktan sonra, ocağın

ışığında eşyalarını bir ev düzeni içerisinde yerleştirirler ve yemeklerini ocakta pişirerek hazırlarlar. (Sarre, 1998, s.20)

Sarre'ın yazdıklarından, ocağın, hem ısınma, hem yemek pişirme, hem de aydınlatma amacıyla kullanıldığını anlamaktayız. Aydınlatma için; çıra, mum, fener gibi aydınlatma gereçleri yerine ocağın kullanılması da, Sarre'ın konakladığı bu hanın kendi sınırlı imkanlarından kaynaklanıyor olmalıdır.

2.3.2.3. Yatak, Döşek, Eyer, Kilim

Osmanlı kervansaraylarının eşyasız, mobilyasız yapılar olduğu seyyahların büyük çoğunluğunun ifadelerinde ortaya konulmaktadır. Ancak, kervansaraylar, batılıların alışık oldukları konaklama yapılarındaki gibi mobilyalara sahip olmasa da, doğuluların istirahat şekline uygun imkanları içerisinde barındırmaktadırlar.

Avusturya elçisi Busbecq (16.yy), Anadolu seyahati esnasında konakladığı kervansarayda, yolcuların nasıl istirahat ettiklerini anlatır. Buna göre, kervansarayda; üç kadem yüksekliğinde ve dört kadem* genişliğinde bir duvar bulunmaktadır. Atları ve arabalarını çevreleyen bu alçak duvarın üstünde yolcular, hem yemek yemekte, hem de yatıp uyumaktadırlar. Busbecq'e son derece ilginç gelen bu sade yatağın üzerine Türkler bir seccade atmakta ve onun üzerine bir örtü örtmektedirler. Hazırladıkları bu ilkel yatağın üzerinde kıvrılarak sabahlayan Türkler, başlarının altına yastık vazifesi görmesi için atlarının eyerini koymaktadırlar. Üzerlerine yorgan niyetine örttükları herhangi bir şey de yoktur: Gündüzleri giydikleri içi kürklü kaftanlarına sarılıp uyumaktadırlar. (Busbecq, Tarihsiz, s.27) Busbecq'in garipsediği durum, aslında doğuluların istirahat biçimleriyle alakalıdır. Batılıların aksine, yerde yemek yemeye ve yerde yatmaya alışık insanlar olan doğuluların, kısa süre için, belki de, sadece bir gece için konakladıkları bir mekanda, yanlarında taşıdıkları seccade ve üzerlerindeki kaftanlarından başka, istirahat için herhangi bir eşyaya gereksinim duymamaları doğaldır. (Şekil 2.3.2.3)

---

* Kadem: Ayak

Şekil 2.3.2.3: Han avlusunda dinlenen yolcular

Osmanlı'da esir olarak bulunan Pedro'nun (16. yy.) verdiği bilgiler de çok farklı değildir. Pedro, kervansaraylarda yolcuların, terzi peykelerini* andıran, ancak, ahşap yerine topraktan yapılma peykelerde oturmakta olduklarını ve bu peykelerin yanında ocak bulunduğundan burada istirahat ettiklerini söylemektedir. Yazarımız, kervansaraylarda, kendilerinin alışık olduğu, döşek, yemek ve lostaryacının bulunmamasını, Türkler'in batılılar kadar rahatlarına düşkün olmamalarına bağlamaktadır. Pedro'da Busbecq gibi, yolcuların yastık yerine, heybelerini, eyerlerini kullandıklarını, üzerlerine de, "uzun bir çeşit hurka" olarak tarif ettiği kaftanlarını örttüklerini yazmaktadır. Ancak, Pedro, yatak niyetine kullanılan seccadeden bahsetmemekte, bunun yerine yere saman serildiğini söylemektedir. (Türkiye'nin Dört Yılı, Tarihsiz, s.56)

Yolcuların uyumak için bazı hanlarda samandan başka bir şey bulamadığını, Huart'ta ifade etmektedir. Seyyahımız, Afyon civarında konakladığı anda, yerde uzun zamandan beri bırakıldığı gibi durduğu anlaşılan saman yığınlarının üzerinde yolcuların uyumak zorunda kaldıklarını söylemektedir. (Huart, 1978, s.61)

1855'te Türkiye'ye gelen Ubcini, kervansaraylarda yolcuların yere kilim sererek, üzerinde uyduklarını, yastık olarak ta, atların eyerlerinin kullanıldığını yazmaktadır. (Ubcini, 1977, s.77)

Fransız seyyahı Huart (19. yy), Afyon'da konakladığı kervansarayda, üzerinde oturmaya ve uyumaya yarayan kerevetin**, büyükçe olan salonun tamamını çevrelediğini ve oldukça eski olduğunu söylemektedir. (Huart, 1978, s.64)

İstanbul'dan İran'a kadar olan kervansarayların dayalı, döşeli olmadığını söyleyen Tavernier (17. yy), barındıkları odaların çırılçıplak olduğunu ve döşek temin etmenin yolcuların işi olduğunu söylemektedir. (Tavernier, 1980, s.66)

Tavernier gibi Nerval'de, kervansaray odalarının boş olduğunu ve yolcuların kendi yataklarını yanlarında getirmeleri gerektiğini yazmaktadır. (Nerval, 2002, s.40)

---

* Peyke: Genellikle eski kahvelerde ve evlerde bulunan duvara bitişik alçak, tahta sedir, kerevet. (TDK Türkçe Sözlük, 1979, Ankara.)

** Kerevet: Üzerine şilte serilerek yatmaya ya da oturmaya yarayan tahtadan seki.

Fransız edebiyatçı Gustave Flaubert, 1851 yılında Türkiye'ye gelir. Batı Anadolu'dan başladığı gezilerinden bahsederken, Muğla yolu üzerindeki Gökova'da kaldığı bir hanı anlatır. Bu han, tahta çatısıyla uzaktan küçük bir dağ evini andıran büyük bir ahşap handır. Flaubert'e göre, yerleştiği dehliz gibi uzanan boş, mobilyasız odada sadece iki yanda kerevet bulunmaktadır. (Batur, 2001, s.133)

Kervansaray odalarında mobilya olarak sadece kerevet bulunduğunu söyleyen bir diğer seyyah Sarre'dir (19.yy). Doğanhisar'da konakladığı bir kervansaraydan bahseden Sarre, ayrı odaların olmadığı bu handa bütün birinci katı kaplayan büyük salonda, salonu çevreleyen kerevetin bir köşesinde uyuduğunu yazmaktadır. (Sarre, 1998, s.142)

Bazı kervansaraylarda, bu peyke ya da kerevet olarak isimlendirilen ahşap ya da taştan yapılmış sekilerin dahi olmadığını, yolcuların yataklarını, ocağın yanına, doğrudan yere serdiğini görmekteyiz. Anadolu'da Küçükalparslan Köyü Hanı'nda konaklayan Sarre, sadece bir ocak bulunan odada, yanında getirdiği açılır-kapanır yatağını yere sererek uyuduğunu yazmaktadır. (Sarre, 1998, s.20)

Küçük yerleşim bölgelerindeki kervansarayların aksine, büyük şehirlerdeki kervansarayların Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde karyola, yatak, çarşaf, battaniye bulundurduğundan Numani bahsetmektedir. (Şibli Numani, 2002, s.52) Numani'nin (19. yy.), yaklaşık yüz elli yıldır batılılaşma süreci yaşayan Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'daki kervansaraylarda; karyola, çarşaf, battaniye gibi eşyalardan bahsetmesi, hem tarih hem de mekan açısından değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir.

Karyola ve yatak gibi eşyaların şehir merkezlerinde bulunan kervansaraylarda olduğuna dair bir başka gözlemi Huart aktarmaktadır. Clemént Huart (19.yy), Kütahya'da konakladığı topraktan yapılmış bir kervansarayda karyolada yattığını söyledikten sonra, seyahatinin bundan sonraki kısımlarında, artık karyola bulamayacağını vurgulamaktadır. (Huart, 1978, s.47)

Karyola gibi batıdan ithal edilmiş yatak odası mobilyası bulamasa da, Huart, oldukça kötü kokulu ve rutubetli olarak tanımladığı Afyon şehrinde konakladığı handa kendisine yorgan verildiğinden bahseder. (Huart, 1978, s.65) Huart'ın seyahati esnasında Anadolu'nun küçük yerleşim yerlerinde çok sayıda kervansarayda konakladığını ve buralarda saman yığınının başka uyumak için herhangi bir şey bulamadığını yukarıda belirtmiştik. Oysaki, Anadolu'nun küçük bir şehrindeki mütevazî handa kendisine yorgan ve yatak verilmiştir. Bu da bize, şehir içi hanlarıyla, menzil hanları arasındaki farkı gösteriyor olabilir.

Kısa süreli konaklama için değil, görevli olarak ve uzun süre Osmanlı topraklarında yaşamak zorunda kalan batılı elçiler için devletin doğal olarak yatak ve yorgan gibi eşyaları tedarik ettiğine de şahit oluruz. 16. ve 17. yüzyıllar arasında Elçi Hanı'nda ikamet eden Avusturya Elçilik personelinin hatıratlarını bir çalışmada toplayan Tebly, odalarda at ve inek tüyüyle doldurulmuş yer yataklarının olduğunu, bu yatakların rendelenmemiş kaba tahta kütüklerin üzerine oturtulduğunu ve dört sırtığın bu kütükleri taşıdığını Salomon Schweigger'in ağzından aktarır. (Tebly, 1989, s.156)

2.3.3. Kervansaraylarda Konfor

Batılı seyyahlar genel bir kabulle, Osmanlı topraklarındaki kervansarayların çok konforlu olmadıklarını söylemektedirler. Tavernier (17. yy.), İstanbul'dan İran'a kadar Osmanlı topraklarındaki kervansarayların odalarının dayalı-döşeli olmadığını ve çıplak olarak konuklara verildiğini söylemektedir. Buna karşın, İran'daki kervansaraylar seyyahımıza göre daha konforludurlar ve daha iyi inşa edilmişlerdir. (Tavernier, 1980, s.67)

Tebly, İstanbul'daki Elçi Hanı'nda konaklayan Schweigger'in (1551-1622) odasında bit, pire gibi haşerelerle ve farelerle mücadele ettiğini, hatta elçinin kendi yatağında bir yılan bulduğunu ve bunu kılıcıyla ikiye böldüğünü aktarmaktadır. (Tebly, 1989, s.156)

Seyahatinin önemli bir bölümü Anadolu'nun küçük şehirleri ya da köylerinde geçen Huart, doğal olarak çok daha az konforlu hanlarda kalır. Afyon yolu üzerindeki Eyret Köyü yakınlarında bir handa konaklayan seyyahımız, yolculara sadece sığınak vazifesi gören bu yapının bir kervansaraydan çok, etrafa yayılmış saman yığınlarıyla ahıra benzediğini söyler. (Huart, 1978, s.61) (Şekil 2.3.3)

Afyon'a 19. yüzyılda gelen Clemént Huart, şehirde 1 sene önce çıkan bir yangında çok sayıda han, çarşı, pazar, hatta büyük ölçekli kervansarayın dahi yanmasından dolayı, eski bir handa kalır. Kaldığı bu hanı tasvir ederken Huart, içinin karanlık, çamurlu, pis kokulu ve rutubetli olduğunu söyler. (Huart, 1978, s.64)

Huart, Afyon'da kaldığı bu handan ayrıldıktan sonra, yol üzerinde Çay'da başka bir kervansarayda geceler. Seyyahımıza göre bu kervansaray, Afyon'dakinden sonra oldukça konforludur. Bu kervansarayın geniş avlusunu, kalın boyanmamış tahta kemerli kapıların örttüğü küçük ve temiz hücreler çevirmektedir. Duvarlar, diğerine göre kurudur ve nispeten rutubetsizdir. Bu kervansarayda büyük bir şeref salonu ve bir kahvehane de mevcuttur. (Huart, 1978, s.71)

Batılıların ve doğuluların farklı ihtiyaçlarının olması, zihin dünyalarındaki belirgin algılama farklılıkları, kervansaraylardaki konforu anlatırken de su yüzüne çıkmaktadır. Clemént Huart'la aynı dönemde Türkiye'ye gelen Hindistanlı Şibli Numani, Türkiye'deki kervansarayların Hindistan'dakilerden tamamen farklı olarak, odalarının; büyük, geniş ve ferah olduğunu söylemektedir. Numani, Tavernier'nin söylediklerinin aksine, İstanbul'da kaldığı kervansarayda: karyola, yatak, çarşaf, battaniye ve diğer ihtiyaç duyulan eşyaların bulunduğunu yazmaktadır. (Şibli Numani, 2002, s.52) Ancak, Numani'nin ücret karşılığında kaldığı İstanbul'daki bu kervansarayı örnek olarak kabul ederek genele teşmil etmek, bizi Tavernier'nin içine düştüğü bir genelleme yanlışlığına sürükleyebilir.

Osmanlı topraklarında güneye doğru gidildikçe konforun düştüğünü, bazı kervansarayların neredeyse tamamen kullanılmaz durumda olduğunu, bazılarının ise son derece bakımsız yapılar haline geldiğini anlıyoruz. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında, İstanbul'dan özel bir görevle Bağdat'a gönderilen Trabzon Vali-i Sabıkı

Şekil 2.3.3: Kütükçekmece'de bir kervansaray

Ali Bey, Bağdat'tan ayrılıp Hille'ye giderken bir kervansarayda kalır. İskenderiyye Hanı isimindeki bu yapının odasına girip, uyuyacağı esnada, odada 8-10 tane yarasa olduğunu görür, bunları pencereden kovup, oyuklara gazete ve bez parçası sıkıştırdıktan sonra; görür ki, odada çeşitli haşereler vardır, hatta kulağına kurbağa ve yılan sesleri gelince uyumaktan vazgeçer. Sabah beş saatlik uzaktaki daha konforlu olan Muhavel Hanı'na gelerek burada istirahat eder. (Ali Bey, 2003, s.96)

2.3.4. Şehir İçi Hanlarda Konaklama

Menzillerde inşa edilmiş olan kervansaraylar, yakınlarındaki şehirlerin büyüklüğü ve önemine göre, ya da üzerinde inşa edildikleri ticaret yollarının kendi dönemlerindeki yoğunluğuna göre, konuklarına farklı seviyelerde hizmet etmişlerdir. Ancak, seyyahların aktardıklarından yola çıkarak, genel olarak, menzil kervansaraylarının, şehir içinde inşa edilmiş olanlara nispetle daha az konforlu olduğunu söyleyebiliriz.

Kütahya'da şehrin girişindeki bir kervansarayda ya da daha doğru bir tanımlamayla şehir içi hanında konaklayan Huart (19. yy.), burasının, çıktıkları Anadolu seyahati esnasında karyola imkanı sağlayan son nokta olduğunu söyleyerek, bu tip yapıların, mobilyalı olduğunu ifade eder. (Huart, 1978, s.47)

İstanbul'da konaklamak için otellerden başka, hanların da olduğunu vurgulayan Numani'de, bu yapılarda ücret karşılığında, karyola, yatak, yorgan, çarşaf ve battaniyesi olan odaların kiralanabileceğini söylemektedir. (Şibli Numani, 2002, s.52)

2.3.5. Misafirhanelerde Konaklama

Osmanlı topraklarında seyahat edenler, özellikle Müslüman seyyah ve tüccarlar, gayrimüslimlerin de konakladığı kervansaraylardan ziyade, daha küçük ölçekli, daha çok ev denebilecek misafirhanelerde, çeşitli tarikatlerin tekke ve zaviyelerinde misafir edilmişlerdir. 18 ve 19. yüzyıllara doğru ise batılılaşmanın etkisiyle ve daha çok tren yolu inşaatı gibi, batılıların faaliyet gösterdiği güzergahlarda inşa edilen,

küçük otel ya da pansiyon diyebileceğimiz yapılarda konaklamışlardır. Genellikle gayrimüslimlerin işlettiği bu yapıları daha çok batılı seyyahlar tercih etmişlerdir.

2.3.5.1. İmarethane

Yolcuların konaklaması için inşa edilmiş yapı tipleri arasında imarettten de seyyahlarımız bahsetmektedir. Ancak, imaret kelimesinin çok zengin bir kullanımı olduğu gibi, çeşitli zamanlarda farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Hatta, hayrat için yapılmış bir çok esere de imaret denilmektedir.

İmarette konakladığından bahseden seyyahımız İbn Battuta'dır (14. yy.). Balıkesir seyahati esnasında, bir imarette konakladığını yazan İbn Battuta, bir Türkmen paşasının inşa ettirdiği bu yapıda, yolcuların üç gün süre ile yemek yiyebildiğini ve istirahat edebildiğini söylemektedir. (İbn Battuta, 2000, s.39)

2.3.5.2. Dar'üs-Siyade

İbn Battuta, Sivas'ta konakladığı bir yapıdan bahseder. Yazdıklarından anladığımız kadarıyla, bu yapı mimari açıdan değil, konaklayanların statüsü ile diğer konaklama yapılarından ayrılmaktadır.

Seyyahımız, medrese tarzında inşa edildiğini söylediği bu yapıya Dar'üs-Siyade ya da Beğler Konağı denildiğini ve sadece Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin, yani seyyidlerin, bu konakta ağırlandığını yazmaktadır. Nakib-ül Eşraf'da* bu konakta ağırlanmakta, misafir olanların, konakladığı sürece; yiyecek, içecek, ev eşyası, aydınlatma için kullanacağı aletler kendisine verilmekte ve yola çıkarken de, yol harçlığının karşılandığını söylemektedir. (İbn Battuta, 2002, s.22)

---

* Nakib-ül Eşraf: Peygamber soyundan olanların işlerini görmek üzere, içlerinden hükümetçe tayin olunan memur. (Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, 1988, Ferit Develioğlu, Ankara)

2.3.5.3. Misafirhane

Anadolu'nun önemli yolları üzerine denk gelen küçük şehir ya da kasabalarında, kervansaray gibi oldukça yüksek maliyet getiren yapılar yerine, daha çok geniş bir ev olarak tanımlayabileceğimiz misafirhanelerin inşa edildiğini ya da büyükçe bir evin bu iş için dönüştürüldüğünü seyyahların notlarından anlayabiliyoruz.

Afyon'un Dinar ilçesinde bu tip bir misafirhanede kaldığını söyleyen Sarre, şehrin merkezinden on beş dakika uzaklıktaki yapının daha çok bir villaya benzediğini, demiryolu binalarının karşısında bulunduğunu ve Rum bir kadın tarafından işletildiğini yazmaktadır. Sarre, 15 Haziran 1895 tarihinde kaldığı bu evin çok temiz olduğunu da vurgulamaktadır. (Sarre , 1998, s.16) Seyyahımızın yazdıklarından, bu yüzyılda, Anadolu'nun içlerine doğru hızla devam eden demiryolu inşaatının, bu tip misafirhaneleri gerekli kıldığını anlayabiliriz.

Misafirhanelerde kaldığından bahseden diğer bir seyyah ise Huart'tır. Huart'ın da Eskişehir'e geldiğinde aktardığı ilk gözlemi, demiryolunun buraya yaklaşmakta olduğuydu. Yeni yapılan yapılar arasında dikkatini çeken şey ise, "Misafirhane-i Umumi" olarak isimlendirilen, iki odası Avrupa usulü mobilyalarla döşenmiş, ancak; yemek masası ve mutfağı bulunmayan bir han görünümündeki yer idi. Yazarımızın, diğer odalarının boş olduğunu söylediği bu mekanda konaklamak istediklerinde, kendilerine ince bir yatak verdiklerini söylemektedir. Hatta bu misafirhanenin alt katında ortaoyunu oynanan bir de kahvehane bulunmaktadır. (Huart, 1978, s.38)

Clemént Huart, Batı Anadolu'da yoluna devam ederken, Çavdarhisar kasabasında bir başka misafirhanede konaklar. Anadolu'nun bütün büyük köylerinde var olduğunu söylediği bu misafirhanelerde, çorbacı olarak tabir edilen kişilerin, yolculara hizmet etmek için görev yaptığını, yolculara; yorgan, yatak, haşlanmış yumurta, tavuk ve pilavdan oluşan yemeği derhal hazırladığını; tüm bu hizmetlerden ise para almadığını yazmaktadır. (Huart, 1978, s.54)

Seyyahımız, Kütahya civarında yine içinde bir çorbacının yolculara hizmet verdiği misafirhanede konakladığını yazmaktadır. Huart, bu yapının, üst katta; yüksek

tavanlı, kireç ve otları sıvanmış toprak zeminli, boyasız tahta kanatların örttüğü geniş pencereleri bulunan bir salon ve alt katta; hayvanların barınabileceği bir ahırdan ibaret olduğunu söylemektedir. (Huart, 1978, s.58)

2.3.5.4. Tekke ve Zaviye

Batılı seyyahların, müslüman - gayrimüslim ayırımı yapmayan kervansaraylarda ya da pansiyonlarda konaklamalarına karşılık, müslüman seyyah ve tüccarların bir diğer ve çok önemli alternatifleri daha vardır: Tekkeler ve zaviyeler. Kervansaray inşaat geleneği Karahanlılar'a kadar dayanan Türklerin, yerleştikleri ve ticaret yaptıkları yerlerde süratle kervansaray inşa ettiklerini görmekteyiz. Ancak, yerleşim bölgelerinde, konaklama ihtiyacının sadece kervansaraylar ile karşılandığını düşünmek, bu bölgelerde bulunan kervansaray sayıları düşünüldüğünde pek makul görünmemektedir. İşte buradaki ihtiyacı, tekke ve zaviyeler karşılamış olmalıdır.

Osmanlı topraklarında konaklamanın erken örneklerini öğrenebileceğimiz eser, şüphesiz, henüz Osmanlı'nın küçük bir beylik olduğu 14. yüzyıl başında Anadolu'da seyahat eden İbn Battuta'nın seyahatnamesidir.

İbn Battuta, Batı Anadolu'nun pek çok bölgesinde ziyaretlerde bulunurken, kendisini buralarda ahiler ağırlamışlardır. Seyyahımız, konukseverliklerini çokça övdüğü ahilerin, memleketlerine gelen yabancıları ağırlamak için birbirleriyle yarıştıklarını, kendi tekkelerinde misafir ettiklerini, yiyecek, içecek ve aydınlanma gibi ihtiyaçlarını karşıladıklarını ve güvenliklerini sağladıklarını yazmaktadır. (İbn Battuta, 2000, s.5)

İbn Battuta, anlattığı bu duruma örnekler de verir. Bolu'ya yaptığı seyahati esnasında, bahsettiği ahi tekkelerinden birine gittiğini, bu tekkenin ocaklarının kış boyunca, misafir gelebileceği düşüncesiyle sürekli olarak yakıldığını söylemektedir. (İbn Battuta, 2000, s.51)

İngiliz seyyah Fynes Moryson, tekkelerde sadece müslümanların değil, başka din mensuplarının da konaklayabildiğini söylemektedir. 16. yüzyılda Türkiye'ye gelen

Moryson, Türk yolcularının, hanlar yerine bir çeşit hayır evlerinde konakladıklarını, bu evlerin manastıra benzediğini, her yolcunun bu mekanlarda belirli öğünlerde et yiyebildiğini yazmaktadır. Moryson, bu yapıların daha çok hacılar için yapıldığını ve bunlara “Kawne” dendiğini belirtir. Seyyahımız, Türklerin kendi üsluplarında inşa ettiğini söylediği tek katlı tekkelerinde başka din mensuplarının da konaklayabildiğini vurgulamaktadır. (Reyhanlı, 1983, s.67)

Tekkelerde konaklamanın yapıldığını söyleyen bir diğer seyyah Numani'dir. Numani, Osmanlı idaresi altındaki önemli merkezlerde, her tarikat fırkası için ayrı dergahlar bulunduğunu, o tarikata mensup olup, başka ülke ya da şehirlerden gelen tarikat mensuplarının, hiçbir engelle karşılaşmadan geldikleri bu şehirdeki dergah, tekke ya da zaviyede, hiçbir ücret ödmeden istedikleri kadar kalabildiklerini yazmaktadır.

Bu tekkelerde, yolcuların yiyecek ve içeceklerinin temin edildiği söyleyen Numani, uzak mesafelerden gelip, Osmanlı ile hiçbir vatandaşlık bağı bulunmayan insanların büyük bir cömertlik ve ikramlarla karşılandığını hayranlıkla anlatmaktadır. Kendisi de Hindistanlı olduğundan, özellikle, Osmanlı topraklarındaki Hint tekkelerini araştıran Numani, başta İstanbul olmak üzere, Şam, Kudüs, Halep, Musul ve Diyarbakır'da Hindistan'dan gelenlerin konakladığı tekkeler olduğunu, bu tekkelerde, konuklar için et ve tahıl maddelerinden uygun bir miktar sürekli ayrıldığını söylemektedir. (Şibli Numani, 2002, s.97)

2.3.5.5. Otel ve Pansiyon

İstanbul'a gelen batılı seyyahların, Bizans hakimiyetinden beri Avrupalı nüfusu barındıran Galata ve Pera'daki otellerde konakladığı, seyyahlarımızın notlarından anlaşılmaktadır. Osmanlı ülkesine gelen batılıların neredeyse tamamı, bu bölgedeki otellerde konakladıklarından, bu bölgedeki otelcilik geleneği, Türkiye'nin diğer tüm bölgelerinden daha eski ve köklü olmalıdır. Konumuz, bir konaklama türü olan otel olmadığından, biz Osmanlı'nın son dönemlerinde Anadolu'nun içlerine yayılmaya başlayan ve Türkleri de, batılı anlamda otel anlayışına ısındıran, birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Anadolu'da batılı anlamda otelcilik hizmeti veren yapıların, batılı mühendisler nezaretinde devam eden demiryolu inşaatına paralel olarak ortaya çıkması, bu yapıların, bu inşaatın dolaylı bir sonucu olduğu savını güçlendirmektedir. Çünkü, bu pansiyon ve otellerin en önemli müşterileri, demiryolu inşaatında çalışan mühendislerdir.

Huart, bu savı desteklercesine, Bilecik'e geldiğinde (19. yy.), Fransızların işlettiği bir otelle karşılaştığında, demiryolu inşaatının uzaklarda olmadığını anladığını söylemektedir. (Huart, 1978, s.28) 2. Abdülhamid döneminde, Osmanlı topraklarına gelen Clemént Huart, yol güzergahı boyunca çok sık tren yolu inşaatı ile karşılaşmıştır. Bunun sebebi, 2. Abdülhamid döneminde tren yoluna çokça önem verilmesinden ve Hicaz Demiryolu'nun yapımına başlandığı dönem olmasından ileri geliyor olmalıdır.

Seyyahımız bir başka oteli ise Eskişehir civarında görmüştür. Bu otel de, demiryolu inşaatında çalışan Avusturyalı'ların konaklaması için açılmıştır. (Huart, 1978, s.38) Ancak, Huart, bu otellerin hizmeti, mimarisi ve çalışanları hakkında bilgi vermez.

İstanbul'un Müslümanların oturduğu yakasında da, Osmanlı'nın son dönemlerinde küçük otellerin açıldığını görmekteyiz. Numani, İstanbul'daki konaklama usullerini ve yerlerini izah ederken, otellere de değinir. Numani, bu yapıları daha çok Hıristiyanların işlettiğini ve kendilerinin de bu evlerde ikamet ettiğini yazmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki, aslında bu oteller, otel olmak üzere tasarlanmış binalar değildir. Bu yapılar, içlerinde sahiplerinin de oturduğu ve sahiplerinin gelir maksadıyla odalarını kiraya verdiği evlerdir. Gelirleri çok yüksek olmamasına rağmen, muhtemelen, mahremiyete daha fazla önem verdiklerinden Müslümanların pek rağbet etmediği, günümüzün butik otelleri diyebileceğimiz bu otelcilik anlayışına gayrimüslimler daha fazla ilgi göstermişlerdir. Numani, bu kiralık evlerin genellikle iki, üç katlı olduğunu ve içlerinde yatak, yorgan masa, sandalye, lamba gibi ev eşyalarının bulunduğunu söylemektedir. (Şibli Numani, 2002, s.52)

2.4. Kervansaraylarda Yemek

Kervansaraylarda konaklayan seyyahların yazdıklarından anladığımız kadarıyla, Osmanlı dönemi kervansaraylarında, çok teşekkülü ve çok çeşitli yemekler hazırlayan bağımsız bir mutfak yapısından söz edemeyiz. Kervansaraylarda yemek ihtiyacı, kimi büyük yapılarda bulunan kervansaray görevlisi (hancı) tarafından karşılanıyorsa da, genellikle bu ihtiyacın karşılanması yolcuların kendi gayretleri tarafından mümkün olmaktadır. 16. yüzyılda Dernschwam, şehre yakın yerlerde inşa edildiği için zanaatkarlar tarafından kullanılan kervansaraylardaki esnafın yakınlardaki imarethaneden yiyecek ihtiyacını karşıladığını, yol üzerinde bulunan kervansarayların konuğu olan yolcuların ise basit yiyecek, sebze ve meyvelerle açlığını giderdiklerini, bu sebeple Türklerin mutfak yapmaya ihtiyaç hissetmediklerini söylemektedir. (Dernschwam, 1992, s.62) Yemek ihtiyacı, her ne kadar çabuk ve pratik diyebileceğimiz yöntemlerle karşılanırsa da, seyahatnamelerde, pek çok kervansarayda ikram edilen yemekler hakkında bilgilere ulaşabilmekteyiz.

2.4.1. İkrâm Şekli ve Sayısı

Seyyahlar, yemeklerin kendilerine ikram edildiğini ve bu yemeklerden herhangi bir ücret talep edilmediği üzerinde dururlar. Genellikle yemekler günde iki defa verilmektedir. 17. yüzyılda Anadolu'ya gelen Polonyalı Simeon, ıssız ve kurak yerlerde, yolculara mahsus soğuk suların bulundurulduğunu ve bazı kişilerin bu suları, omuzlarına aldıkları kaplarda taşıyarak veya eşeklere yükleyerek kervan yolcularına "Allah rızası için" dağıttıklarını ve bu ikramı yaparken "gavuru yahudiyi ayırt etmediklerini" yazmaktadır. Simeon, köylerde, ıssız yerlerde, çöllerde, ormanlarda inşa edilen kervansaraylarda hastalara ve misafirlere günde iki defa yemek çıkarıldığını söylemektedir. (Polonyalı Simeon, 1964, s.13) Kiel' de 16. yüzyılda Anadolu'ya gelen bir Alman seyyahın notlarını çevirdiği kitabında, herkesin payının kendisine getirildiğini ve ücretsiz olarak ikram edildiğini yazmaktadır. (Kiel, 2000, s.54) İngiliz gezginlerinin 17. yüzyıldaki İstanbul hayatına ilişkin gözlemlerini derlediği çalışmasında Reyhanlı, Fatih Külliyesi'nin içinde yer

alan kervansarayda konuklar için her gün kırk sofraya yemek hazırlandığını ve her bir sofranın dört kişilik olduğunu yazmaktadır. (Reyhanlı, 1983, s.68)

Hanlarda misafirlere yemek vermenin bir adet olduğunu ifade eden Busbecq'de, bundan ücret talep edilmediğini söylemektedir. Busbecq (16.yy.), yemek zamanı gelince, bir hizmetçinin elinde kocaman bir tepsi üstünde bir tabak etli bulgur pilavı ile gelerek konuklara yemek ikram ettiğini belirtir. Busbecq, bu ikramın üç gün boyunca, hep aynı şeyler olmak kaydıyla devam ettiğini yazar. (Busbecq, Tarihsiz, s.29) Sadece Dernschwam (16. yy.), Edirne'deki bir kervansaraydan bahsederken, aşçıların omuzlarına astıkları, birinde çorba diğerinde et ya da pilav bulunan iki bakracı yolcular arasında dolaştırarak satmaya çalıştıklarını ifade etmekte, ancak ne kadar bir ücret talep ettiklerine dair herhangi bir şey söylememektedir. (Dernschwam, 1992, s.44) Ancak Dernschwam, eserinin bir başka yerinde, yine Edirne'deki kervansaraydan bahisle, aşçıların omuzlarında bakraçlarla dolaştığını ve hazırladıkları bu yemekleri “dağıttıklarını” söylemektedir. (Dernschwam, 1992, s.46)

2.4.2. Yemek Yapılan ve İkram Edilen Yerler

Osmanlı toprakları üzerinde seyahat eden seyyahlar, içinde ticaretin de yapıldığı çeşitli unsurlardan oluşan büyük kervansaray yapılarında konakladıkları gibi, çok daha küçük, birkaç odadan müteşekkil kervansaraylarda da konaklamışlardır. Bunun sonucu olarak, kimi yapılarda yemekler hazırlanıp önlerine getirilirken, kimi yapılarda ise yemek yapma işiyle kendileri ya da hizmetçileri ilgilenmek zorunda kalmışlardır. 17. yüzyılda Tavernier, İstanbul'dan İran'a kadar gördüğü kervansarayların dayalı döşeli yapılar olmadığını ve yemek yapmanın kendilerine düştüğünü ifade etmektedir. Yakın köylerden, mevsimine göre kuzu, tavuk, meyve ve tereyağı olarak yemeklerini kendilerinin yaptığını söyler. (Tavernier, 1980, s.66) (Şekil 2.4.2)

Şekil 2.4.2: Milas-Bodrum yolu üzerinde kervanda çay molası

2.4.2.1. Yemek Pişirilen Mekan Olarak: Ocak

Seyyahlar, gördükleri kervansarayların büyüklüklerini, kervansaraylardaki ocak sayısı ile irtibatlandırarak tarif etmişlerdir. Şu anlamda, bir kervansaray için en vazgeçilmez yapı ögesi ocaktır. Ocak hem ısınmaya, hem de yemek pişirmeye yaramaktadır. Soğuk kış gecelerinin en önemli sığınağı olan ocağın, yemek pişirmek gibi bir işlevi de bulunduğunu seyyahların eserlerinden anlayabiliyoruz. 18. yüzyılda Türkiye'ye gelen Carbognano, kervansarayların odalarının her birinde yemek hazırlamak için yapılmış ocaklar bulunduğunu söyler. (Carbognano, 1993, s.67)

Kervansaraylarda aynı birer mutfak ya da mutfak vazifesi görecek herhangi bir yer olmadığını söyleyen Dernschwam'da (16. yy.) yemeklerini odada pişirdiklerini ve daha sonra ise avluda arabaların ve gübrelerin arasında ateş yakarak yemek yaptıklarını, ortaya çıkan duman ve kokudan nereyse boğulacaklarını ifade eder. (Dernschwam, 1992, s.50)

Ocalarda yemek pişirildiğinden bahseden bir başka kişi ise Busbecq'tir. Busbecq (16. yy.), gördüğü kervansarayların içini tarif ederken, üç ayak yükseklikte ve dört ayak genişliğinde ve bir ucu asıl duvara bağlı alçak bir duvarın üzerinde yemek yendiğini ve gece olduğunda bu duvarın üzerinde yatıldığını söylemektedir. Dış duvarın içinde ise aralıklı ocaklar olduğunu ve yemeğin bu ocaklarda pişirildiğini belirtir. (Busbecq, Tarihsiz, s.27)

Menzillerdeki kervansaraylarda yemek pişirmenin tüm bu zorluklarına, bağımsız bir mutfak olmayışına karşın, şehirlerde inşa edilen kervansaraylarda mutfağın olduğunu seyyahlar söylemektedirler. Buna ilginç bir örnek Tebly'nin çalışmasında karşımıza çıkar.

16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl ortalarına kadar İstanbul'da bulunmuş, Avusturya sefirlerinin Türkiye'ye dair gözlemlerini, Türkçe'ye "Dersaadet'te Osmanlı Sefirleri" ismiyle çevrilen kitabında toplayan Karl Tebly, eserinde ilginç bir üslup kullanır. Busbecq, Dernschwam, Schweigger gibi çok sayıdaki elçi ya da elçilik çalışanının

benzer yerler ve konular hakkındaki gözlemlerini aynı metin içerisinde birleştirir ve ortaya sanki bağımsız bir seyahatname çıkar.

Bu eserinde, Tebly, Avusturya ve Almanya elçilerinin Nemçi Han ya da Alman Evi adıyla, anılan bir kervansarayda barındıklarından bahsetmektedir. Venedik, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin elçilerinin Beyoğlu yakasında ikamet etmelerine rağmen Alman ve Avusturya elçilerinin Haliç'in karşı tarafında oturduklarını söylemektedir. Daha sonra da bu kervansarayın bulunduğu yeri tarif etmekte ve Tavuk Pazarı olarak bilinen Constantin Forumunun, Constantin sütunu karşısında yer aldığını ve haliyle hanın sarayın çeyrek saat kadar yakınında olduğunu belirtmektedir. Tebly'nin kitabındaki bu tarife göre Alman Evi ya da Nemçi Han ismiyle anılan yapının Elçi Han'ı olması gerektiği sonucuna ulaşabiliriz.

16. yüzyıl sonunda, Elçi Han'ında hizmetçi sıfatıyla konaklayan Rainhard Lubenau, bu yapının alt katında uzunca koridorlar olduğundan bahseder. Lubenau, bu koridorların bir kısmının şarap mahzeni, diğer kısmının ise mutfak olarak kullanıldığını, efendisinin ise mutfağın yanına bir de fırın inşa ettirdiğini yazmaktadır. Elçi Hanı'nın avlusunda, yazarımıza göre, iki tahta mutfak daha bulunmaktaydı. Ancak, kendilerinin ikamet ettiği dönemde, bunlardan birisi kümes olarak; diğerinde ise, elçi bir ziyafet vermek istediğinde kesilmek üzere beslenen, geyik ve domuzlar için ahır olarak kullanılıyordu. (Tebly, 1989, s.155)

2.4.2.2. Masa

Türkler de diğer tüm doğu halkları gibi yerde yemek yeme alışkanlığına sahip olduğu için, çok sayıda batılıya hizmet verse de kervansarayların içinde masaya rastlanılmaz. İstanbul'daki Elçi Hanı gibi elçilerin kullanımına dönük inşa edilen kervansarayların dışında, seyyahlar, bu yapılarda masanın varlığından söz etmemişlerdir.

Busbecq'in eserinde söz konusu ettiği; üç ayak yükseklikte ve dört ayak genişliğinde ve bir ucu asıl duvara bağlı alçak bir duvar olarak tarif ettiği, benzer bir yapıdan Sarre'da (19. yy.) bahsetmektedir. (Busbecq, Tarihsiz, s.27) Sarre, odaların önünden

merdiven trabzanına uzanan, masaya benzettiği çıkıntılarda yolcuların yemeklerini pişirdiğini söylemekte ve hizmetçisinin de kendi yemeğini bu şekilde hazırladığını ifade etmektedir. (Sarre, 1998, s.29)

2.4.3. İkram Edilen Yemekler

Kervansaraylarda ikram edilen yemekler açısından, büyük şehirlerde inşa edilen kervansaraylar ile menzillerdeki kervansaraylar arasında farklılıklar olduğu gibi, kervansarayın önemine göre de yemekler, farklılık ve çeşitlilik arz etmektedir. Fatih ve Süleymaniye Kervansaraylarında, bulgur pilavı, zerde, çorba, özellikle maydonozlu pirinç çorbası, koyun eti, yahni, ekşi aşı, paça, pestil, kabak reçeli, aşure, turşu, yoğurt ve ekmeğin ikram edilirken (Reyhanlı, 1983, s.68), kervan yolları üzerinde inşa edilen kervansaraylarda mönü daha mütevazidir. Genellikle civardaki köylerden temin edilen yemekler ikram edilmektedir. Ancak, seyyahların yazdıklarından, Çin'den İran'a ve bunun doğal bir sonucu olarak Anadolu'ya kadar uzanan coğrafyada tüketilen temel yemeğin pilav olduğu anlaşılmaktadır. Ekmek, et ve yoğurt ise, kervancıların diğer vazgeçilmez yemekleridir.

2.4.3.1. Ekmek

Uzun kervan yolculukları esnasında, yolcuların ihtiyaç duydukları en temel besin maddesi şüphesiz ekmektir. Ekmeği kendileri pişirebilecek kadar bir zamana sahip olmadıkları için, yolcular, bu gereksinimlerini bazı kervansaraylarda karşılamak zorundadırlar.

17. yüzyılda Türkiye'ye gelen Simeon, Diyarbakır'a yaptığı seyahatinde ekmeğin bulmakta yaşanan zorluğa dikkat çekmiştir. Dicle'nin yarım mil ötesinde kervansarayı olan bir köyün bütün kervanların uğrağı olduğunu belirterek, oraya ilk varan kervanların dokuz günlük yolculukları için gereken ekmeği buradan temin ettiklerini söyler. Simeon, yol üzerinde başka kervansaraylar ve köyler olsa da burada üretilen ekmeğin kadar "has ekmeğin" başka yerlerde bulunamayacağını yazmaktadır. (Polonyalı Simeon, 1964, s.180)

Simeon, Edirne'den İstanbul'a kadar uzanan yol boyunca inşa edilmiş kervansaraylarda günde iki defa iki fodula ekmeğin verildiğini ifade etmektedir. (Polonyalı Simeon, 1964, s.23)

Sadece Anadolu'da değil, Osmanlı'nın elindeki diğer topraklarda da ekmeğin ne kadar önemli olduğunu Simeon, eserinin Mısır seyahatini anlattığı bölümünde de vurgular. Kahire'de Türkiyeli Müslüman ve Ermenilerin kaldığı Halil Hanı denilen kervansarayda, ekmeklerini Araplardan temin etmek istemeyen Türkiyeli bu yolcuların, ekmeklerini kendilerinin pişirdiğini, hususi kasabı, aşçısı ve kahvecisi olan bu kervansaraydan kendisinin de, somun ekmeği, pide, et, yağ ve yemiş satın aldığını söyler. (Polonyalı Simeon, 1964, s.108)

Busbecq, kervansarayda ikram edilen etli bulgur pilavının yanında ekmekle beraber bazen bal gümeccinin de verildiğini yazar. (Busbecq, Tarihsiz, s.29) Kiel'de çorba ile beraber bir parça ekmeğin ücretsiz olarak ikram edildiğini söylemektedir. (Kiel, 2000, s.54)

2.4.3.2. Pilav, Çorba ve Et

Dernschwam (16. yy.), üstleri başları pek temiz olmayan aşçıların pişirdikleri yemekleri bakraçlara koyup, kervansarayın odalarında gezdirdiğini söylerken bu bakraçlarda çorba ve koyun eti olduğunu yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.46) Yazar, konukların bu bakır bakraçları, koridordaki delikler üzerine koyduklarını anlatmakta ve genellikle basit yiyeceklerle, sebze ve meyveyle yetinildiğini söylemektedir. (Dernschwam, 1992, s.62)

Pilavın kervan yolculukları için özel bir yer işgal ettiğini söylemiştik. Pek çok seyyah, yolculukları esnasında pirinç ve bulgur pilavından özellikle bahseder. Ubicini (19. yy.), kervanda yolculuğun nasıl yapıldığını anlatırken, kervanın bir akarsuyun başında çadır kurduğunu, yahut bir hayırsever tarafından inşa edilen

kervansaraya yerleştğini ve derhal pilav pişirmeye ve kuzu çevirmeye başladığını yazar. (Ubicini, 1977, s.77)

Bahçeler, serviler, çeşmeler ve nefis suların bulunduğu menzillerde, günde iki defa yemek ikram edildiğini ifade eden Simeon, yemeklerin arasında pilav, yahni ve zerdeyi sayar. (Polonyalı Simeon, 1964, s.23)

Busbecq'te (16. yy.) kervansaraylarda misafirlere, büyük bir tepsi içinde etli bulgur pilavı ikram edildiğini söylerken, pilavın Asya'dakinin aksine pirinç yerine bulgurdan yapıldığını ifade etmektedir. (Busbecq, Tarihsiz, s.29) Ancak bu durum, konaklanılan kervansarayın maddi durumu ile ilgili olmalıdır.

Kiel'de, Lubenau'dan (16.yy.) yaptığı alıntıda, Mehmed Bassa adında biri tarafından inşa edilen Bulgaristan'daki kervansarayda misafirlere, haşlama koyun eti, içinde haşlanmış pirinç bulunan czorba (çorba) ve bir parça ekmeğin ikram edildiğini yazmaktadır. (Kiel, 2000, s.54)

Çavdarhisar'da bir misafirhanede konaklayan Huart (19. yy.), yolculara karşılık beklemeden hizmet eden ve kendisine "çorbacı" denilen bir kişi tarafından ağırlandığını, burada yolculara; kaynamış yumurta, haşlanmış tavuk ve pilavdan oluşan akşam yemeği ikram edildiğini söylemektedir. (Huart, 1978, s.54)

2.4.3.3. Kahve

Çayın henüz bilinmediği dönemde Osmanlı coğrafyasında ve neredeyse tüm doğuda, en yaygın içecek şüphesiz kahvedir. Kahvenin Osmanlı sınırlarına geldikten kısa bir süre sonra toplumda çabucak yaygınlaştığı bilinmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak, kervansaraylarda da kahve yapımı ve ikramı ile uğraşan kahveciler kervansaray personeli arasındaki yerlerini almışlardır. 19. yüzyılda doğuya seyahate çıkan Nerval, İranlı tüccarlarla beraber kaldığı Yıldız Han'ın her katında aynı zamanda aşçılık ta yapan bir kahvecinin bulunduğunu yazmaktadır. (Nerval, 2002, s.41)

2.4.3.4. Yoğurt

Batılı seyyahların ilk karşılaştıklarında oldukça garipsedikleri bir yiyecek olan yoğurt, hem ekmele beraber tek başına yenilerek bir öğün oluşturması, hem de sulandırılarak içilebilmesi sebebiyle, uzun yolculuklarda tercih edilmiş ve Osmanlı dönemi kervansaraylarının vazgeçilmez yiyeceği olmuştur.

En zengin mönülerden, en mütavazi mönülere kadar tüm kervansaray mönülerinde yerini almıştır yoğurt. Reyhanlı, Fatih ve Süleymaniye kervansaraylarında İngiliz seyyahlarının gördükleri yemekler arasında yoğurttan da bahseder. (Reyhanlı, 1983, s.68)

Batılı seyyahların daha önce bu yiyecekten hiç karşılaşmadıklarına dair ilginç bir anekdot Busbecq'in (16. yy.) seyahatnamesinde bulunmaktadır:

“Türkler obur değildirler. Gayet az yerler. Sofra zevkine pek az düşkündürler. Bir parça ekmele beraber tuz, soğan, ve yoğurt bulurlarsa yemek için başka bir şey aramazlar. Yoğurt bir çeşit ekşimiş süttür. Galen'in oxygala dediği şey. Süte nazaran akıcı değildir. Türkler buna su ilave ederek içine ekmele doğruyorlar. Harareti teskin etmek için çok iyi bir sıvıdır. Hem besleyici hem de hazmı kolaydır. Kervansarayların hepsinde bu yoğurt mutlaka bulunur. Çünkü Türkler, yolculukları sırasında sıcak yemek aramazlar. Ekşi süt, peynir, üzüm gibi şeyler yerler. Üzüm, vişne gibi kuru yemişleri sıcak suda kaynatıp, toprak kaplar-tabaklar içine koyarlar.” (Busbecq, Tarihsiz, s.58)

Busbecq'in yazdıklarından, kervan yolculuğu esnasında yolcuların, çabuk hazırlanabilen pratik yiyecekleri tercih ettikleri, kuruyemiş, hoşaf, yoğurt ve peynir yediklerini anlıyoruz.

2.5. Kervansaraylarda Hayvanların Barınması ve Ahırlar

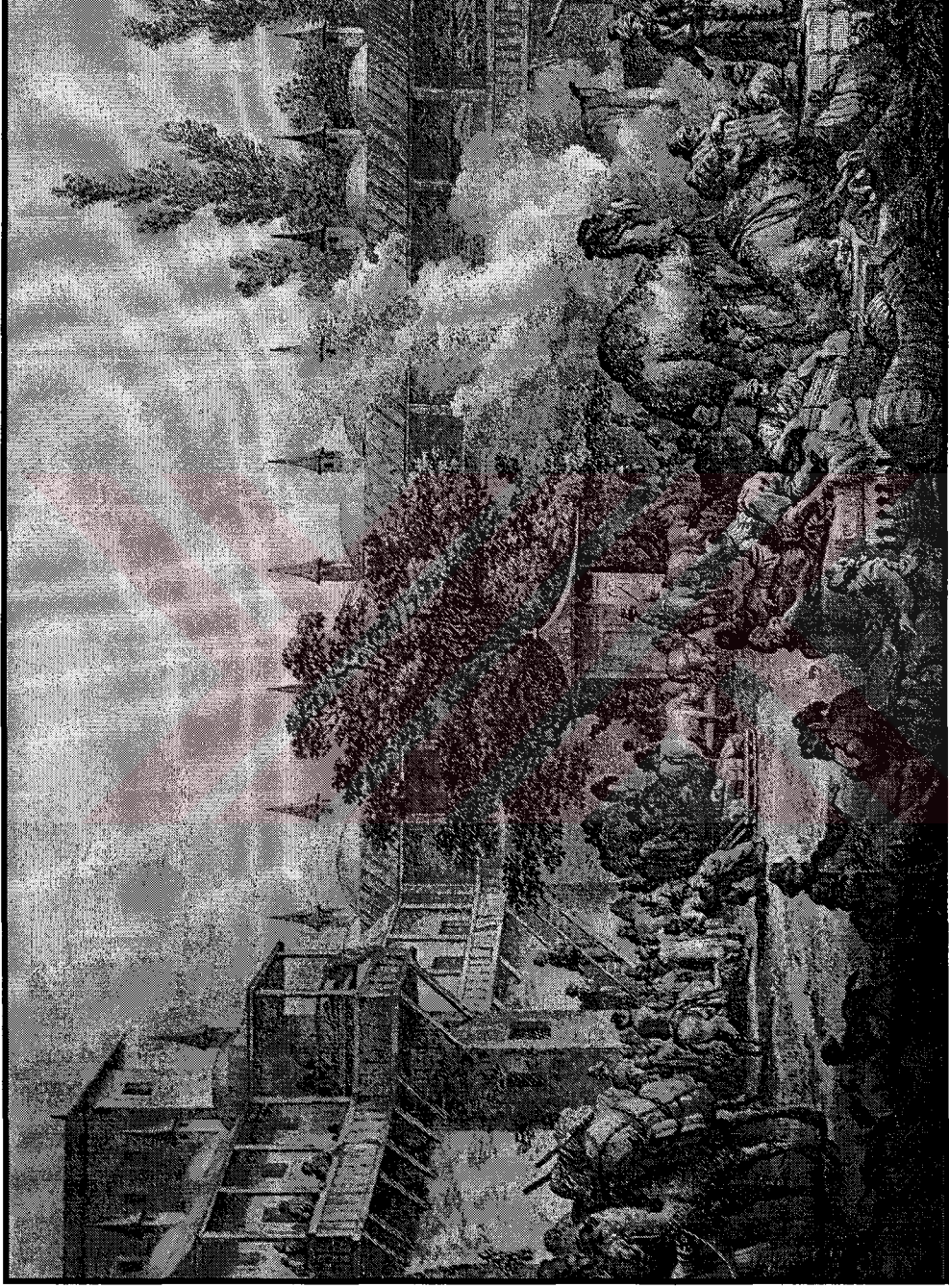
Uzun süren yolculuklar için elzem olan at, deve ve katır gibi hayvanların kervanlardaki önemi tartışılmazdır. (Şekil 2.5) Kervanla seyahat eden insanlar kadar, insanlara hizmet eden bu hayvanların da, yolculuk boyunca bakımı, istirahat ettirilmesi ve beslenmesi gerekir. Bundan dolayı kervansaraylarda, hayvanların barınabilmesi için kervansaray içerisinde bazen konaklama yapılarından ayrı ve bağımsız; bazen de insanların barındıkları yerlerde, küçük bir mimari ögeyle insanlardan ayrılmış fakat bağımsız bir mekan olarak karşımıza çıkmayan ahırlar inşa edilmiştir. Seyyahlar hayvanların barındırıldığı bu yapılar üzerinde de durmuşlardır.

2.5.1. Kervansaraylarda Ahırlar

Yol üstlerinde kurulmuş olan kervansaraylardaki ahırlar, şehir içi hanlarındaki ahırlardan farklı olarak geçici bir konaklama hizmeti vermektedirler. Bu geçici olma durumu, pek çok gereksinimi de beraberinde getirmektedir. Uzun süren yolculuk esnasında oldukça yorulan hayvanların en fazla birkaç gün sürecek bu konaklama sırasında dinlendirilmesi, beslenmesi ve yeni yolculuğa hazır hale getirilmesi gereklidir. Bu durum, menzillerde inşa edilmiş kervansaraylardaki ahırların, diğerlerine oranla daha fazla hizmet vermelerini ve daha teşekkülü yapılar olmalarını zorunlu kılar.

2.5.1.1. İnsanların Barındıkları Yerlerden Ayrı Olan Ahırlar

Menzillerde inşa edilmiş kervansarayların ahırları doğal olarak kendi büyüklükleriyle orantılıdır. Şehirlerden çok uzaklarda, bazen küçük bir köyde iki gözlü çok az kişiyi barındıracak durumdaki yapıların ahırlarının küçük ve ilkel olması kaçınılmazdır. Ancak, büyük bir kompleks durumunda olan ve içinde nalbant dükkanından eczanesine kadar pek çok yapıyı barındıran kervansarayların ahırları da doğal olarak büyük ve teşekküllüdür.

Şekil 2.5: Bir kervansarayda ahırlara deve ve atlar yerleştirilirken

Dernschwam, Edirne'ye yaptığı yolculuğu esnasında konakladığı kervansarayın ahırının, 600 atı alabilecek kadar büyük olduğunu yazmaktadır. Ahırın kapılarının yanında tuğladan örülmüş ocaklar bulunduğunu söyleyen yazar, ahırın pencerelerinin dar ve uzunca olduğunu; tamamının oldukça büyük olan avluya baktığını belirtmektedir. (Dernschwam, 1992, s.45)

Yazar, ahırların büyüklüğüne eserinin bir başka yerinde daha dikkati çekmiştir. Belgrad'a 4 mil uzaklıktaki Grocka isimli köydeki kervansarayda konaklayan seyyah, bu kervansarayda 200 kadar atın rahatlıkla barınabildiğini yazmaktadır. Ahırla ilgili verdiği bir diğer detay ise, 24 adet bacasının olmasıdır. (Dernschwam, 1992, s.22) Ahırlarda ocakların bulunduğunu belirten yazar bu ocakların hayvanların ısınması için mi inşa edildiğini yazmamaktadır. Ancak, ahırların kışın odalardan daha sıcak olduğunu; bazen yolcuların kışın ahırlarda uyumayı tercih ettiğini söyleyen yazarların olması hayvanların barınaklarında ocak sayesinde ısıtıldığı düşüncesine kapı aralamaktadır.

Tavernier bunlardan birisidir. Niş'te karşılaştığı bir kervansaraydan bahsederken, odaların arka tarafında ahırların bulunduğunu ve bu ahırlarda çoğu zaman insanların odalardaki kadar rahat ettiğini yazar. Kışın ahırların odalardan daha sıcak olduğunu vurgulayan yazar, ahırların sıcak kalmasında üstlerinin tıpkı odalar gibi tonozla örtülü olmasının etkili olduğunu söyler. Tavernier, ahırını tarif ederken, her atın başının önünde bir niş ve küçük bir pencere bulunduğunu, bu pencerelerin yolcuların odalarına baktığını ve bu sayede her yolcunun kendi atına nasıl bakıldığını kolayca görebildiğini belirtmiştir. (Tavernier, 1980, s.66) Seyyahımızın yazdıklarından, ahırların hiç te bakımsız olmadığı sonucunu çıkarabiliyoruz. İnsanların barınmak için tercih edebileceği kadar temiz olmasının yanısıra, hayvanların da özel bir bakıma tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Yolcuların odaları ile ahırlar arasına pencere açılmış olması da bunu açıkça göstermektedir. Bu pencereler, hayvanlara yapılan özenli muameleyi kanıtladığı kadar, yolcuların kendi hayvanlarına yapılan muameleyi görmek istemeleri, kervanlarda hayvanların ne derece önemsendiğini de göstermektedir.

Şehirlerde inşa edilmiş kervansaraylardaki ahırların, insanların barındıkları yerlerden net çizgilerle ayrıldığını görürüz. Diyarbakır'daki Hasanpaşa Kervansarayı'nda konakladığını söyleyen Simeon (17. yy.), hanın iki ahırının 500 atı barındırabilecek kadar büyük olduğunu yazmaktadır. Üç kat üzerine inşa edilmiş kargir bir bina olan bu hanın ahırları yeraltında bulunmaktadır. (Polonyalı Simeon, 1964, s.98)

Şehir içi hanlarındaki ahırlar hakkında bir başka bilgiyi Tebly'nin 16. ve 17. yüzyıllar arasını kapsayan ve Elçi Hanı'ndaki yaşantı hakkında ilginç bilgiler veren çalışmasında bulmaktayız. Tebly, binanın alt tarafında mahzen ya da bodrum olmadığını, bunların yerine; dört bir yanı kubbeli odalarla çevrili, yüzden fazla atı barındırabilecek ahırlar olduğunu, Salomon Schweigger'in eserinden aktarmaktadır. Ancak, hatırat yazarı, bu ahırların içinde bölmelerin ve yemliklerin bulunmadığını, söylemektedir. (Tebly, 1989, s.154)

Yıldız Kervansarayı'nda konakladığını söyleyen Nerval (19. yy.), her kiracının ortaklaşa kullanılan büyük bir ahıra, bir deve ya da bir at koyabildiğini yazmıştır. (Nerval, 2002, s.40)

Küçükasya'da gördüğü en büyük han olduğunu söylediği Ilgın'daki kervansarayı anlatan Sarre (19. yy.), bu yapının çok büyük ve modern bir kervansaray olduğunu ve ahırlarının giriş katında, büyük avluya baktığını yazmaktadır. (Sarre, 1998, s.29)

Gustave Flaubert (19. yy), Gökova'da kaldığı hanı anlatırken, atlar ve develer için yapılmış ahırların avluda, tek katlı, geniş ve alçak yapılar olduğunu söyler. (Batur, 2001, s.133)

Ahırların bağımsız bir bina olmalarının yanı sıra bazı örneklerde de, zemin seviyesinden aşağıda yapıldığı anlaşılmaktadır. Niş'te kiremit çatıyla örtülü bir ahır gördüğünü yazan Dernschwam, bu ahırın yere gömülmüş gibi toprak seviyesinin altında olduğunu söylemektedir. (Dernschwam, 1992, s.27) Yazar, burada duvarların içinde Roma dönemine ait antik taşları tespit etmiş ancak, okuyamamıştır. Bu durum bize, ahırların yapımında devşirme malzemenin kullanıldığını göstermektedir.

2.5.1.2. Yolcularla Hayvanların Ortak Kullandığı Ahırlar

Ahırların, yolcuların barınmayı tercih edecek kadar bakımlı yapılar olmasına özen gösterildiğini seyyahların notlarından anlıyoruz. Ancak bu durum, ahırların konforlu olduğuna mı işaret etmektedir? Bizce bu durum, uzun yolculuklara çıkmış insanların pratik ihtiyaçlarını karşılamaya dönük ve bu yolculuklar esnasında kazanılan temizlik anlayışı ile daha yakından alakalıdır. Yolcular, bu seyahatleri esnasında şehirlerde alışık oldukları temizlik ve konforu değil, barınabilecekleri sıcak bir ortam aramaktadırlar. Günümüz insanından daha fazla toprakla iç içe yaşayan bu kişilerin ahırlarda hayvanlarla beraber kalmayı tercih etmelerinin altında yatan sebep bu olmalıdır.

Anadolu'ya 19. yüzyılda gelen Sarre, Konya civarında konakladığı evden bozma bir kervansaraydan bahseder: Avlunun içinde, evin arka tarafında taş ve toprakla yapılmış alçak bir binanın kervansaray olarak kullanıldığını, alçak tavanlı ve ortalama büyüklükte bir odadan müteşekkil yapıda, atlarla insanların barınma yerlerinin sadece ağaç bir kütükle ayrıldığını yazar. (Sarre, 1998, s.20)

2.5.2. Hayvanların Beslenmesi

Kervanlar için hayvanların ne kadar önemli olduğunu söylemiştik. Bu hayvanların kervansaraylarda mümkün olduğunca rahat ettirilmeye çalışıldığı, yeterince besletildikleri anlaşılmaktadır. Neredeyse tüm kervansaraylarda, samanlıkların bulunması bunun en açık kanıtıdır. Hayvanların beslenmesinde yapılan masraflar, kimi zaman kervansaray tarafından, kimi zamanda yolcunun kendisi tarafından karşılanmaktadır.

Belgrad'daki kervansaraydan bahseden Dernschwam, binanın önünde bir çeşme, ahırın önünde bacaları bulunan iki oda ve içinde atlar için ot ve arpa bulunan iki odanın daha var olduğunu söylemektedir. (Dernschwam, 1992, s.22)

16. yüzyılda Anadolu'ya gelen Pedro, Türkiye'deki samanların çok besleyici olduğunu ve çalışmayan hayvanları bu samanların bayağı şişmanlattığını söyler. Atların sahiplerinin yanında yemlendiğini vurgulayan Pedro, atlı yolcuların yanlarında yem torbası taşıdıklarını ve bunları arpa ile doldurup atın boynuna astıklarını yazmaktadır. (Türkiye'nin Dört Yılı, Tarihsiz, s.56)

Yolculara hizmet edip yemek pişiren aşçıların, atlara da hizmet ettiğini söyleyen Tavernier, bu kişilerin atların başlarının önündeki nişlerde bulunduğunu yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.66)

2.6. Kervansaraylarda Ücret

Kervansaraylarda alınan hizmet karşılığında ücret ödenip ödenmediği konusu, hem bilimsel araştırmalarda hem de seyahatnamelerde karşılaştığımız en ihtilafli konudur. Bazı seyahatname yazarları kaldıkları kervansaraylarda kendilerinden ücret talep edildiğini yazmakta iken, bazı seyyahlar ise kendilerinden ücret talep edilmediğini yazmaktadırlar. Ücret ödediklerini yazanlar genellikle bu miktarın cüzi olduğunu belirtirken, bazıları bu ücretin üç günden sonra talep edildiğini, ya da diğer bir ifadeyle üç gün boyunca ücretsiz olarak konakladıklarını söylemektedirler.

16. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Dernschwam, kervansarayların padişahın malı olduğunu söyledikten sonra, İstanbul'da padişah adına çok güzel bir kervansaray yaptırıldığını ve bu kervansarayda herkesin üç gün boyunca hiçbir ücret ödemediğini, yiyecek ve içeceği de para ödenmediğini yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.58). Türkiye'de her yerde, şehirlerde ve köylerde dahi kervansaray bulunduğunu ve bu kervansaraylarda konaklamanın ücretsiz olduğunu yazan seyyahımız, eserinin bir başka yerinde kervansaraylardan ücret talep edildiğini söylemektedir Padişah ve paşalar tarafından vakıf olarak yaptırılan bu yapıların

çoğunun camiye ait olduğunu söyleyen Dernschwam, buralarda, atı ve kendisi için bir akçe ödeyen herkesin kalabileceğini ve yine yiyeceğini, içeceğini, atının yemini kendisinin satın alması gerektiğini yazar. (Dernschwam, 1992, s.184) Yazarın ücretler bahsine eserinin bir başka bölümünde tekrar döndüğünü ve yine kendisinden ücret talep edildiğini yazdığını görürüz. Paşalar ve zengin kimseler tarafından “Allah rızası için” yaptırıldığını söylediği kervansaraylardan, yolculukları esnasında çok sayıda gördüğünü ve bazılarında kendisinin de, ahır ve oda için önceden belirlenmiş bir para karşılığında kaldığını yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.44)

Dernschwam, eserinin bir başka yerinde ise Gebze’de bir kervansaray gördüğünü, bu kervansarayın Meriç nehri üzerinde bir köprü yaptıran Polak Mustafa Paşa’nın hayratı olduğunu ve ücret ödenmediğini, gelenlere de “Allah rızası için” çorba verildiğini, ancak, atlara yem verilmediğini yazmaktadır. Kendisinin ise yine ücretsiz bir başka kervansarayda kaldığını, bu yapının da hayrat olarak yapıldığını, sadece arpa ve saman alındığında para ödendiğini yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.209)

Yazarın, aynı eserde, kervansaraylardan bahsederken hem ücret alındığını, hem de alınmadığını yazması garip gibi görünse de, bu durum yazarımızın ödediği ücreti son derece cüzi bulmasından ileri geliyor olabilir. Zira, bir çok seyyah, kendilerinden “usulen” ve çok cüzi bir ücret alındığını yazmışlardır. Bu durum batılı bir seyyah için son derece garip ve anlaşılmazdır. Çünkü, bu yapıların, hem cami, medrese gibi kamu yapılarına gelir sağlamak için yapıldığı belirtilmekte, hem de ya para alınmamakta, ya da çok cüzi bir para talep edilmektedir.

Batılı seyyahların, konakladıkları yapılarda kendilerinden para talep edilmemesini garip karşıladıklarını görmekteyiz. Bu durum, batılı bir zihnin, karşılıksız, sadece “Allah’ın rızasını kazanmak” gayesi güdülerek hizmet verme fikrine olan uzaklıkları ile alakalıdır. Doğu’da prestij yapıları diye tanımlayabileceğimiz ve sultanın, ailesinin ya da önemli devlet adamlarının kendi adlarını yüceltmek maksadıyla yaptırdıkları yapıların, kervansaraylar, camiler, medreseler, darüşşifalar gibi kamu hizmeti veren yapılar olmasına karşın, batıdaki prestij yapıları, şatolar, büyük saraylar gibi halkın istifade edemeyeceği yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki zihin arasındaki anlayış ve algılama farkına işaret etmektedir. Her hizmet ya da

malın bir karşılığı olduğu şeklindeki ön kabulü bulunan batılı bir zihin için, bu anlamda usulen alınan cüzi bir para da “ücretsiz” olarak değerlendirilebilecektir.

Nitekim Tavernier, iki cins kervansaraydan bahsetmekte, bir kısmının bakımının dini kuruluşlar tarafından sağlandığını ve ücretsiz olduğunu, diğer bir kısmında ise yenilen şeylerin parasının ödendiğini yazmakta ve birinci türden kervansaray Avrupa Türkiyesi’nden başka bir yerde rastlanılamayacağını vurgulamaktadır. (Tavernier, 1980, s.67)

Kervansaray gibi hizmet veren başka konaklama yapılarının varlığından bahseden Evliya Çelebi, buna örnek olarak “Kış Ev”lerini verir. Yolculardan gidip gelenlere, konup göçmeye mahsus ve her masrafı vakıf tarafından karşılanan diye tarif ettiği ve sadece Bursa’da 10 tane olduğunu söylediği bu yapılarda konaklama ücretsizdir. (Evliya Çelebi, 1970, s.21)

Türkiye’de dört yıl esaret hayatı yaşayan Pedro isimli bir mahkumun başından geçenleri diyaloglar şeklinde eserine yansıtan isimsiz bir seyahatnamede, Pedro (16. yy.), kervansarayların parasız olduğuna işaret etmekte ve bu yapıların avlularında kurulan barakalarda, arpa, odun, pirinç ve saman gibi ihtiyaç maddelerinin satıldığını söylemektedir. Bu sözlerine karşılık, arkadaşı Mata, yolculuğun ucuza çıktığını söyler. Pedro ise, ekmek ve arpanın çok ucuz olduğunu, eğer yolcunun şarap ta içmezse, yolculuğunun çok ucuza çıktığını söyler. Pedro’nun bahse konu ettiği kervansaray, İstanbul ile Aynaroz arasında bir yerdedir. (Türkiye’nin Dört Yılı, 1977, s.57)

Köylerdeki kervansaraylarla, şehirdeki kervansaraylar arasında ücret yönünden farklar olduğunu vurgulayan Tavernier’de (17. yy.), köylerde bulunanlara para ödenmediğini, şehirdeki odalar için ise ücret ödendiğini yazar. Ancak, ona göre bu para da çok cüz’idir ve adet olduğu için verilir. (Tavernier, 1980, s.67)

Tavernier gibi 17. yüzyılda Osmanlı’ya gelen Polonyalı Simeon’da Suriye’nin Hama şehrine geldiğinde indikleri handa, kendilerinden para alındığını yazar. Ancak, bu paranın konaklama karşılığında mı, yoksa, ticari kervanların geldikleri şehirlerde

ödemek durumunda oldukları vergi mi olduğuna açıklık getirmez. (Polonyalı Simeon, 1964, s.153) Simeon, Diyarbakır'a yaptığı seyahat esnasında, Diyarbakır'a bir çeyrek mil mesafede kurulu olduğunu ve İranlı kervanların burada konakladığını söylediği kervansarayın, köyde olması sebebiyle ücretsiz olduğunu yazmaktadır. (Polonyalı Simeon, 1964, s.180)

17. yüzyılda Türkiye'ye gelen Grelot ise zenginler tarafından, yolcuların güvenli bir şekilde konaklamaları için yapılmış kervansaraylarda cüzi bir para karşılığında konaklayabildiklerini yazmaktadır. (Grelot, 1998, s.233) Grelot'tan ikiyüz yıl sonra Türkiye'ye gelen Huart'ta kaldığı rutubetli, mobilyası sadece bir kerevetten ibaret olan hana ücret ödediğini yazmaktadır. (Huart, 1978, s.67)

2.6.1. Kervansarayların Giderlerinin Karşılanması

Seyyahların karşılaştıkları kervansarayların neredeyse tamamı, padişah, paşalar ya da zenginler tarafından hayır amacıyla yapılmış yapılardır. Buna göre, bazı kervansarayların bakımı, camiler tarafından sağlanırken, birçoğunun geliri ise camilere gitmektedir. Dernschwam (16. yy.), kervansarayların padişahlar ve paşalar tarafından vakıf olarak yaptırıldığını ve çoğunun camilere ait olduğunu söyler. (Dernschwam, 1992, s.184) Yine yazar, kervansarayların padişaha ait olduğunu belirterek, paşalar, beyler veya varlıklı kimseler tarafından yaptırılan cami, hamam, şifahane gibi müesseseler için bu kervansarayların vakıf olarak yaptırıldığını yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.58)

Seyyahımız bu duruma örnek olarak İstanbul, Üsküdar'da, Rüstem Paşa Kervansarayı'nı verir. Rüstem Paşa'nın Üsküdar'da deniz kenarında inşa ettirdiği camiinin yanına, ücret karşılığında konaklanılan bir kervansaray yaptırdığını söylemektedir. Buradan elde edilen gelir, camiye vakfedilmiştir ve camiinin giderlerini karşıladığı gibi, fakirler de buraya gelerek karınlarını doyurmaktadırlar. (Dernschwam, 1992, s.84)

Kervansarayların, cami, medrese, şifahane gibi yapıların giderlerini karşılamak üzere yapıldığı söylemine karşılık, yukarıda da belirttiğimiz gibi bu yapılarda konaklamanın ya ücretsiz, ya da cüzi bir ücrete tabi olması bir çelişki gibi görünmektedir. Tavernier, bakımı dini kuruluşlar tarafından karşılanan ve verilen hizmetlerden hiçbir ücret talep edilmeyen kervansarayların özel izinle inşa edilebileceğine dikkat çeker. Buna göre, bu tip kervansaraylar yaptırma müsaadesi, padişahın annesine, kız kardeşlerine ve Hıristiyanlara karşı en az üç defa savaşmış vezirler ve paşalara verilmişti. (Tavernier, 1980, s.67)

Tavernier'den bir yüzyıl önce, 16. yüzyılda Türkiye'ye gelmiş olan Dernschwam, kervansaraylarda alınan ücrete açıklık getirir. Buna göre, konaklamaları ve atının yemi karşılığında yolcuların ödedikleri cüzi paralar, camilere gitmekte, camilerde bu paraları, hemen yanlarında inşa edilen aşevlerinde fakir ve muhtaç kimselere yemek hazırlamakta kullanılmaktaydılar. İhtiyaç sahibi olan bu kişilerin listesini camiinin imamı hazırlar ve ekmek, bir tas çorba, bir parça koyun veya sığır etinden oluşan yemeği bu kişilere dağıtmaktaydılar. (Dernschwam, 1992, s.60)

Seyahatname yazarlarının yazdıklarından, kervansaraylar hakkında iki yönlü bir vakıf sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Padişahın özel izniyle ve tamamen ücretsiz hizmet vermek üzere inşa edilen kervansarayların giderleri cami gibi dini yapıların gelirlerinden karşılanırken, cüz'i de olsa bir ücret talep edilen kervansarayların geliri ise camilere bağlı aşevlerine aktarılmaktaydı. Kar amaçlı olarak inşa edilen ve içinde zanaatkarların atölyeleri olan, kiralık dükkanlara sahip, şehir içi hanlarında ücret sistemi; ticareti teşvik etmek, yolcuların güvenliğini temin etmek gibi gerekçelerle inşa edilen kervansaraylardan farklı olmalıdır.

2.6.2. Konaklama Ücretleri

Kervansarayda konaklamanın genel anlamda ücretsiz olduğunu belirtmiştik. Ancak bazı kervansaraylarda cüz'i olarak ifade edilen bir ücretin alındığı da anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda Dernschwam, bir veya birkaç kişinin aynı odada kalabileceğini

söyleyerek, bir kişinin oda ve atı için bir akçe* ödemesi gerektiğini söyler. Akçe'nin satın alma gücünün ne olduğu konusu başlı başına bir araştırma konusu olduğundan, seyyahların bu parayı ödedikleri dönemde, Osmanlı insanı için bu paranın büyük mü, yoksa küçük bir miktar mı olduğu konusuna giremeyeceğiz. Ancak akçenin madeni değeri ve ihtiva ettiği gümüş-bakır dengesi, ülkedeki zenginliğe bağlı olarak değişime uğramıştır. 17. yüzyılda gelen Simeon, köylerdeki kervansaraylarda konaklamanın ücretsiz olduğunu söylemektedir. (Polonyalı Simeon, 1964, s.180)

Simeon, Suriye'nin Hama şehrine girerken birer rub** verdiklerini, indikleri handa ise kişi başına beş para ödediklerini yazmaktadır. (Polonyalı Simeon, 1964, s.153) Simeon'dan yüzyıl önce 16. yüzyılda Türkiye'de bulunan Pedro ise kişinin atı ve kendisi için iki-üç akçe harcadığını yazmaktadır. (Türkiye'nin Dört Yılı, s.57) Grelot ise konaklamanın çok az bir ücret karşılığında istenildiği kadar yapılabildiğine işaret etmektedir. Yazar, çok az bir ücrete açıklık getirerek, hepsi günde bir sou eden bir-iki aspre*** olduğunu belirtir. (Grelot, 1998, s.233)

1655'te İstanbul'a gelen Fransız Jean de Thevenot, İstanbul'da bir handa oda tutmak için, hanın oda başısına başvurduğunu söyler. Odaların anahtarları oda başında bulunmaktadır. Çeyrek kuruş veya yarım kuruş bahşiş karşılığında bu kişinin odayı açtığını; buna açım parası dendiğini; odanın bir günlük kirasının da bir ya da iki akçe olduğunu vurgulamaktadır. (Akozan, 1963, s.134)

19. yüzyılda Türkiye'ye gelen Numani ise konakladığı kervansarayda çok sayıda oda olduğunu: Birkaç karyolanın bulunduğunu söylediği bu odalar için, yatak başına günde 8-10 kuruş ödediğini yazmaktadır. (Şibli Numani, 2002, s.52)

---

* Akçe: Osmanlılar tarafından başlangıçta "gümüş sikke" anlamında kullanılan daha sonra ise genel anlamda "para" karşılı olarak kullanılan para birimi.

** Rub: Kuruşun dörtte biri, on paralık sikke. Yarım arşının dörtte biri, yani arşının sekizde biri, üç parmak gelir. (Kamus-ı Türki, 1986, Cilt: 3, s.1114)

*** Aspre: Osmanlı'nın akçe dedikleri para birimlerini, batılı kaynaklar asper / aspre kelimesi ile ifade etmişlerdir. (TDV İslam Ansiklopedisi, 1989, TDV, Cilt: 2, s.225)

İstanbul'a geldiğinde, diğer batılılar gibi Beyoğlu yakasındaki bir otelde konaklayan Hans Christian Andersen (19. yy.) küçük bir oda ve yemek karşılığında günlük 30 kuruş ödediğini yazar. Numani ile aynı dönemde İstanbul'da bulunmuş olan Andersen'in ödediği miktar dikkate alındığında, kervansaraylardaki oda fiyatlarının, otellerin neredeyse üçte biri kadar olduğu anlaşılmaktadır. (Batur, 2001, s.57)

2.6.3. Şehir İçi Hanlarında Oda Kiralama

Şehir içi Hanları olarak tanımladığımız yapılar, menziller üzerinde inşa edilmediklerinden kervansaraylara göre daha fazla ticari bir amaca hizmet etmişlerdir. Seyyahların yazdıklarından anladığımız kadarıyla, bu yapılarda ticari faaliyetlerin yanısıra, zanaatkarlara da yer ve iş imkanı sağlıyorlardı. Konaklama bu vasıflarının son halkasını oluşturuyordu.

Seyyahlar genel olarak, köylerde ya da diğer bir ifadeyle şehirlerin uzağında, menziller yani yollar üzerinde inşa edilmiş olan kervansaraylarda ücret alınmazken, şehirlerde inşa edilmiş hanlarda konaklanıldığında ücret talep edildiğini yazmaktadırlar.

Tavernier (17. yy.), köylerde kervansaray odaları için hiçbir ücret talep edilmezken, şehirlerde odaların parayla tutulduğunu, ancak bu paranın çok cüz'i olduğunu söyler. (Tavernier, 1980, s.67) Simeon'da (17. yy.) benzer şeyler söylemektedir. Köylerde konaklamanın ücretsiz, şehirlerde konaklamanın ise her bir oda için ayda 3-4 kuruş mal olduğunu yazar. (Polonyalı Simeon, 1964, s.180) Dernschwam, şehirlerdeki kervansaray odalarında zanaatkarların da kaldığını ve bunların her gün ücret ödediğini belirtir. (Dernschwam, 1992, s.46)

İstanbul'da konaklayan Numani, hanın odalarının son derece konforsuz, az bakımlı yerler olduğunu söyler. Bir oda içerisinde 8-10 karyolanın bulunması da, aslında Numani'nin bahsettiği odaların, hücreden çok koğuşa benzediğini göstermektedir. Numani, bu odalar için hiçte az sayılmayacak bir ücret alındığını yazar. (Şibli Numani, 2002, s.52)

2.6.4. Bekar Odalarında Ücret

Şehirlerde inşa edilmiş olan kervansarayların odalarının, aynı zamanda bekar odaları olarak kullanıldığını seyyahların notlarından çıkartabiliyoruz. Buna en güzel örnek, Dernschwam'ın yazdıklarıdır. Yazar, Edirne'de kaldığı bir kervansarayda, çoğu kunduracı olan birçok zanaat sahibi ile karşılaşmıştır. Bu zanaatkarların tamamı bekindir. Kaldıkları odalar, hem barındıkları, hem de ürünlerini imal ettikleri atölyeleridir. Bekar zanaatkarlar, kaldıkları bu odalar için her gün ücret ödemekte ve yaptıkları şeyleri dolaştırıp satmaktadırlar. (Dernschwam, 1992, s.46)

2.6.5. Misafirhanelerde Ücret

Osmanlı topraklarında, kervansarayların ve şehirlerdeki bekar odalarının dışında, henüz otel olarak tanımlayamayacağımız, kiralık odaların, misafirhanelerin ve tekkelerin de barınma amacıyla kullanıldığını seyyahların notlarından anlıyoruz.

Konya'ya doğru 19. yüzyılda seyahate çıkan Fransız seyyah Huart, Çavdarhisar'da bir misafirhanede kaldığını yazmaktadır. Anadolu'nun pek çok büyük köyünde bu tip misafirhaneler bulunduğunu belirten seyyahımız, buralarda yolculara yemek ve yatacak yer temin edildiğini, ancak bu hizmetlerden dolayı herhangi bir ücret talep edilmediğini, hizmet edenlerin yaptıkları bu işi dini bir vazife olarak gördüklerini belirtmektedir. (Huart, 1978, s.54)

19. yüzyılda İstanbul'a gelen Hindistan'lı bilim adamı Şibli Numani, konaklama için İstanbul'da iki üç katlı evlerin bulunduğunu ve bu evlerin odalarının ayrı ayrı kiraya verildiğini yazmaktadır. Yazara göre içlerinde; masa, sandalye, lamba, yaygı, karyola, yatak, yorgan ve yastıktan ibaret eşyaların bulunduğu bu odalar için aylık 10 ruype'den* 20-30 ruype'ye kadar ulaşan ücretler ödendiğini belirtmektedir. (Şibli Numani, 2002, s.52) Numani ilginç bir ayrıntı daha vermekte ve bu evlerin sahiplerinin daha çok Hristiyan olduğunu söylemektedir. İstanbul'daki gibi, Anadolu'da özellikle tren yollarının geçtiği güzergahlar üzerindeki benzeri kiralık

---

* Ruype: Hindistan'ın para birimi. 1 pound o dönemde 12 ruype idi.

evlerin sahiplerinin de genellikle, Rum ya da Ermeni gibi gayrimüslimler olması dikkat çekicidir.

Seyahat yolları üzerindeki bir başka konaklama yerinin tekke olduğunu söylemiştik. Numani bu tekkelerde, yolculardan hiçbir ücret talep edilmediğini yazmaktadır. (Şibli Numani, 2002, s.97)

2.7. Kervansarayların Ticari İşlevleri Dışında Kullanım Alanları

2.7.1. İbadet

Müslüman tüccarların konaklama esnasında ibadetlerini yerine getirebilmeleri, namazlarını kılabilmesi için kervansarayların, genellikle avlularına, küçük ölçekli de olsa bir mescid inşa edilmiştir. Ancak bunun dışında bazı zamanlarda, daha çok şehir içindeki yapılarda, özel günlerde, özel merasimler yapıldığını da görmekteyiz.

Ekrem Hakkı Ayverdi, bugün mevcut olmayan Eminönü-Uzunçarşı'daki Şeyh Davut Hanı'ndan bahsederken, Hadikat-ül Cevami'den alıntı yapar. Buna göre Hadika yazarı, Fatih Sultan Mehmed'in meşalecilerinin ve seyislerinin şeyhi olan Şeyh Davud'un yaptırdığı bu handa, bir de mescit inşa ettirdiğini ve senede bir defa Mevlid-i Nebevî* gününde, civarda yerleşmiş olan Arapların, Han'da toplanarak, mevlid okuttuklarını yazmaktadır. (Ayverdi, 1974, Cilt: 4, s.590)

1672 yılının Nisan ayında Fransız elçisiyle birlikte yola çıkan Galland, İstanbul'dan itibaren altıncı konaklama yeri olduğunu söylediği Eski-Baba'da (şimdi Babaeski) bir kervansarayda konaklar. Galland, sabahın üçü ile dördü arasında, Peder Canisarés tarafından yönetilen bir ayinin bu kervansarayın odalarından birinde tertip edildiğini ve bundan sonra yola çıkıldığını yazmaktadır. (Galland, 1998, s.87)

Kevork Pamukciyan, Rahip Mikayel Çamçıyan'ın 1786 yılında Venedik'te basılan, Badmutyun Hayots isimli, Ermeniler'in tarihini anlattığı bir kitaptan yaptığı alıntıda,

---

* Mevlid-i Nebevî günü: Hz. Muhammed'in doğum günü.

Ankaralı Katolik Ermeniler'in 1740 yılında İstanbul'daki Sofcu Hanı'nda Messe (Kudas-ı Şerif) ayini düzenlediğini aktarmaktadır. (Pamukciyan, 2002, Cilt:1, s.119)

İstanbul'daki hanlarda, özel günlerde yapılan dini törenlere bir başka örnek, Aubrey Herbert'in hatıratında yer almaktadır. Herbert, İstanbul'da bulunduğu sırada (20. yy.), kız kardeşiyle birlikte İranlılar tarafından Eminönü'ndeki Valide Hanı'nda düzenlenen Aşura törenine gider. Herbert, Hz. Hüseyin'in şehadetini anmak için toplanan, ve yarı beline kadar çıplak insanların, yanlarında birine çocuk binmiş, diğerine beyaz güvercinler konmuş iki kır at ile beraber meydana geldiklerini son derece renkli bir biçimde anlatır. Seyyahımız, meşalelerle aydınlatılmış olan meydana, insanların ellerinde tuttıkları zincirlerle sırtlarını dövdüklerini ve kılıçlarla başlarını yardıklarını yazmaktadır. (Herbert, 1999, s.40)

2.7.2. Esir Pazarı

Kervansaraylar, savaş dönemlerinde askeri kışla olarak kullanıldığı gibi, savaşta alınan esirlerin barındırıldığı yerler olarak ta kullanılmışlardır. Elçi Hanı'nda konaklayan Dernschwam (16. yy.), Osmanlı ile savaşa giren Katzianer'in* yenilmesinden sonra, altı bin kadar Hıristiyan savaş esirinin Elçi Hanı'na getirildiğini, duvardaki işaret ve haçların da bunun hatırası olduğunu söyler. Dernschwam'a göre, esirler, avluda, ahırda, koridorlarda hatta duvarlar arasındaki demirlerin üzerine tahtalar uzatılarak yapılan ranzalarda yatmışlardır. (Dernschwam, 1992, s.63)

Seyyahlar, Osmanlı toplumunda esirlerin durumu ile ilgili gözlemlerini aktarmışlardır. Onlar için, cariyeler ve hiçbir zaman görme imkanlarının bulunmadığı harem hayatı daima cazibesini korumuş bir konu olarak kalmıştır. Osmanlı toplumundaki çok eşlilik ve cariye kurumu üzerine yazan seyyahların bir kısmı, bu cariyelerin satın alındığı hanlardan bahsederler. (Şekil 2.7.2)

---

* Johann Katzianer, 13 Eylül 1532'de Türklere saldırdıktan sonra 1 Aralık 1539'da Volpova'da yenilgiye uğramış ve savaş meydanından kaçtığı gerekçesiyle Viyana'da tutuklanarak bir Hırvat kalesi olan Kostanitz'a da hapsedilmiştir. (Hammer, Cilt: 3, s.191)

Şekil 2.7.2: Avrat Pazarı

Türkiye’de kendisi de bir süre esir hayatı yaşayan bir İspanyol’un anılarının anlatıldığı seyahatnamede, eserin baş kahramanı Pedro (16. yy.), Türkler’in çok eşliliğinden bahsetmekte ve ne kadar fakir olursa olsun Türk erkeklerinin tek eşle yetinmediğini, her evde mutlaka bir cariye bulduğunu söylemektedir. Pedro, cariye almak isteyenlerin, içinde her gün her milletten, iki bin cariye satışı çıkarıldığı bir hana gitmeleri gerektiğini yazmaktadır. Pedro, hanın avlusunda sergilenen bu cariyelerin fiyatlarına da değinir. Buna göre, en güzel cariyeler bile 50 riyalden fazla etmemektedir. Ama 70 riyal verildiğinde satın alınanlar, tam bir afet demektir. (Türkiye’nin Dört Yılı, 1977, s.132) Yazar, bahsettiği han hakkında daha başka bilgi vermemektedir. Ancak, iki bin cariye satışı sunulduğundan bahsetmesi, bu hanın oldukça büyük olduğunu göstermektedir. Bir cariye 16. yüzyılda ne kadar para ettiğine dair verdiği rakam da dikkat çekicidir. Diyaloglar şeklinde yazılan eserde, Pedro’nun arkadaşı Mata, 70 riyal fiyat için, yuları ve semeri ile bir eşeğin daha fazla ettiğini söyleyerek, cariyelerin fiyatına ilginç bir izah getirmiştir.

Esir Hanı ile ilgili bilgi veren bir başka seyyah 18. yüzyılda Türkiye’ye gelen General Miranda’dır. İstanbul’da olduğunu söylediği bu han için Miranda, içinin hınca hınç esirlerle dolu ve çok geniş olduğunu yazmaktadır. Çerkes cariyeleri görmek için bu hana gittiğini söyleyen yazar, kendisinin “gavur” olduğu için buna imkan bulamadığını, çünkü, Osmanlı Devleti’nde yabancıların, esir satın almalarının, hatta görmelerinin bile yasak olduğunu yazmaktadır. (Miranda, 1965, s.37)

Koçu, Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne dayanarak, Esir Pazarı ya da Esir Hanı olarak bilinen bu yapının İstanbul, Eminönü’ndeki Tavukpazarı semtinde, 300 odalı geniş bir han olduğunu 1826 yılında esir ticaretinin Osmanlı topraklarında yasak edilmesini takiben, bekarların kaldığı bir hana dönüştüğü ve 1846 yılından sonraki bir tarihte de yıkıldığını yazmaktadır. (Koçu, 1971, cilt: 10, s.5277)

Osmanlı Devleti’nin, geniş coğrafyası içinde yer alan Mısır’a da seyahat eden Simeon, Kahire’de gördüğü iki handan bahseder. 17. yy.’da Mısır’ı ziyaret eden Simeon biri zenci, diğeri beyaz esirlerin satışının yapıldığı bu iki handa çırılçıplak

zenci esirleri ve giyinik halde bulunan Türk esirlerini gördüğünü aktarmaktadır. (Polonyalı Simeon, 1964, s.109)

18. yüzyılın sonunda İstanbul'a gelen Carbognano, Osmanlı başkentinde gördüğü esir pazarından eserinde bahsetmektedir. Yazar, esir pazarının çok sayıda odadan müteşekkil büyükçe bir han olduğunu, bu hanın avlusunda kadın-erkek esirlerin açık arttırmayla satıldığını yazmaktadır. Miranda'nın aksine Carbognano, satışa çıkarılan esirlerin büyük bölümünün Hristiyan çocukları olması sebebiyle, Hristiyanların da bu pazardan esir alabildiğini; ancak 3. Mustafa döneminde yaşanan bir takım sıkıntılar sebebiyle Hristiyan alıcılara yasak getirildiğini söylemektedir. (Carbognano, 1993, s.67)

2.7.3. Eğitim

Han ve kervansarayların eğitim amacıyla kullanılması hakkında seyyahların eserlerinde herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Kervansarayların, konaklayanları tarafından kısa süreli ikamet için kullanılmış olması da, büyük bir ihtimalle bu yapıların, çok kısa süren ve sohbet şeklinde gelişen ders halkaları hariç*, eğitim amacıyla kullanılmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, ulaşımın ve ticaretin kolaylaştığı, buna paralel olarak kervansaray ihtiyacının azaldığı, Osmanlı'nın son yüzyılında, İstanbul gibi büyük şehirlerde mevcut olan yapıların eğitim amacıyla da kullanıldığını görmekteyiz.

İstanbul'daki Ermeni cemaatinin yaşantısı ile ilgili çok sayıda çalışmaya imza atan Pamukciyan, bazı Ermeni ilim adamlarının 1830'lu yıllarda, okula gidememiş gençlere İstanbul'daki hanlarda muhtelif dallarda eğitim verdiğini söylemekte, buna örnek olarak ta, Fizikçi Boğos Melikşahyan'ın (1788-1855), Çukur Han'da, işçi çocuklara, fizik dersi verdiğini yazmaktadır. (Pamukciyan, 2002, cilt: 1, s.124)

---

* İslam'ın, Asya'daki pek çok ülkeye Müslüman tüccarlar eliyle yayıldığı dikkate alındığında, kervansaraylarda küçük ders halkaları şeklinde, dini eğitimin yapılmış olduğu düşünülebilir.

Pamukciyan, Apraham Ayvazyan'dan* yaptığı alıntıda, 18. yüzyılın sonunda Zenne Boğos'un (1746-1826), İstanbul'daki Zincirli Han'ın üst katında bir dersane açarak ileri gelen Ermeni ailelerinin çocuklarına müzik dersleri verdiğini yazmaktadır. Boğos'tan ders alan müzisyenler arasında, Canik Amira Papazyan'ı, Parunak Amira'yı ve Ağa Boğos Amira'yı zikretmektedir. (Pamukciyan, 2002, cilt: 1, s.119)

Yazarımız, bazı Ermeni ilim adamlarının da, hanlarda çalıştığını, el yazma eserleri kaynak göstererek anlatmaktadır. Kıyımlı Artin (1772-1778) isimli bir kişi tarafından istinsah edilen, 612 sayfadan oluşan Kilise ve Sivil Kanunlar Kitabı** isimli el yazma eserinin Büyük Yeni Han'da yazıldığını aktarmaktadır. Yazarın aktardığı bir başka el yazma eser, 18. yüzyılda Ali Han'ında Hagop Tıbir tarafından istinsah edilen Vaazlar*** isimli yazmadır. (Pamukciyan, 2002, cilt: 1, s.119)

2.7.4. Güvenlik

Kervansaray mimarisinin bir mimari tip olarak ortaya çıkışında, askeri amaçların ve sınır güvenliğinin belirleyici olduğunu bilmekteyiz. Osmanlı döneminde, İstanbul ve Anadolu başta olmak üzere Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahların, gördükleri ya da konakladıkları kervansarayların, sınır boylarında kalmadıkları için, bu tip bir askeri işlevi kalmamıştı. Doğal olarak seyyahlarımız da, "esir pazarı" bahsinde dile getirdiğimiz işlevin dışında, kervansaraylar için askeri bir amaçtan bahsetmemektedirler.

Kervanların güvenliğinin sağlanması ise tüm zamanlar için güncelliğini koruyan bir meseledir. Kervanların sık sık, hırsız ve eşkıyaların saldırısına maruz kalması, kervanları ve kervansarayları özel güvenlik tedbirleri almaya sevk etmiştir.

İbn Battuta, henüz Osmanlı Devleti'nin bir beylik olduğu 14. yüzyılda Anadolu'ya gelmiş olsa da, kervanların bu dönemde, İslam dünyasında, nasıl bir güvenlik tedbirine muhatap olduğuna açıklık getirir. İbn Battuta, Mısır ile Şam arasında

* Apraham Ayvazyan, 1893, Ermeni Biyografileri Serisi, İstanbul, cilt: 1, s.118

** Pamukciyan, bu bilgiyi Norayr Başpiskoposu Boğaryan'a dayandırmaktadır. Boğaryan, 1966, Kudüs Ermeni Patrikhanesi El Yazmalar Kataloğu, cilt: 1, s.494-495

*** Levon K. Minasyan, 1972, Yeni Culfa El Yazmaları Kataloğu, Cilt: 2, s.68.

olduğunu belirttiği Bi'r Katya denen bir mevkide kervanların sıkı bir muayeneden geçirildiğini, tüccardan geçiş parası niteliğinde bir vergi tahsil edildiğini ve hükümetler tarafından tanzim edilmiş özel bir izin belgesi ile sınırların geçilebildiğini yazmaktadır. Seyyahımız, bu izin belgelerinin mal emniyetini sağladığı gibi, Moğol casuslarının sızmasına karşı da bir tedbir olarak düşünüldüğünü vurgular. İbn Battuta, Mısır ve Şam arasındaki bu kervan güzergahının korunmasının Bedevilere ait olduğunu anlatırken, ilginç bir yöntemden bahseder: Buna göre, kervan güzergahı üzerinde, bedevilerden seçilmiş görevliler, gece olduğunda, kervanın arkasından kumun üzerini silerek izleri yok etmektedirler. Sabah olduğunda ise görevli Emir bu izleri kontrol etmekte ve yol üzerinde herhangi bir iz bulduğunda gece görevli olan kişi, Emir'in huzuruna getirilip, cezalandırılmaktadır. (İbn Battuta, 2004, cilt: 1, s.77)

Osmanlı döneminde de bu tip güvenlik önlemlerinin kullanılıp, kullanılmadığını seyyahların notlarından çıkartamıyoruz. Ancak, kervan güzergahlarının özel güvenlik elemanları ile korunduğunu anlamaktayız. Kervansaraylarda özel güvenlik tedbirlerinin bulunduğu Evliya Çelebi bahsetmektedir. Evliya, Lüleburgaz'daki Sokollu Kervansaray'ını anlatırken, yatsı namazından sonra, kervansaray kapılarının mehterhane çalınarak kapandığını ve bu saatten sonra, hiç kimsenin dışarı çıkmasına izin verilmediğini, ancak, dışarıdan geç vakit te olsa misafir kabul edildiğini; kapıların sabah vakti, yine mehterhane çalındıktan sonra açıldığını yazmaktadır. Evliya Çelebi, kapılar açılmadan önce hancıların: "Ey ümmet-i Muhammed, malınız, canınız, donunuz tamam mıdır?" diye sorduklarını, yolcuların ise: " Tamamdır. Hak sahibi hayrata rahmet eyleye" dedikten sonra, kapıcıların: "Yollarda gafil gitmen, bisat (halı, kilim) gaip etmen" diyerek büyük kapıları açtığını aktarmaktadır. (Sümer, 1953, s.2165)

Kervan yollarının güvenliğinin Osmanlı'nın son yıllarında giderek azaldığını seyyahların notlarından anlayabiliyoruz. 1835 yılında Kayseri-Sivas yolu üzerindeki Sultan Hanı'nda konaklayan Baptistin Poujoulat, bu Selçuklu yapısı eski kervansarayda rahat edemediği için başka bir kervansaraya gitmeye karar verdiğini; ancak, handakilerin birkaç gün önce bu yol üzerinde eşkıyaların üç Ermeni ile dört

Türk'ü öldürdüğünü söylemesi üzerine, gece bu handa konaklayıp, gündüz yola çıkmaya karar verdiğini aktarmaktadır. (Mahiroğulları, 2001, s.65)

Osmanlı'nın son dönemlerinde, artık ticari hüviyetini kaybetmiş, terkedilmiş ve harab olmuş bazı kervansarayların, jandarma karakolu olarak kullanıldığına da rastlamaktayız. 19. yüzyılda Anadolu'ya gelen Huart, Ladik'te karşılaştığı bir kervansarayın Jandarma Karakolu olarak kullanıldığını, jandarmanın atlarının ve eşyalarının kervansarayın, her yerinde dağınık olarak bulunduğunu aktarmaktadır. (Huart, 1978, s.87)

1807 yılında Sivas'a gelen Fransız seyyah Adrien Dupré, konakladıkları Alacahan Kervansarayında, kervansaraya ödenen bir miktar para karşılığında, kervana refakat etmek üzere, yolda karşılaşılabilecek eşkıya saldırısına karşı bir muhafız birliğinin tahsis edildiğini yazmaktadır. (Mahiroğulları, 2001, s.53)

2.7.5. Siyaset

Pamukciyan, Ermeni cemaatinin lider seçiminin bazı hanlarda yapıldığını aktarmaktadır. Ermeni tarihi kaynaklarına* dayandırdığı bu bilgiye göre, yazarımız 11 Nisan 1800 tarihinde Ermeni Lusavorçagan (Gregoryen) cemaatinin ileri gelenlerinin, İzmit ve Armaş Ermenileri'nin ruhani lideri Partoğimeos Piskopos Gabudikyan'ı Eçmiyadzin gatoğigosluğuna, Büyük Yeni Han'da yapılan bir seçim sonucu seçtiklerini yazmaktadır. Seçimlerle ilgili bir başka kayıt ise 26 Nisan 1800 tarihinde Ermeni esnafların reislerinin Vezir Han'da toplanıp, Patrik Taniyel Başpiskoposu gatoğigos olarak seçmeleridir. (Pamukciyan, 2002, cilt: 1, s.119)

---

* Hrand Asadur, 1901, İstanbul Ermenileri ve Patrikleri, Milli Hastanenin Mufassal Takvimi, s.167.

2.8. Kervanlarda Seyahat

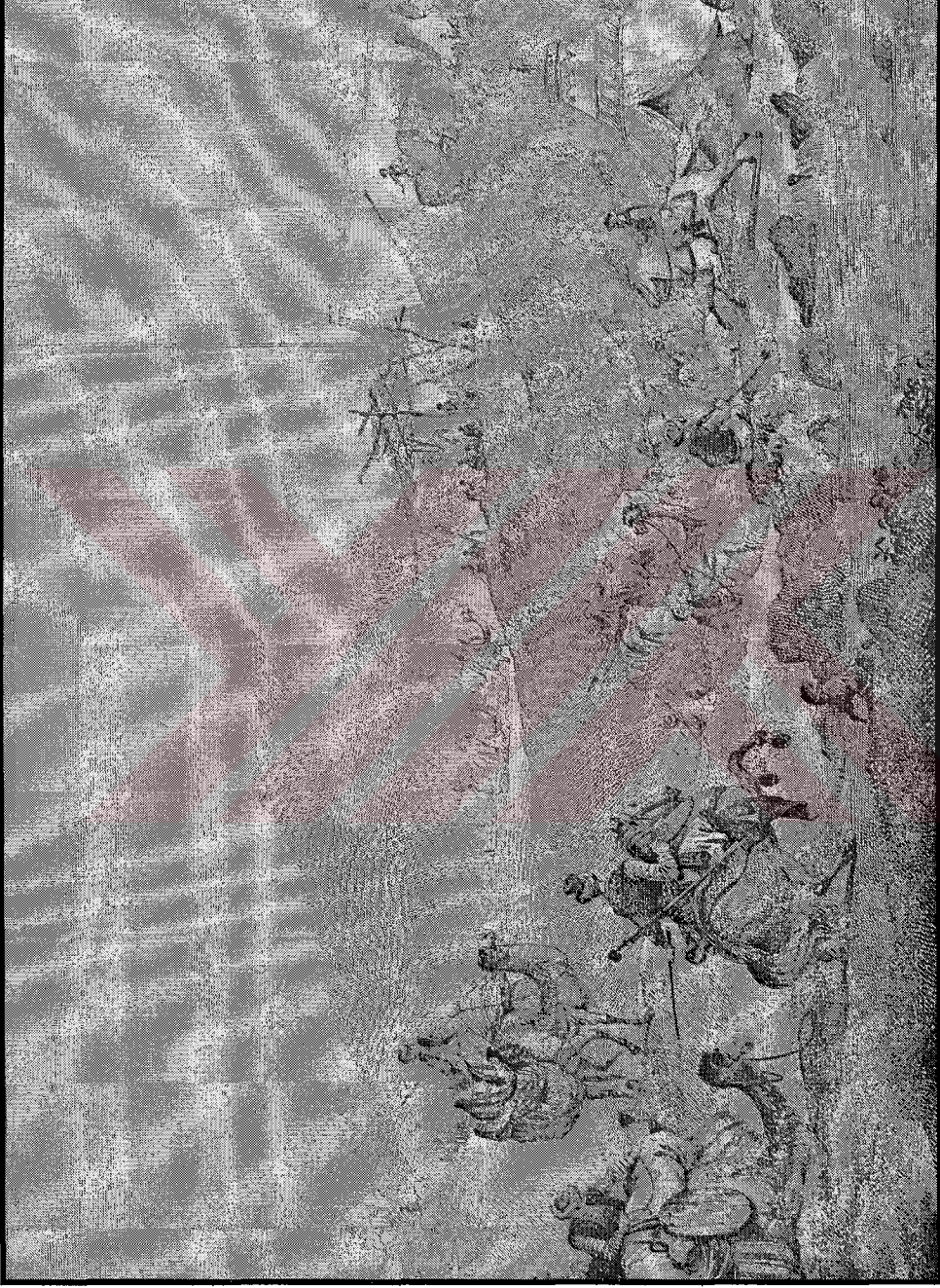
Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan topraklar, Çin'den başlayarak İspanya'ya kadar uzanan büyük ticaret yollarının önemli bir kısmını kaplıyordu. Fetihlerden sonra devletin belki de en büyük gelir kaynağı olan bu ticaret yolları sayesinde, hem vergi toplanıyor hem de İran'dan Balkanlara, Yemen'den Kırım'a kadar büyük bir coğrafyada ticari ve sosyal hareketlilik sağlanıyordu. Bu ticaret yollarının sahip olduğu önem, binlerce deve, at ve katırdan oluşan kervanların varlık sebebinin oluşturuyordu. Tek başına bu kadar uzun bir yolda seyahat etmekten çekinen yolcuların, seyyahların ve hizmetçilerinin ve yolların güvenliğinden sorumlu güvenlik görevlilerinin de bu büyük tüccar kafilesine katılmasıyla kervanlar alabildiğine büyüyorlardı. (Şekil 2.8)

Kervanlar görüldüğü üzere sadece ticari bir organizasyon değildi. Ticari yük taşımanın yanında, seyyah, göçmen, tüccar ve hacı gibi yolcuların da güvenli bir biçimde seyahat etmelerini sağlamaktaydı. (Erkal, 1996, s.28) Binlerce hayvanın ve yine bazen sayıları binleri bulan insanın katıldığı bu organizasyonu hazırlamak ta, takip etmek te kolay değildi. Seyyahlar, bu büyük organizasyon hakkında izlenimlerini aktarmışlardır. Ancak, bu seyyahların içinde, İran'a kadar devam eden uzun yolculuğunu, bizzat kervanla yapan Tavernier (17. yy.) bize en zengin bilgileri sunmaktadır.

2.8.1. Kervan ve Kervancılar

2.8.1.1. Kervan Tanımı

Türkiye'de ve İran'da seyahatin nasıl yapıldığını anlatan Tavernier, bu iş için en uygun yolun bir kervana katılmak olduğunu söyledikten sonra, kervanların yük ve yolcu taşımak için yapılmış büyük organizasyonlar olduğunu vurgular. (Tavernier, 1980, s.67)

Şekil 2.8: Kervan konaklama hazırlığında

Kervanların Asya'daki en büyük organizasyonlardan biri olduğunu vurgulayan Ubicini (19. yy), kuşların göçleri gibi kervanların da, belli dönemlerde yapıldığını söylemektedir. (Ubicini, 1977, cilt: 2, s.77)

Bütün bu organizasyon, tamamen halkın kendi örgütlülüğü ile yapılmakta, devletin müdahalesi olmamaktadır. Mantran, taşımacılığın örgütlenmesi konusunda ne resmi ticari filoların ne de devlet kervanlarının olmadığına vurgu yapmaktadır. (Mantran, 1990, s.80)

2.8.1.2. Kervancıbaşı

Bir kervandaki en önemli kişi, şüphesiz kervancıbaşıdır. Kervanı meydana getiren tüccarların kendi aralarından birini bu iş için seçtiğini söyleyen Tavernier, bu kişinin seçiminde, kervandaki kişilerin milletinin önemli olduğunu; çoğunluk Ermeni ise başkanın da Ermeni olduğunu, eğer çoğunluk Türk ise kervancıbaşının da Türklerin arasından seçildiğini yazmaktadır. Kervancıbaşı, yürüyüş boyunca nerede konaklanacağını ayarlamak, olabilecek anlaşmazlıkları, kervanın ileri gelenleriyle birlikte çözmek zorunda olduğundan bu işe pek fazla kişi talip olmaz. (Tavernier, 1980, s.68)

2.8.2. Seyahat Usulü

Türkiye'de on ya da on iki kişilik gruplar halinde, ya da bir tek kılavuz eşliğinde yahut kervanla seyahat edilebileceğini söyleyen Tavernier, tüm bu seçeneklerden en emin olanının kervana katılmak olduğunu; ancak, kervanın, özellikle de deve kervanının çok ağır ilerlediğini yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.67)

Türkiye'de ve genel olarak tüm doğuda, geceleri hareket edilip, gündüzleri istirahat edilmektedir. Türkiye'ye 17. yüzyılda gelen Tavernier'den yüzlerce yıl sonra da bu seyahat biçimi terk edilmemiştir. Sıcaktan kaçınmak ve suyun bulunduğu konak yerlerine zamanında ulaşmak için tüm Asya'da gece yüründüğünü söyleyen seyyahımız bu sayede havanın insana dokunmadığını yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.68)

Tavernier, doğuda bir konaklık mesafelerin, bir gün olarak belirlendiğini, bunun hırsızlarla karşılaşmayı önlediği gibi, herhangi bir sebeple geri dönülmesi gerektiğinde kolaylık sağladığını kaydetmektedir. (Tavernier, 1980, s.27)

Kervanın hangi yerleşim yerine uğrayacağını, haftalar öncesinden bilindiğini, bu sayede, civar köyler ile birlikte tüm bölge halkının birkaç gün öncesinden hazırlıklara başladığını söyleyen Ubicini (19. yy.), sayıları bin sekiz yüzü hatta iki bini bulan deve kervanının görünmesiyle, kalabalık bir yolcu ve tacir kitlesinin sel gibi köye aktığını yazmaktadır. Seyyahımızın yazdıklarından, gözlerimiz önünde oluşan manzara heyecan vericidir. Asya'nın dört bir yanından kervana katılan insanlar, Ganj'dan Atlas dağlarına, Kafkaslardan Arabistan'ın en uç noktasına kadar kullanılan sayısız dilleri konuşmaktadırlar. (Ubicini, 1977, cilt: 2, s.77)

2.8.3. Kervanın Kalkış Noktaları ve Güzergahlar

Tavernier, Türkiye'de birkaç kervan güzergahından bahsetmektedir. İstanbul, İzmir ve Halep'ten kervanların kalktığını söyleyen seyyahımız, İstanbul'dan İran'a gitmek için on bir ay boyunca beklemiştir. İran'a, Bursa'dan da bir kervan kalktığını belirten Tavernier, İstanbul'dan kalkan kervanın önce Üsküdar'a, o akşam Kartal'a uğradığını, burada konaklayıp, ertesi gün Gebze'ye gelindiğini; üçüncü gün ise İzmit'e varıldığını ve dördüncü gün Sapanca'da geceleyip yola devam edildiğini yazmaktadır. Bunun yanısıra, İstanbul-İzmit arasının deniz yolu ile 7 saatte alınabildiğini de vurgulamaktadır. (Tavernier, 1980, s.26)

Türkiye'ye Avrupa'dan deniz yolu ile gelenlerin İzmir limanına vardığını ve buradan Asya'nın içlerine düzenli olarak kervanların hareket ettiğini söyleyen Tavernier, Asya'dan gelip, Avrupa'ya taşınan malların karadaki son durağının da İzmir olduğunu; bu sayede İzmir'in, Türkiye'nin başlıca ambarı olduğuna dikkatleri çeker. (Tavernier, 1980, s.49)

İstanbul üzerine yazdığı Mirat-ı İstanbul eseriyle tanıdığımız Mehmed Raif (19. yy.), Üsküdar'ın, Anadolu, İran ve Arabistan'a hareket eden kervanların başlangıç

noktası olduğunu söylemektedir. Ancak, Mehmed Raif, eserini kaleme aldığı yüzyılda, ticaretin kara yolundan ziyade, deniz yoluyla yapılması sebebiyle, Üsküdar'ın ticari ehemmiyetinin azaldığına dikkati çeker. (Mehmed Raif, 1996, cilt:1, s.72)

2.8.4. Kervanın Hazırlığı

Tavernier, kervanın yola koyulmak üzere hazırlanmasının, insanı hayran bırakacak kadar kısa bir sürede olduğunu yazmaktadır. Seyyahımıza göre, kalkış için tespit edilen zaman yaklaştığında, bekçiler kervancıbaşını haberdar etmekte ve kervancıbaşı da onlardan atların eyerlenmesi için yüksek sesle haykırmalarını istemektedir; yarım saat gibi kısa bir süre içinde binlerce deveden oluşan kervan yola koyulmaya hazır olmaktadır. (Tavernier, 1980, s.70)

Kervanın hazırlanıp, yola koyulmasıyla ilgili bilgi aktaran bir diğer seyyah Huart'tır. 19. yüzyılda Anadolu'ya gelen Huart, kervanın yola çıkacağı esnada, kervandaki görevlilerin hızlıca atları hazırladığını, heybelerin doldurulduğunu; bu sırada seyislerin koşuşturduğunu ve nihayet silahlı iki jandarmanın refakatinde yola çıktıklarını aktarmaktadır. (Huart, 1978, s.17)

2.8.5. Develer, Atlar, Katırlar

Tavernier, kendisine son derece mistik gelen kervan yolculuğu esnasında, bu yolculuğun en önemli öğelerinden olan yük ve yolcu taşıyan hayvanlar üzerinde hassasiyetle durmuştur. Türkiye'de daha çok deve kervanlarının olduğunu söyleyen seyyahımız, bunun sebebini develerin daha az masraflı olmasına ve beş atın çekebileceği kadar yükü tek başına taşıyabilmesine bağlamaktadır. (Tavernier, 1980, s.68)

Bir deve kervanında develerin yedişer gruplar halinde hareket ettiğini söyleyen yazar, develerin birbirlerine serçe parmağı kadar kalınlıkta, bir kulaç uzunluğunda iplerle bağlı oldukları halde yürüdüklerini, aralarındaki bu iplerin sağlam olmadığını;

Şekil 2.8.5: Ankara demiryolu istasyonunda buğday yüklü deve kervanı

eğer öndeki develerden biri çukura düşerse, diğerlerinin de düşmesini engellemek için bu yöntemle başvurulduğunu yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.69) (Şekil 2.8.5)

Kervanlarda, tüccar ile kervan sorumlusu olan kervancıbaşı arasındaki hukuka da açıklık getirmeye çalışan Tavernier, bir tüccarın mal yüklü altı devesi varsa, kendisine şahsi eşyasını taşınması için bir yedinci deve tahsis edildiğini; üç devesi olan bir tüccarın kendi eşyasını yüklemesi için kendisine bir devenin yarısının tahsis edildiğini; eğer tüccarın dokuz ya da on iki devesi varsa yiyeceklerinin ücretsiz olarak kendisine getirildiğini söylemektedir. (Tavernier, 1980, s.69)

Develerin ağır gitmesinden ve yorucu olmasından şikayet edilmesi durumunda, tüccarların, at ya da katır da satın alabileceğini belirten seyyahımız, bazı kervanlarda katırların ya da eşeklerin kiraya da verilebildiğini yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.68)

Yük taşıyan develerden müteşekkil kervanlar olduğu gibi, satılmak üzere bir yerden diğerine götürülürken uzun bir kervan oluşturan satılık deve kervanlarından da seyyahlarımız bahsetmektedir. 1878 yılında Türkiye'ye gelen Henry Fanshawe Tozer, Sivas yakınlarındaki bir handa dinlenirken, hana büyük bir deve kervanı geldiğini, bu develerin 10 para gibi çok cüz'i bir meblağ karşılığında, Arabistan'dan Kayseri'ye satılmak üzere giden develer olduğunu handakilerin kendisine aktardığını yazmaktadır. (Mahiroğulları, 2001, s.127)

2.8.6. Kervanın Konaklaması

Kervan bir günlük yolculuk sonunda, konaklayacağı uygun yere geldiğinde yine büyük bir hızla görevliler işe koyulmaktadırlar. Güneş battığında, fakir kimseler olan Şauların, Türklerin ya da Ermenilerin kampın etrafında bekçilik etmeye başladığını söyleyen Tavernier, bu kişilerin kervanın başından sonuna kadar dolaşarak: "Allah birdir, Rahimdir" ve "Kendinize dikkat edin!" diyerek haykırdıklarını, bu sayede kervanın kontrol edildiğini yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.70) Böylece, kervanın konaklaması fiilen başlamaktadır. (Şekil 2.8.6)

Şekil 2.8.6: Muğla-Bodrum-Milas yolu üzerinde seyyahların dinlenirken

Bundan sonra, her tüccar, yağmur yağdığında mallarının suyun içinde kalmaması için mümkün olan en yüksek yerleri kapmaya çalışmaktadır. Tüccarlar, kendilerine ait olan denkerin ıslanmaması için altlarına taşlar yerleştirirken, üzerlerini de halılarla örtmektedirler. Tavernier, tüm bunlar olurken, uşakların çadırların etrafında çukurlar açarak, suyun yolunu hazırladıklarını; eğer, hava güzelse, çadır kurmakla uğraşmadığını yazmaktadır. Seyyahımız, atların bu esnada ayaklarından, yerlere çakılan halkalara ipler vasıtasıyla tutturulduğunu ve yere açılan çukurlarda yemek pişirilmeye başlandığını söylemektedir. (Tavernier, 1980, s.71)

Tavernier'den iki yüz yıl sonra Türkiye'ye gelen Ubicini'de kervanların konaklaması hakkında benzer şeyleri yazmaktadır. Kervanlar, mola verecekleri yere geldiğinde, eğer getirdiklerini satacak kimseler var ise, denkerini çözmekte; alışverişten sonra ise bir akarsuyun başında çadır kurmakta ya da eğer yakınlarda bir kervansaray varsa, buralarda konaklamaktadırlar. (Ubicini, 1977, cilt: 2, s.77)

Kervanlarda yaşanan en büyük sıkıntının su olduğuna dikkati çeken Tavernier, kervan, ancak birkaç kişinin birlikte su çekebildiği bir su kuyusunun başına ya da sarnıçlara geldiğinde, tüccarların iki saat kadar su sıkıntısı yaşadığını, su almada öncelik hakkının yük hayvanı sahiplerinde olduğunu söylemekte ve bu uzun yolculuklarda en gerekli yiyecek maddesi olan ekmek ve pilavın da susuz yapılamayacağını yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.71)

2.8.7. Kervanlarda Uyku ve Hırsızlığa Karşı Alınan Tedbirler

Genellikle gece yapılan yolculuklarda, kervan yolcularının karşılaştığı ciddi sıkıntılardan biri de geç saatlerde bastıran uykudur. Tavernier, yolcuların, geceyi sıkılmamak ve uyumamak için eğlenerek; ya tütün içerek, ya şarkı söyleyerek ya da sohbet ederek geçirdiklerini, fakat, gün ağarmadan iki saat kadar önce yolcuların neredeyse tamamının uykuya teslim olduklarını söylemektedir. (Tavernier, 1980, s.70) Bu şekilde hayvanlarının üzerinde uykuya dalan yolcular, atlarının eyeri üzerinde, yastık olarak kullandıkları küçük bir minder taşıyorlardı. Seyyahımız, bu şekilde uykuya dalan yolculardan bir kısmının attan düştüğüne dahi şahit olmuştu.

İşte bu uyku hali, kervanı soymak için uygun bir fırsat bekleyen hırsızları cesaretlendiriyordu.

Hırsızların bu uyku halinden istifade etmemesi için, kervanlarda bazı görevliler nöbetleşe olarak kervanı denetler, uyuyanları uyandırmaya dikkat ederlerdi. Hırsızlık endişe taşınmayacak kadar güvenli bölgelerde ise efendiler önde küçük topluluklar halinde at üstünde uyurlardı. (Tavernier, 1980, s.70)

Tüm bu tedbirler rağmen, seyyahımız, kilometrelerce uzunluğa sahip deve kervanlarında hırsızlığın yine de yapılabildiğini söylemekte; gece karanlığından istifade eden hırsızların, develeri birbirine bağlayan zayıf sicimleri keserek, yükü ile birlikte deveyi de çaldığını yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.69)

2.8.8. Kervanın Taşıdıkları

Kervanlarda doğudan baharat, ipekli kumaşlar, halılar, kıymetli taşlar ve mücevherlerden oyuncaklara kadar pek çok ürün batıya nakledilirken, yine değerli kumaşlardan, çiçeklere, havyardan, keresteye, hatta oyuncak kuklalara kadar pek çok ürün de batıdan doğuya getirilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin üzerinde bulunduğu büyük ticaret yolları, Avrupalıların Hindistan'a ulaşmaları ve Amerika'yı keşfetmeleri sayesinde önemi yitirdiyse de, İstanbul limanındaki trafiğin büyük oranda devam etmesi, kervancılığın Osmanlı'nın son yıllarına kadar devam ettiğini göstermektedir. 19. yüzyılın ortalarında İstanbul limanındaki trafiği araştıran Türker'e göre, 1843 yılında Boğaz'dan geçen tekne adedi 5985 iken, bu sayı 1862 yılında 39 bin 199'a ulaşmıştı. Galata'ya, Akdeniz, Ege, Marmara ve Tuna'dan gelen gemiler çok çeşitli yiyecek ve kullanım malzemesi ile doluydu: Ege'den çoğunlukla Rum denizciler vasıtasıyla şarap, rakı, zeytinyağı ve sabun; Çarlık Rusya'sından, havyar ve buğday; Romanya'dan kereste; Fransa'dan mobilya gelmekteydi. (Türker, 2000, s.12)

Tüm bu ürünlerin içinde yalnız birisi vardı ki, onu taşımak deve kervanında atlara düşmekteydi: Şarap! Tavernier, hiçbir devecinin, Müslümanlarca haram kabul edilen

şarabı devenin sırtına yüklemediklerini; şarap taşımak isteyenlerin semerli atlar temin etmek durumunda olduğunu ve şarabı teke kılından tulumlara doldurmak suretiyle taşıyabileceklerini söylemektedir. (Tavernier, 1980, s.68)

1793 yılında İstanbul'a gelen Carbognano, şehre hem Asya'dan kervanlar aracılığı ile hem de gemiler vasıtasıyla dünyanın çeşitli bölgelerinden limanlara gelen malları ayrıntılarıyla yazmaktadır. Aslen İstanbullu bir Ermeni olan yazar, Sicilya Kralı için hazırladığı İstanbul topografyasını içeren eserinde, İstanbullu olmasının avantajını kullanarak detaylara inmiş ve İstanbul'daki ticari hayatı ve kervan sirkülasyonunu bir yabancı olarak değil, içerden biri olarak tetkik etmiştir. Carbognano, Asya'dan gelen kervanların Üsküdar'a; pamuk, balmumu, ipek, Ankara keçisi yünü, Kayseri maroken derileri ve Hint müslini taşıdıklarını ve bu malların, buradan gemiler aracılığıyla İstanbul'un Avrupa yakasına taşındığını yazmaktadır. (Carbognano, 1993, s.66)

Sayıları binlerle ifade edilen büyük deve kervanlarında taşınanlar hakkında Ubicini'de ilginç bilgiler vermektedir. Develer bir yerleşim yerine geldiklerinde kendiliğinden çökmekte, üzerlerindeki hararlar açılmaktadır. Köylüler, bütün yıllık ihtiyaçlarını buradan karşıladıkları gibi, İran şalları, tütün, Avrupa mamulâtı ürünler satın almakta; karşılığında el işlerini satmaktadırlar. (Ubicini, 1977, cilt:2, s.77)

Nerval (19. yy.), İstanbul mağazalarında gördüğü oyuncakların da kervanlar aracılığı ile Çin'den geldiğini yazmaktadır. Bunun yanında, deniz yolu ile Fransa'dan kuklalar ve Nurenberg'den her türlü zevke hitap eden oyuncaklar getirildiğini söylemektedir. (Nerval, 2002, s.47)

3. DEĞERLENDİRME

Topraklarının sınırları, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının içlerine kadar ulaşan Osmanlı Devleti'nde seyyahların ve tüccarların, en genel anlamıyla yolcuların, nasıl konakladıkları, barındıkları yapılarda nasıl bir muamele gördüklerini, kervansarayların onlar üzerinde bıraktığı etkiyi ve bu yapıların nasıl kullanıldığını anlamak üzere yaptığımız bu çalışmada, seyahatnamelerden topladığımız bilgiler, haliyle tek başına bu konuya vakıf olmamızı sağlayamayacaktır. Bununla beraber, Türkiye ile ilgili dünyanın farklı dillerinde yayınlanmış yüzlerce seyahatname içinden, sadece Türkçe'ye çevrilmiş seyahatnameleri incelemiş olmamız da ulaşabileceğimiz sonuçları sınırlandırmaktadır.

Seyahatnamelerin seyyah tarafından, çoğu zaman da, seyahatlerinden yıllar sonra kaleme alınmış olması; özellikle batılı seyyahların gezdiği bu yerlerin insanlarından farklı politik ve dini kimliklere sahip olmaları; bazen bu kişilerin, mensubu bulunduğu devlet için hususen istihbarat gayesi ile gönderilmiş olmaları, bu tip eserlerin, bilimsel bir çalışma için kaynak olarak kabul edebilme olanağını azaltmaktadır. Seyahatnamelerin, subjektif değerlendirmelere ağırlık vermeleri, bazen çarpıtma, hatta yalan ifadeler içerdiği de doğrudur. Ancak bu haliye, bu eserlerin, bilimsel bir veri sağlayamayacağı sonucu çıkarılmamalıdır. Nitekim, tarih kitaplarının önemli bir kısmının, tarihinin mensubu bulunduğu devlet başkanı tarafından sipariş edilerek, yine devlet başkanına sunulmaları esere nasıl bilimsel değerinden bir şey kaybettirmiyorsa, seyahatnamelerin sunduğu bilgiler de, bilimsel değerden yoksun olmamalıdır.

Bazı bilim adamları, seyahatnamelerin Sanat ve Mimarlık Tarihi disiplinleri için vazgeçilmez kaynak olduğunu savunmaktadır. Onlara göre, seyahatnameler;

CHEMINS DE FER ORIENTAUX

عثمانی انونیم شرتی

Le Bosphore

Palais Impérial de Dolma-Bahitché   Mosquée Sütlüce

Trains de Luxe „GRAND EXPRESS“
quatre fois par semaine entre
Constantinople et Paris.
Durée de trajet 64 heures.

Trains journaliers entre
Constantinople et Vienne
avec voitures directes,
wagons-lits et wagons-restaurants.

Trains directs journaliers entre
Constantinople et Salonique
avec
voitures directes et wagons-lits.
Durée de trajet 24 heures.

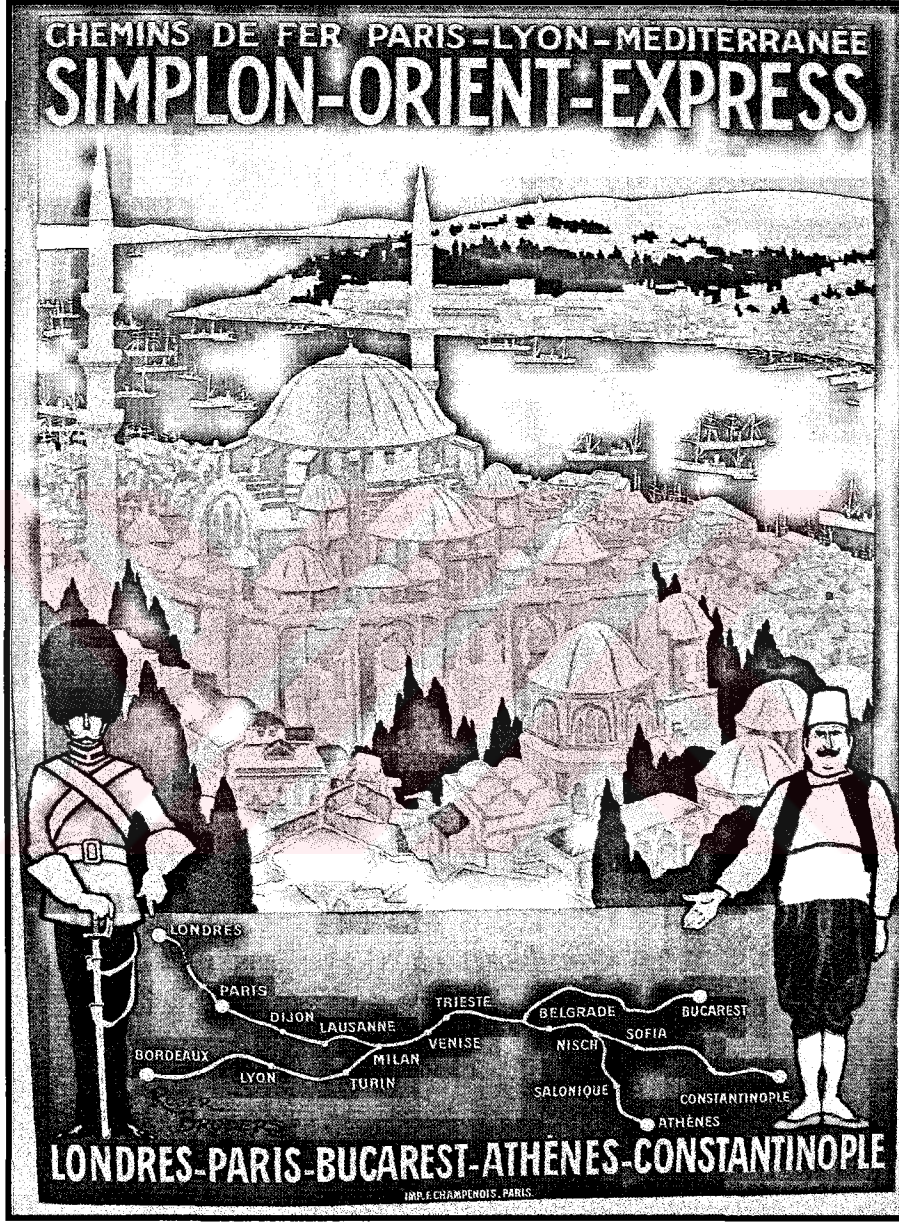
Nombreuses connections
à Constantinople et à Salonique
avec les bateaux pour l'Égypte,
la Syrie, la Grèce et les ports
de la Mer Noire.

Şekil 3a: Chemins de fer Orientaux afisi

özellikle, tarafsız, gözlemci, aktarıcı, önyargısız kişilerce yapılan geziler sonucu oluşturulan yazılı ve çizimsel belgeler, yazdıkları dönemin kentsel ve kırsal görünüşleri, günlük yaşam biçimi, insan tipleri, doğa öğeleri, devlet yapısı, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyine ilişkin en güvenilir ve doğrudan bilgi içerir. Özellikle kentsel yapı ve mimari eserler konusunda aktarılanlar, belli yorum ve değerlendirmelere tabi tutulmak koşuluyla, Mimarlık ve Sanat Tarihi ile Restorasyon bilim dallarının ana başvuru kaynaklarıdır. (Madran ve Özgönül, 1994, s.19) Bu anlamıyla seyahatnameler, Türkiye ile ilgili çeşitli konularda yapılacak araştırmaların en önemli kaynaklarından birisidir. (Eyice, 1963, s.59)

Seyyahların Osmanlı'ya ilgisi 18. ve 19. yüzyıllarda giderek artmıştır. Daha önce, ticari ve siyasi gerekçelerle yapılan seyahat anlayışına, bu yüzyıllarda batılı insanın zihin dünyasında yer alan mistik doğu imgelerini kamçılayan tanıtım broşür ve afişlerle turistik bir yön de ilave olmuştur. (Şekil 3a) Seyyahların doğuya olan ilgi ve merakının altında, doğuda hayatın yavaş, hatta durağan akması da belirleyici olmalıdır. Doğu'da keyif olarak bilinen olgu batılılar için tembellikle eş anlamlıydı. Ancak, bazı batılılar keyif olgusuna böyle bakmıyor ve bu onlarda keşif duygusunu arttırıyordu. Pınar, "keyf" in doğuluların "dolce far niente" si olduğunu; ihtiras dolu tutkuların, aldatici hedeflerin yerine dış dünyanın etkilerini ve günün olaylarını düşünce dünyasına alarak, geleceğin bilinmeyeninden bir dinginliğe, bir an'lık kaçamağa yönelik olduğunu söylemektedir. (Pınar, 1994, s.40) Avrupalılar, bir çınar ağacı gölgesinde, şerbet yudumlayarak ve aroma dolu çubuk içerek yapılan keyfi tanımak, öğrenmek istiyorlardı. Bu ilgi Avrupa'dan Asya'ya seferler yapan ve bu sayede doğu-batı arasında ulaşım kolaylığı sağlayıp mesafeleri kısaltan, Orient Express sayesinde daha da artmış olmalıdır.(Şekil 3b)

Seyahatname yazarları, sahip oldukları politik kimlikleri sebebiyle, kimi zaman yanlış, kimi zaman da kasıtlı olarak çarpıtılmış bilgileri eserlerine ilave etmişlerdir. Özellikle, kuvvetli bir Hıristiyan aktivisti olan Simeon ve Grelot gibi bazı yazarların eserlerinde bu durum açıkça görülebilir. Bu yazarların üslubunda, Osmanlı Devleti'ni ve en genel anlamda Müslümanları aşağılayan bir üslup göze çarpar. Kimi yerde hakarete varan bu üslupları yüzünden, seyyahın karşılaştığı durumu nerede abarttığı ya da çarpıttığı, nerede doğru söylediğini anlamak kolay değildir. Ancak, seyyahın

Şekil 3b: Simplon-Orient Express'in ile Türkiye yolculuğunu tanıtan afiş

gördüğü ya da barındığı kervansaray hakkında, burada yediği yemekler, alışık olmadığı farklı tatlar, üzerinde uyuduğu yataklar ve gördüğü muameleye ilişkin çarpıtılmış bir bilgi vermesi için bir sebep var mıdır? Ayrıca, Grelot gibi bazı seyyahların, hükümdarlarına, gördüklerini rapor ederek, bir nevi istihbarat görevini üstlenmeleri de, onları çarpıtılmış bilgiler verme konusunda engellemiş olmalıdır.

Çalışmamızda karşılaştığımız bir diğer sorun, doğulu seyahatname yazarlarının, barınma, yeme-içme gibi kişisel tecrübelerini, doğu insanına has bir muhafazakarlık ve mahremiyet anlayışıyla okuyucusu ile paylaşmamasıydı. Doğru insanının bu yaklaşım tarzı, Türkçe’de; “Yediğin, içtiğin sana kalsın, gördüğünü anlat” şeklinde özetlenmiştir. Çalışmamızda, batılı seyyahların çok daha fazla yer işgal ediyor olması bundandır. Seyahatname edebiyatı olarak tanımlayabileceğimiz eserler, Osmanlı’da 15. yüzyıla, İslam dünyasında ise çok daha erken tarihlere kadar gidebilmektedir: İbn Battuta, bunun en güzel kanıtıdır. Ancak, doğulu insan daha çok coğrafi bir bilgiyi aktarmak, sefer esnasında karşılaşılan yerleri ve güzergahları tanıtmak gibi kişisel tecrübelerin ötesinde, kendine has bir ciddiyetle eser kaleme almıştır. Eserlerinde çoğunlukla mesaj verme kaygısı ön plandadır. Hristiyanların eline esir düşen Müslümanların yazdıkları “esaret hikayeleri” dahi, içerdiği tüm öznelliklerine rağmen, batılı çağdaşlarının rahatlığına ulaşmaz. Bu eserler daha çok, Müslümanları kendi durumları üzerine düşünmeye davet ederek, savaşa ya da fidyelerini ödemeye teşvik etmek, cemaat duygusunu pekiştirmek gibi bir mesaj kaygısı ile yazılmışlardır. (Vatin, 1999, s.176) Bununla birlikte doğulu seyyahların, kervansaraylarda gördükleri muamele, yedikleri yemekler ve ikramlar ile ilgili çok fazla bir şey yazmamalarının, bu durumun kendilerine ilginç gelmemesinden; kendileri için sıradan ve normal bir durum olmasında da kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Tüm bu olumlu ve olumsuz yönleriyle birlikte seyahatnameler, Osmanlı döneminde kervansaraylarda nasıl bir hayat yaşandığına dair kimi zaman yüzeysel, kimi zaman ayrıntılı diyebileceğimiz bilgiler içermektedir. Çalışmamız boyunca, seyyahlarımızın söz konusu ettiği konulara ilişkin çeşitli makalelerde de bilgiler olduğunu gördük. Bu bilgilerin bir kısmı tarihi kaynaklara, bir kısmı ise yine seyahatnamelere gönderme yapmaktadırlar. Doğru bir sonuca ulaşabilmek için, seyyahlarımızın verdikleri

bilgileri, bu bilimsel çalışmalar ışığında gözden geçirmenin en doğru yol olduğu kanaatine vardık.

Osmanlı devletinin topraklarının önemli bir kısmının, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan kara yolu üzerinde olmasının kervansaray yapımına önem kazandırdığını bilmekteyiz. Bu yollar, doğu ile batıyı birbirine bağlarken, son derece önemli ticari hareketliliğe de zemin hazırlıyorlardı. Çin'den başlayarak, Orta Asya üzerinden Hazar Denizi'nin güney ve kuzeyinden geçerek Karadeniz limanlarına ulaşan İpek Yolu ve Hindistan'dan başlayarak, İran ve güneyden Irak yoluyla Suriye limanlarına; Kızıldeniz üzerinden Suveys Limanı'na ve Akabe Körfezi'ne, buradan Mısır ve Filistin'e kadar devam eden Baharat Yolu, Uzak Doğu'yu Osmanlı topraklarının içlerine taşıırken, Anadolu'yu da, Avrupa limanlarına ulaşırken geçilecek en önemli nokta olarak belirginleştiriyordu. (Göde, 1992, s.225)

Yiyecekleri şimdiki gibi soğuk hava depolarının, buzdolaplarının olmadığı dönemlerde muhafaza etmenin yolunu doğu, baharatı kullanarak bulmuştu. Avrupa'da yiyeceklerin kısa sürede bozulması ve hijyenik olmayan koşullar, hastalıkların kısa sürede yayılmasına ve toplu ölümlere yol açıyordu. Ortaçağ Avrupası için bu durumdan kurtulmanın tek yolu, ilave edildikleri yiyecekleri uzun süre bozulmaya karşı koruyan ve aynı zamanda ilerlemiş doğu tıbbının elinde, çeşitli hastalıkların tedavisi için kullanılan baharatın Avrupa'ya taşınmasıydı. (Arnold, 2000, s.22) Baharat Yolu'nu bu derece önemli, hatta hayati kılan şey buydu. Baharatın Hindistan'dan başlayan uzun yolculuğu, Osmanlı'nın Akdeniz'deki limanları aracılığı ile Batı'da son buluyor, kimi zamanda İstanbul limanına kadar uzanarak, Anadolu'yu baştan sona dolaşıyordu.

Osmanlı toprakları üzerinde, bu yolların dışında, belki de devamı diyebileceğimiz yollar da bulunmaktaydı. Avrupa'yı karadan Balkanlar üzerinden İstanbul'a bağlayan üç yol vardı: Ohri, Manastır ve Selanik üzerinden Arnavutluk limanlarından gelen eski Via Egnatia, Belgrad, Sofya ve Filibe üzerinden gelen büyük askeri yol ve Tunca Vadisi ve Edirne üzerinden Aşağı Tuna bölgesinden gelen yol. Bu yollar, İstanbul'dan İran'a kadar devam eden yola bağlanırdı. İnalçık, Anadolu kervan yolu diyebileceğimiz bu yolun, Gebze, İzmit ve Bolu'yu takip ederek, Anadolu'nun

içlerine devam ederken, Ankara, Eskişehir üzerinden gelen yolla İzmit civarında birleştiğini söylemektedir. (İnalçık, 2003, s.152) Bu yola, Arabistan, Şam, Halep ve Konya üzerinden gelen Hac yolu, İzmit Körfezini geçerek Gebze'de bağlanıyordu.

İstanbul, bu yolların merkez noktasını oluşturuyordu. Mantran, Osmanlı'da yolların İstanbul'a doğru yöneldiğini, buradan Avrupa'ya açılan yolun, padişahın Edirne'deki sarayına giderken kullandığı yol olduğu için önem verildiğini söylemektedir. Bu yol, Doğu ve Orta Avrupa'ya yapılacak seferlerde lojistik bir öneme sahip bulunuyordu. Seyyahların da İstanbul'a gelirken kullandığı bu yolun en önemli noktası şüphesiz Edirne idi. Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Boğdan ve Eflak'tan gelen yollar, Edirne'de buluşuyordu. (Mantran, 1990, s.82) Anadolu'da İzmit ise Asya'ya açılan kapı olması sebebiyle, Edirne'nin Avrupa yolu üzerindeki önemine benzer bir öneme sahipti. İran'dan gelip Erzurum'dan geçen, Sivas ve Ankara'ya ulaşan yol, ikiye ayrılmakta, güneyde Eskişehir'e, kuzeyde Bolu'ya yönelmekteydi. Halep'ten gelen yol, Adana, Konya, Afyon güzergahını izleyerek, İran yoluna Eskişehir'de bağlanıyordu. İzmir'den gelen yol ise, Manisa, Balıkesir, Bursa yolunu izleyerek İzmit'e ulaşıyordu. Görüldüğü gibi, İzmit Asya'dan gelen yolların İstanbul'a, oradan Avrupa'ya ulaşırken kesiştiği noktaydı. (Müderrisoğlu, 2002, s.920)

Osmanlı'nın yol sistemi üzerine çalışan İsmet Miroğlu, İstanbul'dan başlayan yolların Anadolu ve Rumeli'ye üçer kol halinde devam ettiğini; Anadolu'ya giden birinci yolun, Üsküdar'dan başlayarak, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana ve Antakya şehirlerine uğrayarak Halep'e ulaştığını; ikinci yolun, yine Üsküdar'dan başlayarak, Gebze, İznik, Sapanca, Geyve, Hendek, Ayaş, Düzce, Bolu, Hacı Hamza, Merzifon, Amasya, Turhal, Tokat, Sivas, Malatya, Harput üzerinden Diyarbakır'a; üçüncü yol ise, Üsküdar'dan başlayarak, Merzifon'a kadar aynı yolu takip ederek buradan, Bayburt, Tercan, Erzurum yolu ile Kars'a ulaştığını yazmaktadır. (Sakaoğlu ve Akbayar, 2000, s.237)

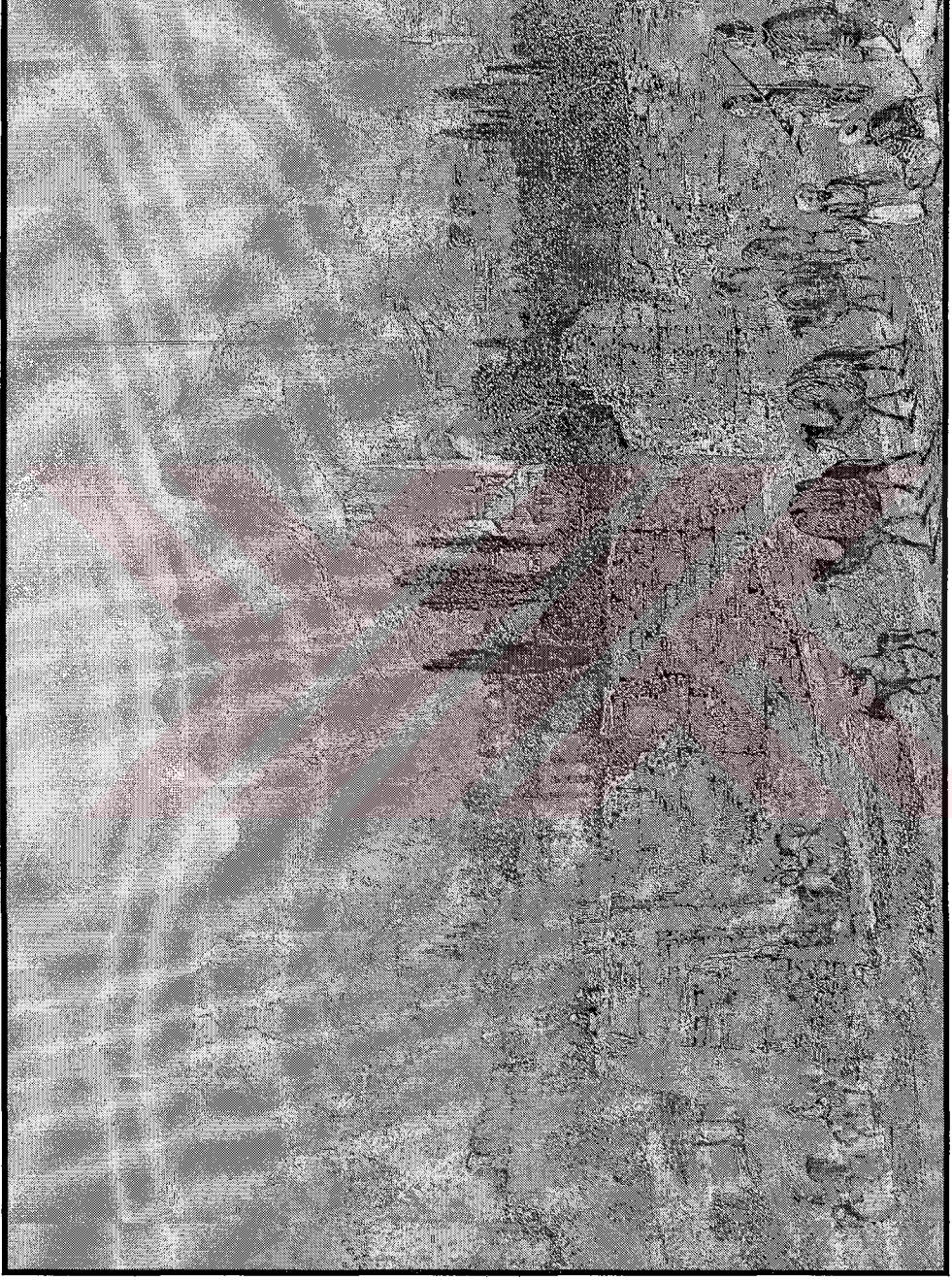
Miroğlu, Rumeli'ye giden yolların da üç kısma ayrıldığını söyleyerek; birinci yolun, İstanbul'dan başlayarak Kırklareli, Aydos, Pravadi, Babadağı, Isakça, Akkerman'a uğrayarak, Karadeniz sahilini takip ederek Özi'ye ulaştığını; ikinci yolun, İstanbul'dan Silivri'ye, oradan Çorlu, Edirne, Filibe, Sofya üzerinden Belgrad'a ve

Budin'e (bugünkü Budapeşte'nin bir kısmı); üçüncü yol ise, Silivri'ye kadar aynı yolu takip ederek, Tekirdağ, Keşan, Gümülcine, Yenice, Selanik, Larissa (Yenişehir) ve İstefe'ye (Thevai) uzanmakta olduğunu yazmaktadır. (Sakaoğlu ve Akbayar, 2000, s.238) (Şekil 3c)

Bu yolların bir kısmı, Roma döneminden beri kullanılmaktaydı. Osmanlılar Balkanları fethettiklerinde, bu yolun İstanbul-Belgrad arasındaki bölümünü, kabaca kesilmiş taşlar ile onarmışlardı. Bu yolların tamirat ve bakımını üstlenen köylüler ise vergiden muaf tutuluyorlardı. (İnalçık, 2003, s.152) Roma İmparatorluğu'ndan 16. yüzyıla kadar aralıksız tamirlerle kullanılan bu yol 1837'de tamamen değişecekti. (Cerasi, 1999, s.60) Anadolu Moğol istilası sırasında yaşadığı tahribatın yanında, Moğolların hakimiyeti sırasında, bu barbar ve savaşçı milletin en çok ihtiyaç duyduğu şey; yani istihbarat ve haberleşme sayesinde yollarını ıslah edebilmişti. Moğollar, süratli iş gören bir posta teşkilatı kurmuşlar, İlhanlı hakimiyeti sırasında da bu teşkilat varlığını sürdürmüştü, teşkilat Gazan Han (1294-1304) zamanında ıslah edilerek, posta yolları ile seyahat yolları tali yollara bağlanmıştı. Bu yolların bir kısmı Selçuklu döneminde askeri amaçla inşa edilmişlerdi. (Cantay, 2002, s.79)

İstanbul'u Mekke'ye bağlayan Hac yolu, Osmanlı'nın bir başka kervan güzergahıydı. 2. Abdülhamid döneminde İslam Birliği politikalarının bir neticesi olarak, Hicaz Demiryolu'nun inşa edildiği bu güzergah, İstanbul'dan başlayarak, Anadolu'yu kuzeybatıdan, güneydoğuya doğru aşarak, Halep ve Şam'a buradan Mekke'ye ulaşmaktaydı. Bunun dışında, Kahire'yi Şam'a bağlayan bir kervan yolu daha mevcuttu. (Faroqhi, 1995, s.20) Bu hac yollarını İbn Battuta, eserinde tüm menzilleriyle beraber yazmıştır. Tüccarların mallarını Hac kervanı ile götürmeyi tercih ettiklerini söyleyen Faroqhi, bunun sebebini, Hac kervanının devlet güvencesinde olduğundan, su sıkıntısı çekmemesine bağlamaktadır. (Faroqhi, 2000, s.67)

Seyahatnamelerin tamamında bu yollar ve güzergahlar ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Bu anlamda, seyahatname yazarları ile günümüz tarihçilerinin aktardığı bilgiler paralellik arz etmektedir.

Şekil 3c: Manisa, Alaşehir'de bir kervan

Bu uzun kervan yollarının güvenliğini sağlamak kolay değildi. Zaten, kervansarayların bu kadar korunaklı yapılmasının sebebi de, yolcuların ve taşıdıklarının güvenliğiydi. Yollar, kervanlara saldırarak geçinen eşkıya çeteleri ile doluydu. Eşkıya, kervanları soyduğu gibi, devlet hazinesine de saldırabiliyordu. Kervan güvenliğinin sağlanması, ticaretin devamı için zorunluydu. Bu sebeple, Selçuklular döneminden itibaren kervan yollarının güvenliğine önem verilmekteydi. Buna rağmen tüccarlar, herhangi bir soygun sonucu zarara uğrarlarsa, Selçuklu yönetimi, tüccarın zararını tazmin ediyordu. (Turan, 1946, s.473)

Osmanlı Devleti'nin, ordularını batıya yönlendirdiği zamanlarda, ya da 18. yüzyıla birlikte zayıflamaya başladığı dönemlerde eşkıya çeteleri etkinliğini artırıyordu. İnalçık, 1647 yılında Eskişehir yakınlarındaki dağlık bölgede Kara Haydaroğlu denilen bir eşkıyanın, İran, Şam ve İzmir'den gelen kervanlara büyük zarar verdiğini ve zorlukla alt edildiğini; 17. yüzyılda beş yüz kişilik bir Hıristiyan eşkıya çetesinin Manastır'daki bedesteni basarak yağmaladığını yazmaktadır. (İnalçık, 2003, s.155) Osmanlı Devleti, güvenlik için çeşitli tedbirler almıştı. Batılı seyyahların güvenliğinin sağlanması, aynı zamanda bu kişilerin kontrol altında tutulmalarını sağlamak üzere devlet, kervana güvenlik görevlisi veriyordu. Bu kişilerin yiyecek- içeceğinden de, yolcular sorumlu tutuluyordu. Batılılar için bir külfet olan bu uygulamadan Huart ve Sarre gibi seyyahların bir kısmı rahatsızlığını dile getirmişlerdir.

Hac yolculuğu gibi çok uzun bir yola çıkmış ve aynı zamanda padişahın Hicaz bölgesinde ikamet edenlere gönderdiği "surre"yi (resmi ödenek) taşıdığı için eşkıya saldırısına maruz kalabilecek bir kervanın güvenliğini sağlamak ta kolay değildi. Bunun için kervana bir yeniçeri bölüğü, Suriye kervanına ise tımarlı sipahiler eşlik etmekteydi. (Faroqhi, 1995, s.58)

Bir diğer güvenlik önlemi derbent teşkilatıydı. Derbentler, dar boğaz, dağ geçidi, yol kavşağı gibi geçilmesi sırasında kervanlar için tehlike teşkil edebilecek yerlere kurulan bir nevi savunma merkezleriydi. Bu yapılar, arazinin durumuna göre değişiklik arz ederlerdi. Kimi yerlerde küçük bir kale niteliğindediler, kimi yerlerde ise kervansaraylar derbent olarak kullanılmaktaydı. (Erkal, 1996, s.15) Derbentlere

yakın olan köylerin gençleri derbentçi olmakla yükümlüydü. Bunun karşılığında devlet, derbentçi olanlara ücret ödemekteydi. Bölgelerinden geçen bir yolun ya da köylerindeki bir köprünün güvenliğinden ve bakımından köyün tamamı sorumlu tutulmaktaydı. Bunun karşılığında köy, bazı vergilerden muaf tutulurdu. 16. yüzyılda Anadolu'da 2.288, Rumeli'de ise 1.906 köylü ailesi derbentçi olmuştu. (İnalçık, 2003, s.155)

Kendi sorumluluk bölgelerinde gerçekleşen bir soygunun bedelini de derbentçiler ödemek zorundaydı. Anadolu köylüsü için aslında son derece ağır bir yük olan bu duruma rağmen, pek çok köyün derbentçi olmak için başvurduğunu, devletin bu sayının sınırlı tutulmasına çalışmasından anlamaktayız. (Faroqhi, 2000, s.73) Bu yoğun talebin, vergi muafiyetinden ve silah taşıma kolaylığından kaynaklandığını düşünebiliriz. Devletin derbentçiliğe sınırlama getirmek istemesinin sebebi ise, son derece merkezî bir zihin yapısına sahip olan devletin, silahların bu kadar yaygın kullanılmasından duyduğu endişeye bağlayabiliriz.

Adana-Tarsus yolu üzerindeki Bayrampaşa Kervansarayı'na Kara Isulu cemaatinden 31 kişinin derbentçi olarak tayin edildiğini, bu sayının bir süre sonra 99'a çıktığını Orhonlu makalesinde dile getirmektedir. (Orhonlu, 1973, s.203) Ancak bir müddet sonra bu derbentçiler etrafa dağılıp başka yerler gidince, han muhafazasız kaldığından eşkıyanın sığınağı haline gelmişti.

Bu teşkilat zamanla yozlaşmış, çeşitli çıkar gruplarının elinde halka zulmeden bir kuruma dönüşmüş, bunun üzerine 18. yüzyılda kaldırılarak yerini karakollara ve zaptiye teşkilatına bırakmıştır. (Erkal, 1996, s.15) Payitahttan uzaktaki yerlerin güvenliğini sağlamak daha da zorlaşıyordu. Baharat Yolu üzerinde önemli bir nokta olan Urfa-Birecik'te kervanların Fırat Nehri üzerinden çabuk geçmelerini temin etmek için 1560'ta gemiler yapılmasına karar verilmişti. Işıksal, bu konuyla alakalı günümüz Türk'çesine çevirdiği bir belgede, devletin, Avrupalı eşkıyalarla işbirliği yaparak kervanlara hatta şehirlere saldıran Arap eşkıyalarına karşı bu tedbiri aldığını yazmaktadır. (Işıksal, 1970, s.41)

Ahi teşkilatları da Osmanlı öncesinden devralınan bir güvenlik kurumuydu. Aslında bir ticari örgüt olan ahi teşkilatlarının, yolcuları ağırlama, yedirip, içirme ve barındırma gibi işlevlerinin yanı sıra, İbn Battuta'nın eserinde de belirttiği gibi yolcuları eşkıya tasallutundan koruma gibi bir görevleri de vardı. Bu yönüyle ahilik, cömertlik ve muhtaçlara yardım idealini yaygınlaştırırken ahiler de, yolcuları ve zulüm görenleri koruyorlardı. (Şen, 2002, s.517)

Zaviyelerin kurulması da bu tarz bir güvenlik sebebiyle olmuştur. Zaviyeler, menzillerde bir şeyh ya da derviş tarafından yolculara hizmet için kurulurlardı. Bu kurumlar vergiden muaf olduklarından kısa sürede cazibe merkezi haline gelirler, gazilere sığınak olur, eşkıyaya karşı karakol vazifesi görürlerdi. Zaviyenin olduğu yer, kısa sürede büyüyerek bir Türk köyünün çekirdeğini oluştururdu. (İnalçık, 2003, s.155)

Menzillerde inşa edilen zaviye, menzil külliyesi ya da kervansaraylar, kuruldukları bölgeyi cazibe merkezi haline getiriyorlardı. 16. yüzyılda kervan yollarının geçtiği önemli iskan yerleri şehirleşiyordu. (Cantay, 2002, s.80) Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, İzmit'te Pertev Paşa Külliyesi gibi yapı toplulukları bu sayede kurulmuş ve şehrin genişlemesine katkı sunmuşlardı. Menzillerdeki kervansaray ve külliyelerin inşa edilmesiyle birlikte, bu cazibe merkezi olma durumu öyle bir hal alıyordu ki, bu yapı topluluklarının etrafında mahalleler kuruluyor ve yeni kent dokusu oluşuyordu. (Müderrişoğlu, 2002, s.923) Aslında bu durum, Selçuklu devrinden beri devam etmekteydi. Anadolu'daki pek çok şehir, Selçuklu döneminde inşa edilmiş kervansarayların çevresinde kurulmuştu. Kervanların geçtiği kasabalar gibi, konakladığı kervansarayların civarı da bir ticari merkez olarak şehirleşmenin başlangıcını oluşturuyordu. Karatay Kervansarayı'nın inşasından sekiz yıl sonra, burada on beş dükkan ve çok sayıda kira getiren ev görülmekteydi. (Turan, 1946, s.488)

Kervanlar bu zor ve meşakkatli yolları günde yaklaşık 35-40 kilometrelik bir yol kat ederek alıyorlardı. Anadolu'da iklim şartlarının kış aylarında ağırlaşması, kış yolculuklarının, yaz yolculuklarına göre daha uzun sürmesini; bazen tamamen durmasını sağlıyordu. Tavernier, İran seyahati için bir kervanın oluşmasını,

İstanbul'da aylarca beklemişti. İzmir'den İstanbul'a her sekiz günde bir; Polonya'dan İstanbul'a yılda bir; İstanbul'dan Toros, Gillan, Gürcistan'a üç ayda bir; İran'a yılda 6 ya da 10 defa; Halep'e yılda 3 ya da 4 defa kervan hareket ediyordu. (Mantran, 1990, s.84) (Şekil 3d)

Bir şehirden, bir başka şehire; bir ülkeden diğerine böylesine zorlu bir yolculuk sonucu ulaşan kervan, hareketi sırasında neler yapıyordu? Anadolu'da bir kervan yolculuğunu ve kervanın kervansarayla buluşmasını kurgusal bir anlatımla izah eden Beşe, 350-400 kişilik bir yolcu kitlesinin yaşadıklarını gözler önüne serer: Kervan dokuz saatlik bir yolculuk sonunda, yaklaşık 35-40 kilometre yol gitmiş, farklı dil ve lehçeleri konuşarak birbirleriyle sohbet eden yolcular artık epey yorulmuştur. Sonunda bir menzillik yol gidilmiş ve kervansaraya kavuşulmuştur. Kervansarayın kapısında, kervancıbaşının dur ihtarıyla duran kervanı, iri yapılı, güler yüzlü, gür sakallı adamlar "Hoş geldiniz ağalar" diyerek karşılarken, yolcular da yüklerini indirmeye başlamışlardır. Hancıların yardımıyla, hayvanlar ahırlara çekilip, önlerindeki tavlalara otlar dökülünce, yolcular, aşhanesinden, mescidine, şadırvanından, hamamına, hastahanesine, eczahanesinden, nalbandına kadar herşeyi içinde mevcut olan kervansarayda istirahat etmeye koyulurlar. Bu yapıda, bir odada Tunusluları, İranlılarla sohbet ederken bulabilirsiniz. Bir başka odada, Anadolu ozan, mum ve kandil ışıklarının altında sazını çalmaya başlamıştır. (Beşe, 1949, s.8) Kamil Beşe'nin hikaye ettiği bu yolculuk ve kervansaray hayatı, seyyahlarımızın yazdıklarının neredeyse bir özetidir.

Kervanlarda atlar ve develer birlikte bulunurlardı. Zamandan tasarruf etmek isteyen kimi tüccarlar ise aralarında anlaşip, sadece atların kullanıldığı bir kervan oluştururlardı. Buna karşılık eşekler ve develerin olduğu kervanlar daha yavaş hareket etmekte, ancak daha hesaplı olmaktadır. Kervanlarda seyahat etmenin yolculara çok pahalıya mal olmadığını söyleyebiliriz. Faroqhi, fazla zengin olmayan kişilerin bile Muş'tan Tire'ye, Anadolu'yu boydan boya geçebildiğini yazmaktadır. (Faroqhi, 2000, s.90)

Tavernier, bir kervanın kimlerden oluştuğunu, nasıl hareket ettiğini, nerede konakladığını ayrıntılarıyla yazmıştır. Seyyahımızın yazdıklarının benzerlerini,

Şekil 3d: Durlas Köyü yakınlarında seyyahların dinlenişi

Sahillioğlu'nun Başbakanlık Arşivi'nde bularak günümüz Türkçesine çevirdiği bir belgede de bulabiliyoruz. Bağdat'tan kalkarak 2 Mayıs 1602 tarihinde Haleb'e ulaşan kervan, bu belgeye göre 120 tüccardan oluşuyordu. Kervancıbaşılığını Bağdatlı Hacı Abdülkadir'in yaptığı bu kervan 943 yk hayvanından oluşmaktaydı. Tavernier, her altı hayvan için bu hayvanların yemlerini taşımaya mahsus bir hayvan daha gerekli olduğunu yazmıştı. Bu kervan da, tıpkı Tavernier'nin dediği gibi 157 hayvana daha sahipti. Halep kadısının tanzim ettiği bir başka belgede, bu tüccarların isimleri tek tek yazılmış, yolculuk esnasında ölenlerin adının yanına "mrd şd" yani öldü ibaresi konmuştur. Bu belgeye göre 120 tüccarın 7'si yolda ölmüştür. Bu tüccarların hangi milletlerden olduğunu da anlayabiliyoruz. 10'u Hintli, biri konsolos olmak üzere 5 batılı, geri kalanları ise İrani ve Bağdatlı'dır. Belgede ayrıca, hangi tüccarın ne kadar yükü olduğu, bu yüklerin içinde (biri kumaş, biri saft ve ikisi çivit olmak üzere dört yük gibi) neler olduğu ayrıntılı bir biçimde yazmaktadır. (Sahillioğlu, 1968, s.66)

Kervanlar yk taşıdıkları kadar bilgi de taşıyorlardı. Tüccarlar, iktisadi işlevleriyle beraber başka vazifeler de icra ediyorlardı. Tüccarlar, ticaret mallarının olduğu kadar fikirlerin, görüşlerin, adetlerin, medeniyetlerin ve kültürlerin de buluşmalarını sağlıyorlardı. etin, Müslüman tüccarların kervanlar aracılığıyla İslamı Asya'nın içlerine taşıdıkları, bunda maddi glerinin sayesinde kazandıkları itibarın da önemli olduğunu kaydeder. (etin, 2002, s.455) Uzak Asya diye bildiğimiz, Endonezya ve Malezya gibi ülkelerin İslamı tanınması bu sayede mümkün olmuştu. Sadece Müslüman tüccarlar değil, Hristiyan tüccarlar da benzeri bir misyonerlik faaliyetini yürütüyorlardı. Seyyahların notlarında bunun çok sayıda rneklarını görmekteyiz.

Çalışmamız içerisinde incelediğimiz seyyahlar, aynı yapı için, kimi zaman han, kimi zaman da kervansaray ismini kullanmışlardır. Giriş kısmında değinmeye çalıştığımız bu terminolojik problemi, yapının kullanılış işlevlerini ne çıkartarak aşabileceğimizi sanıyorum. Menzillerde inşa edilmiş olan yapılara kervansaray, şehirlerde inşa edilmiş olanlara da han diyebilirdik. Ancak, bu yaklaşım bizi doğru sonuca götürmeyecek bir kolaycılık gibi görünüyor. Çünkü, şehirlerde bulunan pek çok yapı, menzillerde bulunan kervansaraylardan işlev yönünden hiçbir farklılık göstermemektedir. Bunun yerine, han ve kervansarayın fonksiyonlarını, hizmetlerini

öne çıkartarak ayrıştırabilir, doğru tanımlamalara daha yakın olabiliriz. En genel anlamıyla, yolculara barınma, hayvanlara ahır hizmeti veren yapılara kervansaray diyebilmekteyiz. Nalbant, eczahane, mescid gibi diğer ögeler her ne kadar, bir yolculuk için vazgeçilmez ise de, bulunmamaları halinde yapıyı kervansaray hüviyetinden uzaklaştırmamalıdır. (Şekil 3e)

Buna karşılık şehir içi hanları, barınma hizmeti vermeyen, sadece ticari malların depolanması ve ticareti için inşa olunmuş yapılar olarak kervansaraydan ayrıştırılabilir. Güran, şehir içi hanlarının genellikle iki kat olduğunu, birinci katın depo, ahır ve tamirhane olarak kullanıldığını, ikinci katın ise yolcuların ikametine tahsis edildiğini yazmaktadır. (Güran, 1976, s.17) Ancak, İstanbul'da Taş Han ve Elçi Hanı gibi birkaç istisna dışında, doğrudan yolcuların konaklaması düşünülerek yapılmış hanlar olmadığını, yine de han ya da kervansaray olsun tüm bu yapılarda barınmak isteyenlere böyle bir imkan sağlanabileceğini düşünebiliriz. Bununla beraber, içinde son derece kıymetli mallar bulunan hanlarda, güvenlik endişesi göz önünde tutularak, barınmak isteyenlere kolaylık sağlanacağına da kuşkuyla bakmak gerekir.

Selçuklu kervansarayları hakkında yazdığı makalesinde Turan, şehirlerde bulunan ve ticari maksatla inşa edilmiş, ücretli yapılara, ribat ya da kervansaray denmediğini; vakfiyelerde bu tip yapılar için sadece han tabirinin kullanıldığını söylemektedir. (Turan, 1946, s.495) Öyle görülüyor ki, han ve kervansaray tanımlamaları, halk arasında, aralarındaki farka dikkat edilmeden kullanıldıysa da, resmi evraklarda, en azından Selçuklu döneminde dikkat edilmiş ve bu terminolojik farklılığa daha o yıllarda özen gösterilmişti.

Üsküdar'daki Atik Valide Külliyesi'nin Nisan 1582 tarihli vakfiyesinde, yolcuların, fakirlerin ve İslam şeriatına bağlı salihlerin (dervişlerin) yeme, içme ve barınmaları için kurulan kervansaray ve imaretten, "hankah ismiyle bilinen ribat" olarak bahsedilmesi, ticari gaye düşünülmeden sadece hayır maksadıyla inşa olunmuş yapılara han denilmeyip, 16. yüzyılda dahi ribat denilmesinin, bilinçli bir tercih olarak Osmanlı döneminde de devam ettiğini göstermektedir. (Kuran, 1984, s.232)

Şekil 3e: Kırklareli, Lüleburgaz'da bir kervansaray (Sokollu Mehmet Paşa Kervansarayı)

Güran gibi, Nayır'da şehir içi hanlarının, işyerlerinin bulunduğu ticaret merkezleri olduğu kadar, tüccar kervanlarının da gelip konakladığı konaklama kuruluşları olduğu üzerinde durmaktadır. (Nayır, 1975, s.19) Nayır, bu görüşlerine Feramuz Berkol'un makalesini kaynak olarak göstermektedir. Berkol, şehir içi hanlarında barınmanın mümkün olduğunu, ancak bunun tüm hanları kapsamadığı üzerinde durur. Menzillerdeki kervansaraylara göre daha gelişmiş olan bu yapılar, içlerinde zanaat ve ticaret yapılan şehir içi hanlarından farklıdır. Berkol, bu hanlara örnek olarak, Bergama'daki Taş Han'ı Kuşadası'ndaki Öküz Mehmet Paşa Hanı'nı, Diyarbakır'daki Deliler Hanı'nı ve Ankara'daki Mahmut Paşa Hanı'nı örnek gösterir. (Berkol, 1973, s.349) Görüldüğü üzere Berkol, şehir içi hanlarını işlevleri yönünden ikiye ayırmaktadır. Buna rağmen, Nayır'da, Güran gibi şehir içi hanlarının işlevleri üzerine durmaksızın bir genelleme yapmaktadır.

Menzillerde inşa edilmiş olan kervansaraylarda yolcuların bu yapılarda geçici olarak konakladıkları, tüccarların beraberlerinde getirdikleri malların değişimi ve para işlerini de kervansarayda gördüklerini bilmekteyiz. Ancak bu ticari hareket zorunludur ve tüccar bir sonraki konak yeri için götürdüğü malları dahi, bu konak yerinde açmazdı. Güreşsever, menzilde ya da şehirde bulunsun kervansaray ile hanın bu yönüyle ayrıştığı üzerinde durur. Kervansaraylarda borsa işleri, alış veriş yapılmakta iken, hanlarda buna ilaveten mal yapımı, üretimi de yapılmaktaydı. (Güreşsever, 1974, s.3) Hanlar ile kervansarayları karşılaştıran Mantran, hanların tüccar ve toptancılara tahsis edildiğini, kervansarayların ise yolcuların barındırılması için inşa edildiğini söylemektedir. (Mantran, 1990, s.85)

Kervansaraylarda görevli olan kişilerden seyyahlarımız "hancı", "odabaşı", "çorbacı" gibi isimlerle bahsetmektedirler. Bu kişilerin yolculara yemek ve barınma ihtiyaçlarında yardımcı olduklarını biliyoruz. Adana-Tarsus yolu üzerindeki Bayrampaşa Kervansarayı'nı anlattığı çalışmasında Orhonlu, bu görevlilerin dışında, handa bir kişinin sabaha kalmış ateşleri söndürüp, zibillerini toplayıp atmak ve sofaları temizlemek için görevlendirildiğini yazmaktadır. (Orhonlu, 1973, s.20)

Kervansaraylar, menziller üzerinde inşa ediliyorlardı. Osmanlı kervansarayları, daha çok batıda Belgrad'a giden Rumeli yolu ile, Mekke istikametindeki Hac yolu

üzerinde inşa edilmişlerdi. (Sümer, 1953, s.2166) Genellikle yüklü hayvan ve normal insan yürüyüşünün günde en fazla 30-40 km. olacağı düşünülerek kervansaraylar inşa ediliyordu. Ancak yolun işlekliği bu mesafeyi kısaltabiliyordu. (Müderrişoğlu, 2002, s.920)

Seyyahlarımız, Osmanlı kervansaraylarının kale gibi korunaklı büyük yapılar olduğu üzerinde ittifakla dururlar. Bu durum, kervansaray mimarisinin dayandığı ribatlardan kaynaklandığı gibi, büyük ve zengin ticari yükler taşıyan kervanların güvenliğinin sağlanmasına da dönüktü. Bunun için kervansaray, dışa kapalılığı gözetten, ortada avlulu merkezi plan şeması esas alınarak inşa edilmiş; kare ya da dikdörtgen olsa da, yapının dışa kapalı özelliğinden vazgeçilmemiştir. (Cezar, 1981, s.936) Ribatların, Araplar tarafından Kuzey Afrika ve İspanya’da sınırların korunması ve genişletilmesi amacıyla kurulduğunu, sınırların genişlemesiyle bu yapıların tekke ve zaviyelere döndüğünü söyleyen Kuyulu, aynı zamanda, Orta Asya’da askeri maksatlarla kurulan ve yol emniyetini sağlayan ribatların kervansaraylara öncülük ettiklerini vurgular. Bu sebeple kervansaraylar, dışa kapalı, yüksek duvarlı, hatta bir kısmı ribatlar gibi köşe kuleli olarak inşa edilmişlerdir. (Kuyulu, 1996, s.77)

Kervansaraylar o kadar muhkem binalardı ki, Anadolu’yu yangın yerine çevirip, Bağdat’a kadar uzanan Moğol orduları, önlerine çıkan bir kervansarayı geçememişlerdi. Moğol komutanı İrcin, kendisine karşı ayaklanan İlyas Bey’i Konya-Aksaray yolu üzerindeki Keykubad Kervansarayında 20 bin kişilik ordu ile kuşatmış; ancak, kervansarayın güçlü duvarlarını aşp, İlyas Bey’ teslim alamamıştı. (Turan, 1946, s.478)

Çok sayıda yazar, kervansarayı tanımlarken, seyyahların notlarında yazılanlara atfı yapmayı, onların gözünden aktarmayı denemiştir. Faroqhi bunlardan biridir. Busbecq, Shweigger ve Tavernier’e atfı yapan yazar, kervansarayı, duvarları boyunca yüksek bir sediri olan, üstü kapalı bir alandan ibaret dörtgen bina olarak tanımlamaktadır. Bazı kervansaraylarda, yolcuların odalarının hemen yanında ahır bulunur, ahırlardaki küçük pencerelerden yolcular, atlarına nasıl bakıldığını kontrol edebilirlerdi. (Faroqhi, 2000, s.75) Mantran, kervansarayların, genellikle ortasında havuzlu çeşmesi bulunan büyük bir kare avlu ve bu avluyu çevreleyen kemerlerin

arkasında alt katta ahır ve depoları; üst katta, her biri eşit büyüklükte ocaklı odaları bulunan geniş kargir binalar olduğunu yazar. (Mantran, 1990, s.85) Bu yapılar, isimlerindeki “saray” kelimesine karşılık son derece sadeydiler. Tezyinatları sadece mimariyi öne çıkartmaya yönelikti. Yani, hiçbir süs yoktu. Ayverdi, Ulukışla ya da bir kasaba büyüklüğündeki Payas Sokollu Kervansarayları’nda dahi bir damla yıldız bulunmadığını, zaten mimarının düşmanı olan süsün, dağ başındaki kervansarayda işinin ne olduğunu sormaktadır. (Ayverdi ve Yüksel, 1976, s.105)

Kahire, Şam, Tunus, Yemen, Musul ve Cezayir gibi Osmanlı’nın elindeki Arap yerleşimlerinde bulunan kervansaraylara, funduk, han veya vekale de deniyordu. (Raymond, 1995, s.174) Funduk ismi, bugün Arapça’da otel kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Böylece kervansarayın, barınma, yemek yeme ve temizlenme gibi işlevlerini üstlenmiş olan otelin isim kökenine tarihsel bir atıf yapılmaktadır.

Bu Arap şehirlerinde bulunan kervansarayların mimari yapıları, Anadolu’dakilerden biçim yönüyle ayrılıyordu. Asli unsurları yönünden benzerdiler. Arap kentlerinin Osmanlı dönemindeki durumlarını araştıran Raymond, anıtsal bir görüntüye sahip olduğunu vurguladığı kervansarayı; genellikle üstü açık, bazen kapalı bir avlusu olan, merkezinde bir çeşme ya da mescid bulunan, dikdörtgen ya da kare planlı bina olarak tanımlamaktadır. Üstünde kapıcı ya da idarecinin bulunduğu bir bölüm bulunan kapıdan girildiğinde, giriş katında, tüccarların mallarını koyabilecekleri depolar ya da ahırlar, üst katta ise koridora bakan yatak odaları bulunmaktadır. (Raymond, 1995, s.175)

Türk han ve kervansaraylarını üçe ayıran Akozan, iki tip kervansarayın menzillerde, üçüncüsünün ise şehirde iş görmek üzere tasarlandığı üzerinde durur. Birinci tip yapılar, kare veya dikdörtgen şeklindedir ve kervansarayların içinde zeminden yükseltilmiş yatacak bir yer ve ocaklı hücreler bulunmaktadır. Kagir ayakların taşıdığı üst yapı örtüsü, kubbe, tonoz ya da ahşap çatılardır. İkinci tipte ilave olarak, hamam, çeşme ve mescid bulunur. Üçüncü tip ise, şehirlerde bulunanlardır. Bunların zemin katları ahır ve depolara, üst katlar ise ikamete ayrılmıştır. Akozan, üçüncü tip

içinde barınılan şehir içi hanlarına örnek olarak Edirne Rüstempaşa Hanı'nı ve Bursa Koza Hanı'nı örnek vermektedir. (Akozan, 1963, s.136)

Kervansarayların içinde, şadırvan, mescid, nalbant ve ahır bulunmak zorundaydı. Bunun yanısıra, kervansarayın büyüklüğüne ve önemine göre, pek çok kervansarayda, aşevi, hastahane, eczahane, araba tamirhanesi, demirci dükkanı ve depolar da bulunmaktaydı. (Erkal, 1996, s.15; Cantay, 2002, s.78; Kazıcı, 2002, s.222) Mimar Sinan eseri olan Büyükçekmece Kervansarayı hakkında bilgi veren, Yücel yapıda, nalbanthane, araba tamirhanesi, kahve ocağı ve han görevlilerinin ikamet ettiği mekanlar olduğunu yazmaktadır. (Yücel, 1972, s.100) Cezar, Selçuklu kervansaraylarında, yapının ek unsuru olarak sadece mescidi gösterirken, Osmanlı döneminde buna hamam, mutfak, tabhane, kahvehane, fırın, havuz, çeşme ve şadırvanın eklendiğini ve yapının giderek büyüdüğünü yazmaktadır. (Cezar, 1981, s.936) Cerasi, Selçuklu dönemi kervansaraylarının önemli bir ögesi olan mescidin, Osmanlı döneminde seyrek olarak korunduğunu, avludaki yerini çeşmeye bıraktığını yazar. (Cerasi, 1999, s.125)

Yerleşim bölgelerinden uzakta inşa edilen kervansaraylarda, gece karanlığına kalmış yolcuların kervansarayı görebilmeleri için fener kuleleri bulunmaktaydı. Konyalı, Konya Kadınhan'ında yüksekliği binadan üç buçuk metre daha yüksek, sekiz cepheli ve sekiz pencereci bir fener kulesi bulunduğuna dikkat çekmektedir. Kulenin içi tuğla, dışı muntazam kesme taş ile yapılmıştır. Kulenin üstünü küçük bir kubbe örtmektedir. (Konyalı, 1964, s.1046) Büyük Konya düzlüklerinde, yolculara rehberlik yapan bu kulenin bir benzeri de, Zazadin Han'da bulunmaktadır.

Kervansarayların sayısı hakkında tam bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, 1577 yılında Halep Kadısı Zekeriya Efendi'nin talimatıyla yapılan bir sayım kayıtlara geçmiştir. Buna göre sadece İstanbul'da 417 kervansaray tespit edilmiştir. (Güran, 1976, s.43) Bununla beraber, Türkiye sınırları içinde bugün bilinenlerin sayısı 114'ü Selçuklu, 300 küsürü ise Osmanlı olmak üzere 450 civarındadır. (Sakaoğlu, 2000, s.240) Bu kervansarayların önemli bir kısmının ahşap olduğunu düşünebiliriz. Yine de İstanbul gibi ticaret yollarının kesiştiği bir liman kentinden günümüze, Üsküdar'daki Atik Valide, Süleymaniye ve Büyükçekmece Kervansaraylarının kalmış olması, bu

eserlerin tamamının ahşap olduğu için tahrip olduğu savını güçlendirmez. Fatih külliyesine bağlı 15. yüzyılda inşa edilmiş Fatih Kervansarayı ya da diğer bilinen adıyla Deve Kervansarayının bir kısmının tramvay çalışmaları yapılırken yıktırılmış olması da göstermektedir ki, tarih içerisinde bu yapıların bir kısmı şehrin büyümesine paralel olarak ortadan kaldırılmıştır. (Güran, 1976, s.77)

Evliya Çelebi, eserinde İstanbul'da bulunan 16 kervansarayın isimlerini vermiştir. (Yoldaş, Cilt:5, s.1014) Atik Ali Paşa, Baklalı, Bayezid, Birinci Selim, Beşiktaş, Fatih, Haseki, Kapıcılar, Büyükçekmece, Koca Mehmed Paşa, Kurşunlu Meydanı (Rüstem Paşa), Mihrimah Sultan, Orta Valide, Sinan Paşa, Sultan Ahmed ve Süleymaniye kervansarayları olarak bildiğimiz bu yapılar, Tezkirey-ül Ebniye, Tuhfet-ül Mimarın ve Tezkiret-ül Bünyan isimli eserlerde de yer almaktadır. (Bektaş, 1968, s.64) Bununla beraber İnan, yine Tezkiret-ül Ebniye'den yola çıkarak Mimar Sinan'ın Anadolu ve İstanbul'un muhtelif yerlerinde 20 kadar kervansaray yaptırdığını söylemekte ve isimlerini vermektedir. (İnan, 1968, s.49) Ayverdi, tespit edebildiği kervansarayların yerlerini ve isimlerini vermekte ve günümüzdeki durumlarını aktarmaktadır. Bugün mevcut bulunmayan kervansaraylardan sadece biri dahi, İstanbul'da büyük ölçekli kervansarayların bulunduğunu işaret etmektedir. Daye Hatun mahallesinde, Mahmud Paşa hamamı yakınında olarak bildirilen Bey Kervansarayı 98 odası ve 42 dükkanı ile oldukça önemli bir kervansaray olmalıdır. Evliya Çelebi bu handan Ebu'l Feth adıyla bahsetmektedir. Böylece, yapının 17. yüzyılda hizmet ettiğini anlamaktayız. 1460 yılında inşa edildiği düşünülen Mahmutpaşa yokuşu üzerindeki bu hanın yerinde sonradan Yıldız Hanı inşa edilmiştir. (Ayverdi, 1974, Cilt: 4, s.579)

Güran, Bayezid Kervansarayı'nın büyük kubbeli ahır kısmının, 2. Abdülhamid devrinde Milli Eğitim Bakanı olan Münif Paşa tarafından Umumi Kütüphaneye çevrildiğini aktarmakta ve kütüphanenin bitişiğindeki önü avlulu, ahşap iki katlı binanın kervansarayın hücreler kısmı olduğunu düşündüğünü yazmaktadır. (Güran, 1976, s.77) Sonradan buraya Misafirhane-i Askeri inşa edilmiş, burası da daha sonra Dişçilik Mektebi'ne çevrilmiştir. Görüldüğü üzere, İstanbul'da bulunan kervansarayların neredeyse tamamı, yeni ticaret yollarının bulunması; Galata'da olduğu gibi ticaretin ofisler aracılığı ile malların deniz yoluyla, kervansız nakli gibi

gerekçelerle kervanla kara yolu ticaretinin etkisinin azalmasına paralel olarak işlevlerini yitirdiğinden, ya tamamen ortadan kalkmış, ya da yerlerini başka binalara devretmiş olmalıdır.

Seyyahların, kervansaraylarla ilgili ilk izlenimleri, bu yapıların büyük ölçekli ve taştan yapılmış binalar olduğuydu. (Dernschwam, 1992, s.44; Carbognano, 1993, s.67) Seyyahlarımızın izledikleri yolları dikkate alacak olursak, Avrupa'nın içlerinden İzmit'e kadar devam eden yol üzerinde gördükleri kervansarayların Osmanlı döneminde, Anadolu'da bulunanların da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ve daha erken dönemlerdeki İslam mimarlığına ait olmaları gerekir. Tüm bu mimarlık dönemleri boyunca üretilen sivil mimarlık eserlerinin günümüze büyük oranda ulaşmadığını görürüz. Bu durumun pek çok sebebi olmakla beraber, kullanılan malzemenin temel belirleyen olduğunu söyleyebiliriz. Mardin gibi, belki de taştan başka alternatif yapı malzemesi olmayan şehirler dışında, ne Osmanlı'nın ne de diğer İslam devletlerinin sivil mimarlık üretiminde kalıcı yapı malzemeleri kullanmamalarının "tedarik ve imkanlar" dışında başka bir sebebi olmalıdır.

Osmanlı sivil mimarlığında, taş gibi kalıcı yapı malzemeleri yerine, yaygın olarak kerpiç ve ahşabın kullanıldığını görmekteyiz. Buna karşılık kervansaray gibi kamu yararı gözetilerek inşa edilmiş binalar ekseriyetle taştan yapılmıştır. Bu durum da göstermektedir ki, malzemeye ulaşmak o kadar da zor değildir. Yapının maliyetinin artması da bir başka belirleyen olmalıdır. Ancak, tüm bu gerekçeler de konuyu yeterince izah etmemektedirler. Mimarları ve yapıyı sipariş edenleri, malzemeyi seçerken böyle davranmaya iten başka bir etken daha vardır: "Kalıcı yapmamak." Bu dönemin insanları, gelecek nesillere aktarmayı hedefledikleri, cami, medrese, kervansaray gibi vakıf yapılarında kalıcı olma endişesi taşırlarken, kendi ikametleri için yaptırdıkları evlerin kalıcı olmasını istememişlerdir. Bu durum, Allah'la kurdukları ilişki ile alakalıdır. Nasıl ki, kendi bedenleri ölümlüdür; öyle ise ikamet edecekleri yapıların kalıcı olmasının ne anlamı vardır? Toplum yararı için bir şey ifade etmeyen evlerinin, sanki kendileri asırlarca yaşayacakmış gibi, asırlarca yaşaması bir büyülenme ifadesidir. Bu aynı zamanda, İslam'ın öngördüğü mütevazı hayat ve toplumun refahını kendinden önce isteme prensibinden kişiyi uzaklaştırmaktadır.

Bu konu üzerinde duran Yediyıldız, Dünyanın geçiciliğine inanmanın, İslam dünyasının geri kalış sebeplerinden biri olduğu sanılan “dünyadan el etek çekme, miskinleşme ve kör bir tevekküle boyun eğme” anlamına gelmediğini; bunun, “aşk ahlakı” içinde insanca çalışarak kazanmak ve kazandığını insanlığın mutluluğu için harcayarak ebediyete ulaşmak anlamına, yani bunun maddenin esaretinden kurtulmak anlamına geldiğini kaydetmektedir. (Yediyıldız, 2002, s.212) Ahmed Djevad, 1836’da Türkiye’ye gelen Urquhart’ın Türkler’in dindarlığına ilişkin gözlemlerini aktarır. Urquhart, bir Türk’ün dindarlığının seyyah veya tüccarların geçerken dinlenip serinlenebilmeleri için pınar başlarına ağaç dikmesi, yol, köprü ve çeşme inşa ettirmesiyle tezahür ettiğini söyler. O’na göre, bütün bu hayrat arasında en çok rastlanılan münhasıran ticarete tahsis edilmek üzere inşa edilen hanlardır. Seyyahımız da kullanılan malzemeye işaret etmekte, Türkler’in kendi evlerini latadan ve balçıktan inşa ettikleri halde, hanları en sağlam taşlardan yaptıklarını aktarmaktadır. (Djevad, 1969, s.149)

Osmanlı dönemi sivil mimarlığı, Batılılaşma dönemine kadar bu felsefi yaklaşımı göz önünde tutmuş olmalıdır. Busbecq (16.yy.), Balkanlar’dan Anadolu’nun içlerine kadar gördüğü evlerin büyük çoğunluğunun, sahipleri sanki yarın burayı terk edeceklermiş gibi özensiz yapılmış binalar olduğu üzerinde durur. Türklerin binalarda her türlü konfordan kaçındıklarını, böyle şeylere önem vermenin gurur ve büyüklük belirtisi olarak algılandığını yazar. (Busbecq, Tarihsiz, s.21) Bir yolcu için han ne ise Türkler için de ev odur: Yağmurdan, sıcak ve soğuktan, hırsızdan korusun yeter. Kendi ülkesindeki zengin ve soylu kişilerin evleriyle, Türkiye’deki zenginlerin evlerini mukayese eden seyyah, bu evlerde, ne aydınlık kemerleri, ne geniş holler, ne de göz alıcı süsler bulunmadığını, fakirlerin evlerinden zengin evlerinin tek farkının bahçeleri ve hamamları olduğunu şaşırarak anlatır. Derme çatma, konforsuz, sadece fonksiyonel kullanım gözetilen bu binalara kıyasla kervansaraylar, abidevi ölçülerde ve taştan yapılmış binalardır.

Anadolu Selçuklu ile Orta Asya kervansaraylarını karşılaştırdığı makalesinde Kuyulu, Selçuklu kervansaraylarının temel yapı malzemesinin taş olduğu üzerinde durur. (Kuyulu, 1996, s.52) Buna karşılık, birkaç istisna dışında Orta Asya

kervansaraylarının yapı malzemesi kerpiçtir. Ancak, Orta Asya kervansarayları sadece yapı malzemeleri yönünden değil, güvenlik ve sağlamlık yönünden de özensizdirler. Bazı Osmanlı kervansarayları, kerpiç ya da ahşaptan yapılmış olsa da, yapıların çok büyük bir kısmı, taş ve tuğladan inşa edilmişlerdir; kale kadar kuvvetli, muazzam ve ihtişamlıdır. (Akozan, 1963, s.133)

İstanbul'da büyük ahşap hanların varlığından da haberdarız. Ancak bu hanların hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Bunda İstanbul'da sıkça görülen yangınların payı büyüktür. İstanbul'da 1864 senesine kadar beş yıl içinde 160 yangın olduğu bu yangınlar esnasında, 2 bin 844 ev ve bin 246 dükkanla beraber 23 hanında tamamen yandığı kaydedilmiştir. (Ergin, 1938, s.41) Ergin, 1908 yılından, 1917 yılına kadar İstanbul'da 79 büyük yangın olduğunu; bu yangınlarda yaklaşık 25 bin binanın tamamen yandığını aktarmaktadır.

İstanbul'daki bu yangınların bir kısmı hanlarda başlıyordu. Osmanlı'nın son zamanlarına doğru giderek kontrolsüz mekanlara, bekarların kaldıkları hanelere dönüşen hanlar, isyanlarda da merkezi rol üstleniyordu. Rumeli'den gelen bekarlar, Anadolu'dan gelenlerle birleşerek, İstanbul'da çeşitli isyanlar çıkartınca şehirde kagir han yapılması dahi yasak edilmiştir. (Ergin, 1938, s.25)

Kervansaraylar, barınma işlevlerinin dışında, son derece önemli ticari hareketliliği de sağlıyorlardı. Ubcini, kervansarayda yüklerini indiren tüccarların, konakladıkları şehirde büyük bir hareketliliğe yol açtığını, bu alış verişin nasıl yapıldığını eserinde vurgulamaktadır. (Ubcini, 1977, cilt: 2, s.77) Bu ticari hareketlilik o kadar büyük boyutlara ulaşmıştı ki, 1898'de Trabzon-Erzurum-İran kervan yoluyla taşınan malların 5 bin tonu aştığı bilinmektedir. Erzurum'dan bir yılda geçen kervanlardaki deve sayısı 40 bini bulmaktaydı. (Madran ve Özgönül, 1994, s.23) Kervanlar, seyahatimizin dediği gibi kervansaraylarda geçici olarak konaklarlar ve beraberinde getirdikleri malların değişimi ile birlikte para işlerini de kervansarayda görürlerdi. (Güreşsever, 1974, s.3)

Seyyahlarımız, Müslüman ve gayrimüslim tüccarlar hakkındaki kanaatlerini notlarına yansıtılmışlardır. Müslüman tüccarlar hakkındaki görüşleri ekseriyetle, gözü

tok, dürüst ve erdemli oldukları yönündedir. Türklerin ticaretten fazla anlamadıkları ve ticareti daha çok gayrimüslimlerin yaptığı yönünde seyyahların genel bir kanaati vardır. Ancak, bu genellemenin çok ta gerçeği yansıtmadığı, Venedik'te Türklere ait bir ticari hanın olmasından anlaşılabilir. Fondaco ismiyle anılan bu handa 24 ardiye ve 52 oda bulunmaktaydı. Her odada ocak ve kerevetler vardı ve Türkler, kendi adetlerine göre hanı düzenlemişlerdi. (Coşar, 1994a, s.21)

Seyyahların, Millet-i Sadıka olarak kabul edilen Ermeniler hakkındaki kanaatleri de, Türkler hakkındaki kanaatlerine benzemektedir. (Kazıcı, 2002, s.231) Ermeniler gelenek ve yaşantılarında Türkler'e çok benzemelerinden dolayı, diğer gayrimüslim tebaadan ayrı tutulmuşlardır. Ermeniler, ticari hayatta oldukça hakimdirler. Mantran, Erzurum ve Doğu Anadolu'dan İran'a yapılan kervan ticaretinin Ermenilerin tekelinde olduğunu kaydeder. Avrupalı güçlerin İran ve Doğu Anadolu'ya doğrudan ulaşmak için Karadeniz'e çıkış hakkı istediklerini; ancak, İran kervan yolu üzerinde kesin bir hakimiyet sağlayan Ermeni kervancılarının buna direnerek, engellediğini biliyoruz. (Mantran, 1985, s.22)

Seyyahların Yahudi tüccarlar hakkındaki kanaatleri ise genellikle olumsuzdur ve onların en önemli ticari faaliyetlerini "tefecilik" olarak göstermektedirler. Bilimsel çalışmalar da bunu desteklemektedir. Mantran, Osmanlı'nın dış ticaretinde Yahudilerin dil bilmelerinden dolayı aracılık yaptıklarını ve bu sayede büyük bir zenginliğe ulaştığını kaydeder. Bazı Yahudilerin mali durumları o kadar sağlamdır ki, yabancı tüccarlar nakit sıkıntısı halinde, onların gözleri yerinden uğratan faiz hadlerinden şikayet ede ede, yine onlara başvurumaktadırlar. (Mantran, 1985, s.23)

Tüccarlar, ticari faaliyetlerinin yanı sıra başka işler de görüyorlardı. Yukarıda değindiğimiz misyonerlik faaliyetinin yanında, bazen elçilik görevini de üstleniyorlardı. Çetin, tüccarların aldıkları diplomatik görevlerle birlikte elçilere sağlanan dokunulmazlık hakkını da aldıklarını söylemektedir. (Çetin, 2002, s.456)

Elçilere Osmanlı topraklarında son derece iyi muamele edilir, saygıda kusur edilmezdi. Şayet elçi ve maiyetindekiler araba ve atlara sahip değillerse, yol boyunca bu hizmet Türk idaresi tarafından karşılanırdı. (Zirogeviç, 1968, s.48) İstanbul'daki

batılı elçiliklerin içinde en önemlisi, Bizans'tan itibaren konumunu hiç yitirmeyen Venedik Elçiliği'di. Pek çok batılı devlet ile Osmanlı arasında arabuluculuğu bu elçilik sağlarken, elçilik pek çok tüccarın da Osmanlı'daki işlerini takip ettiği bir mekan haline gelmişti. (Coşar, 1994b, s.34)

Osmanlı topraklarında ticari atışeler olarak hizmet veren o kadar çok elçilik vardı ki, bu elçilerin mevcudiyeti dahi kervan yollarının doğu-batı ticaretindeki önemini göstermeye yeter. 19. yüzyılda sadece Erzurum'da İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslukları mevcuttu. (Madran ve Özgönül, 1994, s.21) Aynı ticari hareketlilik Sivas içinde söz konusuydu. Daha 13. yüzyılda Sivas'ta Ceneviz konsolosluğu mevcuttu. (Yıldırım, 1994, s.25)

Elçi Hanı'nda konaklayan Dernschwam'ın, bu han için devletin gönderdiği yiyecek yardımını yazdığı ayrıntılı bilgiden de anlamaktayız ki, elçiler Osmanlı topraklarında son derece iyi karşılanıyorlardı. Bu devletin şanıydı. Seyyahımız, hana devlet tarafından ayda 90 koyun gönderildiğini, bunun 56'sının kesildiğini, geri kalanının da, cuma, cumartesi ve yortu günleri için yenilmek üzere balık almak için satıldığını; ayrıca, 150 tavuk, 120 okka yağ, 120 okka bal, 90 okka şeker ve çeşitli baharatlar gönderildiğini yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.69)

Elçilerin Osmanlı topraklarında gördüğü iyi muamelenin istisnaları da oluyordu. 18. yüzyılda Fransız elçisi Jean de La Haye de Vantelet hakarete uğramış ve oğlu da Edirne'de dövülmüştü. Girit savaşı sırasında Venedik elçiliği katibi Grillo'da asılmıştı. (And, 1970, s.21)

Kervansaraylarda konaklayanların milliyetlerine ve dinlerine bakılmadığını seyyahların neredeyse tamamı vurgulamıştır. Menzillerdeki kervansaraylarda, Müslümanlar ve gayri müslimler birarada kalmak durumundaydılar. Osmanlı Devleti'nin tebası durumundaki Ermeni ve Rumların, Müslümanlarla kültürel olarak yakın olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, birarada konaklamaktan bu kişilerin rahatsızlık duymadıklarını düşünebiliriz. Ancak birbirlerinden kültürel olarak çok farklı olan, en genel anlamıyla Osmanlılarla Avrupalıların aynı mekanı uzun süre sorunsuz paylaşabildiklerini de söyleyemeyiz. Nitekim, bazen uzun ikamet edilmesi

icap eden şehirlerdeki kervansarayların din ve milliyetlere göre ayrıldığını görmekteyiz. Sözelimi, Galata'daki Havyar Hanı'nda Rusya ile ticaret yapan yabancı tüccarlar kalmaktadır. (Türker, 2000, s.17) İranlı Caferi mezhebine mensup tüccarlar da, zamanla büyük bir tüccar grubu oluşturunca Caferiye Han'ı kurmuşlardır. Yine İranlıların barındıkları bir başka han Valide Han olmalıdır ki, burada bugün dahi ibade açık bir Caferi camii bulunmaktadır.

Genellikle kervansaraylarda son derece basit bir konaklama düzeni vardır. Yolcular, yapının büyüklüğüne göre, içlerinde ocak dışında hiçbir mobilyası olmayan odalarda ya da küçük ölçekli yapılarda bulunan ve yolcuların tamamının birlikte barınmasının gerektiği tek bir salonda, yerde yatmaktadırlar. Bununla birlikte, kervansaraylarda görülen bir diğer barınma şekli, avluda bulunan peykelerin üzerine yatak sererek uyumak şeklindedir. Genellikle, kervansaraylarda yolculara yatak verilmediğinden, yolcu yanında yatak getirmediyse, yattığı yere saman sermekte ve atların eyerini yastık olarak kullanmaktadır. Şehir içinde bulunan kervansarayların pek çoğunda da bu konaklama şekli bulunuyordu. İstanbul'daki Kürkçü Hanı'nın kuzey salonunda yer alan peykeler bunu göstermektedir. (Yetkin, 1970, s.224)

Bu konaklama şekli, bugünkü otelcilik anlayışından uzak ve ilkel olmakla birlikte, birkaç günü geçmeyecek konaklama için yolcuların, konfor yerine güvenliği önceliklerini düşünebiliriz. Onlar için, kendilerini ve mallarını saldırılardan gece boyu koruyacak emin bir binaya yerleşmek, yün bir yatakta yatmaktan daha önemli olmalıdır. Doğuluların alışık olduğu uyuma şekli yerde yatmak şeklinde olduğundan, batılılar dışında bu durumdan kimse rahatsızlık duymamış olmalıdır. Karyola gibi bugün dahi Anadolu'nun pek çok yerinde kullanılmayan yatak formları yerine, bazı kervansaray odalarında, odanın etrafını saran ahşap ya da taştan yapılmış kerevetler de bulunmaktadır.

Batılı seyyahların Osmanlı topraklarında gördüğü bu konaklama şeklinin, Batılılaşmaya paralel olarak değiştiğini, başta şehirlerde bulunan yapılarda olmak üzere pek çok kervansarayda yolculara yatak, nevresim ve çarşaf verildiğini biliyoruz. 18. yüzyıldan sonra karşılaştığımız bu yeni düzenlemenin ihtiyaçlara paralel olarak yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak, bazı seyyahlar bu yeniliğin daha

erken tarihlerde başladığına işaret ederler. 1675 yılında Türkiye'ye gelen İngiliz seyyah George Wheler bunlardan biridir. Wheler, Osmanlı hanlarının ambarlara benzediğini; içinde bağımsız odaların olmadığı bu yapıların içinde barınmak için sadece yedi-sekiz ayak genişliğinde taştan yapılmış bir yükselti olduğunu; duvarlarda ısınmayı sağlamak için ocaklar bulunduğunu vurguladıktan sonra, bu tip yapıların Osmanlı ülkesinde artık demode olduğunu, hatta bu tarz eski yapılara kervansaray dahi denmeyip, eski han dendiğini yazmaktadır. (Aybet, 2003, s.350)

Seyyahlarımızın notlarında küçük otel olarak nitelendirdikleri yapılara, Osmanlı'nın son dönemlerinde rastlamaktayız. Demiryolu güzergahı üzerindeki bu yapıların sahiplerinin daha çok gayrimüslimler olduğunu belirtmiştik. İstanbul'un Müslüman olmayan halkının ve batılıların oturmak için tercih ettiği Galata ve Pera'da kurulan otellerin ilk sahiplerinin de gayrimüslim olduğunu görmekteyiz. Türker çalışmasında, Galata'da 1913 yılında mevcut olan otellerin sahiplerinin listesini verir. Bu listedeki isimlerin tamamı gayrimüslimdir. (Türker, 2000, s.91)

Kervansaray ve küçük oteller dışında, zaviye, tekke ve köy odası şeklindeki misafirhanelerin de konaklamak için kullanıldığını bilmekteyiz. Osmanlı'da sadece Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin konaklamasına mahsus "Dar'üs Siyade" diye bilinen konuk evleri de, bir başka misafirhane örneğiydi. Seyyidlerin (Peygamber soyundan gelenlere verilen unvan) diğer yolculardan ayrı olarak misafir edilmesi Selçuklu'dan devralınan bir mirastı. Demir, Selçuklu döneminde bu yapıların varlığından bahsetmekte; ancak, bu yapıları İlhanlıların yönetim evi olarak tanımlamaktadır. (Demir, 2002, s.277) Oysa ki, hem İbn Battuta'nın yazdıkları, hem de "Siyade" kelimesinin kökeni, bu yapıların seyyidlere mahsus olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Seyyahların yazdıklarında, kervansaraylarda ikram edilen yemekler hakkında ayrıntılı bilgilere rastlamaktayız. Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan kervansaraylar hakkındaki makalesinde Turan, Karatay Kervansarayı yakınlarında yolcular için kuzusu kesilmek üzere koyunlar yetiştirildiğini yazmaktadır. Bu kervansarayda, müslim-gayri müslim ayırımı yapılmaksızın herkese günde 1 kilogram ekmek, 250 gram pişmiş et ve bir çanak yemek verilmesi zorunlu

kılınmıştır. (Turan, 1946, s.483) Böylece, Osmanlı kervansaraylarında, yolculara koyun eti ikram etme geleneğinin Anadolu Selçuklusuna dayandığı ve kesintisiz biçimde devam ettiği anlaşılmaktadır. Anadolu dışında bulunan Osmanlı kervansaraylarında da, bu hizmet aynı şekilde devam etmiştir. Evliya Çelebi, Şam yakınlarında, Koca Sinan Paşa tarafından yaptırılmış Kadife Hanı'nda, her gece yolculara; konukların yanı başında istirahat ettikleri ocak başına, içinde beş kase etli buğday çorbası, adam başına birer ekme bulunan bir tepsi getirildiğini; ayrıca her odaya birer şamdan verildiğini aktarmaktadır. (Nayır, 1975, s.199)

And, seyyah Ramberti'den Fatih camiinin yanında bulunan kervansarayda konuklara, pilav, bal, et, ekme ve su ikram edildiğini, bu yapıdan günde binden fazla kişinin istifade ettiğini aktarmaktadır. Schweigger ise koyun etli pilav, ekme ve darı ikram edildiğini yazmaktadır. (And, 1993, s.54) Fatih camiinin kervansarayında kalan yolculara, medresenin talebelerinin yediği yemekten verildiğinden bahseden Ünver, herkese günde iki öğün verilen bu yemekler arasında; pilav, yahni, zerde ve yoğurdu saymaktadır. (Ünver, 1998, s.173) Ünver'in verdiği bilgiler, vakıfların günü gününe tuttukları kayıt defterlerine dayandığından, seyyahların anlattıklarının gerçekleri yansıttığını söyleyebiliriz.

Her ne kadar Dernschwam, Türklerin iyi yemek yemediklerini, bütün bir yıl boyunca, peynir, ekme, soğan, sarmısak, turp ve bolca meyve olduğunu söylese de, safranlı çorbalarının, sütlaçlarının ve pilavlarının nefis olduğunu söyler. (Dernschwam, 1992, s.59) İstanbul'daki kervansaraylarda yolculara ve imarethanelerde fakirlere ikram edilen yemeklerin oldukça lezzetli olduğunu Aybet çalışmasında Osmanlı şairi Latifi'den örnek vererek izah etmeye çalışır. Latifi, 17. yüzyılda ikram edilen yemeklerin nefasetinden bahsederken, şehirdeki en iyi tatlıların ve zerdenin buralarda pişirildiğini yazmaktadır. (Aybet, 2003, s.348)

Çalışmamız esnasında han ve kervansaray isimlendirmeleri hakkında karşılaştığımız terminolojik problemin bir benzerini "imaret" isimlendirmesi konusunda da yaşadık. Bu isimlendirme tarih içerisinde bir fiili karşıladığı gibi, bir yapı türünün bizatihi kendisini; hatta birbirinden farklı yapı tipleri için aynı anlamda kullanılan bir tanımlama olarak ta karşımıza çıktı. Tarihi süreç içerisinde anlam kayması ya da

farklılaşması yaşaması bir yana, aynı dönemde dahi birden fazla unsura karşılık gelebiliyordu ki; bu bazen kervansaray da olabiliyordu. Cerasi, Osmanlı'da kullanılan külliye, vakıf ve imaret kelimelerinin kavramsal olarak birbirleriyle çakıştığını ya da yer değiştirdiklerini; imaretin bazen külliye karşılık olarak kullanılsa da, temelde, Müslüman cemaatin yaşam merkezini oluşturan sosyal binaların bütününe verilen isim olduğunu söyler. (Cerasi, 1999, s.73) İmaret kavramı, bir yerin mamur edilmesini, güzelleştirilmesini ifade ettiği için, kamu yararına yapılmış bütün yapıları tanımlamak için kullanılabilir. İçinde barınma ve yemek hizmetinin verildiği yapılara; ki biz bunu kervansaray olarak tanımlıyoruz, imaret denilebilmiştir. Zamanla bu terim, sadece ücretsiz yemek dağıtma hizmeti veren yapılar için kullanılmaya başlanmıştır. İmarethanelerde yolculara hizmet verildiğine işaret eden Singer, Anadolu ve Balkanlar'ın ticaret ve Hac yolları üzerinde inşa edilmiş çok sayıda imarethaneden; tüccarlar, hacılar ve devlet için gizli görevleri ifa eden kişilerde dahil tüm yolcuların yararlandığını söylemektedir. (Singer, 2002, cilt: 10, s.484)

Osmanlı toprakları bu tür "imar edilmiş" yapılarla doludur: Bu anlamıyla bir vakıf cennetidir. Barkan, 2. Murad'ın Ergene'deki imarete 1489 yılında konuk olduğunu, burada kendisi ve maiyetine; 784 akçe tutarında, 28 koyun; 170 akçe tutarında 70 tavuk ve bademli çörekten oluşan yemek sunulduğunu yazmaktadır. (Barkan, 1965, s.248) İmaret olarak tanımlanan bu yapıda konaklamanın yapıldığı çok açıktır. Barkan'ın verdiği bu bilgi Osmanlı'daki vakıf sisteminin ciddiyetine de ilginç bir örnek vermektedir. Zira, padişahın onuruna verilen yemek dahi ayrıntılarıyla hesaplanmış ve kaydedilmiştir. Hiçbir suiistimale yer bırakılmamıştır. İstanbul külliyelerine bağlı bu imaretlerde günde ortalama 500-1000 kişinin yemek yediğini, bu şekilde hizmet veren yerlerin sayısının 18. yüzyılda sadece İstanbul'da otuz binden fazla olduğunu bilmekteyiz. (Yediyıldız, 2002, s.210)

Kervanla seyahatlerin kara yoluyla yapılması ve bu seyahatlerde at, deve ve katır gibi yük hayvanlarının kullanılması insanların barınması için inşa edilmiş olan kervansaraylarda, hayvanların da barınabilmesine olanak veren yapıların inşa edilmesini zorunlu kılmıştır. Seyyahların aktardıklarından da anladığımız gibi bu

yapılar, bazen insanların barındıkları mekanlardan tamamen ayrı, bazen de insanların hemen yanında, küçük bir mimari ögeyle ayrılmış durumdadırlar.

Ahırların, insanların barındıkları mekanlardan ayrılması, kervansarayın büyüklüğü ile alakalıdır. Büyük bir kompleks görünümündeki kervansarayların ahırları da, büyük, konforlu ve bağımsız yapılar olarak karşımıza çıkarlar. Tüm bu konforuna rağmen menzil kervansaraylarındaki ahırlar, hayvanlara kısa süreli hizmet verdiklerinden pratik çözümler bulmak zorundadırlar. Şehir içlerindeki kervansaraylarda ise durum biraz daha farklıdır.

Nayır, Osmanlı şehir içi kervansaraylarının, işyerlerinin bulunduğu ticaret merkezleri olduğu kadar, tüccar kervanlarının da gelip konakladığı kuruluşlar olduğundan, bu yapılarda, bu iki özelliği tek yapıda toplayabilmek için yolcuların kalacakları hücrelere ilave olarak ahırlar ve depoların da yapıldığını vurgular. (Nayır, 1975, s.19) Bu yapılardaki ahırlar, daha uzun süreli hizmet vermektedirler. Yolcunun bazen haftalar süren konaklaması esnasında, hayvanının da barınması, yedirilmesi gerekmektedir. Bu yapılarda, sadece yolcu ve tüccarların değil, esnafın da bulunması sebebiyle ahırlar, günü birlik değil, daimi bir hizmet vermek durumundadırlar. Bu sebeple, şehirlerdeki kervansaraylarda mevcut olan ahırlar, insanların barındıkları mekanlardan tamamen ayrılmışlardır.

Pamukciyan İstanbul'daki en eski hanların Kebeci Han'la Balkapanı Han olduğunu ifade ederken, tarihçi Harutyun Mırmıryan'a (1860-1926) dayanarak, bu yapıların Bizans döneminde inşa edildiğini, Kebeci Han'ın bu dönemde ahır olarak kullanıldığını söyler. (Pamukciyan, 2002, s.124) Görülüyor ki, şehir içi kervansaraylarındaki ahırların, insanların bulunduğu mekanlardan ayrılma problemi, Bizans döneminde bir sorun olarak ortaya çıkmış ve Bizanslılar, bir yapıyı tamamen ahır olarak kullanarak bu sorunu çözme yoluna gitmişlerdir.

Osmanlı dönemi İstanbul'unda da ahırları bulunan çok sayıda kervansaray vardır. Bu yapılardaki ahırlar da, ayrı birer mekan olarak karşımıza çıkarlar. Hatta İstanbul kervansaraylarındaki ahırlar, insanların barındıkları mekanların baktıkları avlulardan dahi uzak tutulmaya çalışılmıştır. Güran, İstanbul'daki hanların genellikle bir ya da

iki avlulu olarak inşa edildiğine dikkat çekmiş, Büyük Valide ve Taş Han'ın üç avlulu olmasını ise ahırlarının bulunmasına bağlamıştır. 17. yüzyılda inşa edilmiş olan Valide Hanı'nın ahırları ikamet kısımlarının bulunduğu avlunun dışında, üçüncü bir avlunun bodrum kısmına yapılmıştır, tıpkı Taş Han'da olduğu gibi. Güran, ahırların bu yapılarda zamanla fonksiyonunu yitirip kaybolmalarına rağmen, Laleli'deki Taş Han'da uzun süre hayatini devam ettirmesini, Taş Han'ın yapılış gayesine bağlar. Bu yapı İstanbul'a ulufelerini almaya gelen sipahileri barındırmak için yapıldığından, sipahilerin atlarının barınmasını sağlayacak ahırların bulunması zaruriydi. (Güran, 1976, s.37) İstanbul'da 15. yüzyılda inşa edilmiş olan Kürkçü Hanı iki avluludur. Ancak, bu yapıda da erken tarihli olmasına rağmen ahır, bodruma alınarak ikamet mekanlarından ayrılmıştır. Osmanlı mimarlarının, ahırları, ayrı birer mekan olarak tasarlamaya çalışması Mimar Sinan'ın eserlerinde daha açık bir biçimde ortaya çıkar. Sinan'ın Edirne'de inşa ettiği Küçük Rüstempaşa Kervansarayında ahırlar avlu çevresindedir, ancak zemin kattadırlar. Süleymaniye Kervansarayı'ndaki ahırlar ise eğimden de istifade edilerek, ikamet mekanlarından tamamen ayrıştırılmıştır.

Osmanlı'da şehir içi hanlarındaki ahırları üçe ayıran Ersoy, ahırların; bodrum katlarında, alt kat avlu kanatlarında ve hanlara dıştan bitişik kapalı mekanlar şeklinde olduğunu vurgulamaktadır. (Ersoy, 1994, s.83) Alt kat avlu kanatlarındaki örnekler de sınırlıdır ve genellikle han iki avlulu ise ahırlar ikinci avluya alınmaktadır. Görüldüğü üzere, şehir içi hanlarında da ahırlar, insanların olduğu mekanlardan koparılmaya çalışılmıştır.

Kervansaraylarda bulunan ahırlarda, hayvanlara ücretsiz saman verildiğini seyyahlar notlarında dile getirmektedirler. Bazı menzil kervansaraylarında ise samanların satıldığını bu notlardan öğrenmekteyiz. Buna rağmen şehirlerde bulunan kervansaraylarda vakıf malı olmalarının bir sonucu olarak hayvanlara ücretsiz yemek verilmekteydi. Konyalı, İstanbul'daki Mihrimah ve Orta Valide Kervansaraylarında at, katır ve eşekler için saman ve arpa; develer için hamur topları verildiğini yazmaktadır. (Konyalı, 1964, s.387)

Kervansaraylar hakkında yazan seyyahların üzerinde ittifakla durdukları bir diğer konu, buralarda konaklamanın ya ücretsiz, ya da çok cüz'i bir ücret karşılığında yapıldığıdır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar aralıksız olarak sürmüştür. Menzillerde inşa edilmiş olan kervansaraylarda seyyahlar, kendilerinden herhangi bir ücret talep edilmediğini yazarlar. Ancak, bu ücretsiz olma durumu, belirli bir süre ile sınırlandırılmış mıdır? Söz konusu seyyahlar, bu yapılarda çok uzun bir süre konakladıkları, birkaç gece dinlenip yollarına devam ettikleri için bu konu çok açık değildir. Dernschwam, kervansarayların üç gün süreyle ücretsiz olduğunu söylemektedir. (Dernschwam, 1992, s.58) Ancak, bahsettiği yapı İstanbul'da padişah adına yapılmış büyük bir kervansaraydır. Dolayısı ile bu yapının menzil kervansarayları içinde değil şehir içi kervansarayları içinde değerlendirilmesi gerekir. Simeon, şehirlerde bulunan kervansaraylarla, köylerde bulunanları karşılaştırdığında, köydekilerin ücretsiz olduğunu vurgular. (Polonyalı Simeon, 1964, s.180) Tavernier'de Simeon gibi, köylerdeki kervansaraylara, şehirdekinin aksine hiçbir kira parası ödenmediğini yazmaktadır. (Tavernier, 1980, s.67)

Seyyahların yazdıkları, bilimsel araştırmalarda da desteklenmektedir. Erkal, şehirler arasındaki uzun yol ve menzillerde bulunan kervansarayların işlerliklerini sürdürdükleri sürece devletin gözetim ve denetimi altında olduğunu, buralarda konaklayıp geceleyen transit yolcu ve kervanlardan herhangi bir ücret talep edilmediğini, buna karşılık şehirlerde bulunan kervansaraylarda konaklamanın ücrete tabi olduğunu yazmaktadır. (Erkal, 1996, s.15) Seyyahların üzerinde durduğu "ücretsiz üç gün" konusuna değinen Aslanapa, Selçuklu hakimiyeti dönemindeki kervansarayların da üç gün ücretsiz hizmet verdiğini, bu üç günün sonunda kervansarayda daha fazla barınmak isteyenlerden ücret talep edildiğini söylemektedir. (Aslanapa, 1963, s.29) Bilimsel çalışmaların büyük çoğunluğuna göre, kervansaraylar yolcular için üç gün boyunca ücretsizdir. Ünver, şehirdeki kervansarayların da ücretsiz olduğu üzerinde durarak, buna Fatih Kervansarayı'nı örnek verir. (Ünver, 1998, s.173) Aynı şekilde Konyalı'da Orta Valide Kervansarayı hakkında bilgi verirken, yolculara, üç gün boyunca ücretsiz konaklama ve yemek hizmeti; ayrıca mum, kışın kömür ve odun verildiğini yazmaktadır. (Konyalı, 1964, s.387)

Hanların bir kısmının; cami, medrese, imaret gibi kuruluşlara gelir sağlamak için yapıldığını söyleyen Nayır, bu sebeple bu hanların ücretli olduğunu yazmakta ve bu hanlara örnek olarak İstanbul'daki Büyük Valide Hanı'nın Çinili Külliye'ye vakfedildiğini belirtmektedir. (Nayır, 1975, s.196)

Askeri amaçla kurulan ribatların süreç içerisinde, devletin sınırları genişledikçe askeri niteliklerini kaybettiklerini, sadece ticari maksada hizmet ettiklerini söyleyen Güreşsever, bu yapıların gelirinin devlet ve zenginler tarafından yapılan vakıflarla sağlandığını belirtmektedir. (Güreşsever, 1974, s.2) Seyyahlar da bunu ifade etmektedirler. Grelot, kervansarayların, yolcuların az bir ücretle konaklayabilmesi için zenginler tarafından yapıldığını söyler. (Grelot, 1998, s.233) Dernschwam'da kervansarayların yolcuların konaklaması için "Allah rızası için" zenginler tarafından yapıldığını yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.44) Yine yazar, bu yapıların vakıf olarak paşalar ve padişah tarafından yapıldığını söyler. (Dernschwam, 1992, s.184) Ücretsiz hizmet veren kervansarayların giderlerinin dini kuruluşlar tarafından sağlandığı, Türkiye'den başka hiçbir yerde görülmeyen bu tür kervansarayların ancak padişah, ailesi ve savaşa en az üç defa katılmış vezirler tarafından yapılabildiğini bir başka seyyah vurgulamaktadır. (Tavernier, 1980, s.67)

Görüldüğü üzere, yolcululara ücretsiz hizmet sunan kervansarayların inşaat ve hizmet giderleri, padişah, ailesi, vezirler ve padişahın izin verdiği zenginler tarafından, bizzat ya da kurdurdukları cami, medrese, imaret gibi kuruluşlar tarafından dolaylı olarak karşılanmaktadır. Mesela, Koca Sinan Paşa, Kadife Hanı için 70 parça köyü vakfetmiştir. (Cezar, 1981, s.940) Buna rağmen, şehirlerde faaliyet gösteren, içlerinde zanaat sahiplerinin ticari gaye ile bulunduğu, en azından bir kısmının kesin olarak konakladığı kervansaraylar ya da şehir içi hanlar ise iş ve istihdam ürettikleri için ücretli olup, bu yapılar da; cami, medrese, aşevi gibi yapıların giderlerini karşılamaktadır. Mantran, şehir içi-menzil ayırımı yapmaksızın kervansaraylarda, oda, ahır ve depo kullanımı için bir ücret talep edildiğini, bu bedelin yapıya göre değiştiğini yazmaktadır. (Mantran, 1990, s.85)

Seyyahlar, bu iki yönlü vakıf sistemi üzerinde de durmuşlardır. Dernschwam, kervansarayların, paşalar, beyler veya varlıklı kimseler tarafından yaptırılan cami,

hamam, şifahane gibi yapıların giderlerini karşılamak üzere vakıf olarak yapıldığını yazmaktadır. (Dernschwam, 1992, s.58) Yazar, camilere vakfedilen kervansarayların gelirinin cami yanlarında bulunan aşevlerine gönderildiğini ve bu aşevlerinde neler ikram edildiğini ayrıntılı olarak yazmıştır. (Dernschwam, 1992, s.60)

Vakıfların Osmanlı Devleti'nde büyük bir geliri vardı. Yapılan hesaplar, üç yüz sancağa ayrılmış devletin, her bir sancağında yaklaşık bin vakıf olduğunu ve bu vakıfların bütçesinin devletin gelirinin üçte birine ulaştığını göstermektedir. (Yediyıldız, 2002, s.208)

Ayverdi, Bursa'daki İpek Hanı'nın Çelebi Sultan Mehmed vakıfları arasında bulunduğundan bahsetmekte ve Bursa Kadı Sicillerinden bir defteri* örnek göstererek, 78 odası kiraya verilen bu hanın odalarının kaç akçeye kiraya verildiğini ayrıntılarıyla yazmaktadır. (Ayverdi, 1972, s.122) Aynı şekilde Bursa'daki Emir Hanı'nın kira gelirini anlatırken, bu defterdeki bilgileri kaynak göstermiştir. Buna göre, şehri (aylık) 30 akçeye 63 oda, şehri 10 akçeye 1 oda, şehri 20 akçeye 5 oda, şehri 15 akçeye 2 oda, şehri 35 akçeye 2 oda, şehri 60 akçeye 1 oda ve şehri 25 akçeye 1 oda olmak üzere 74 oda kiraya verilmiştir. (Ayverdi, 1966, s.96) Bu o günün şartlarında hanlardan elde edilen geliri gösterdiği gibi, şehirlerdeki kervansaray odalarının hepsinin aynı değerde olmadığını, büyüklük; girişte, kapıya yakın olma gibi unsurların oda fiyatlarını, bu yapıların ticari gaye ile yapılmış olmasından dolayı etkilediğini göstermektedir.

Ayverdi'nin Bursa Kadı Sicilleri'nden aldığı bu bilgilerde ilginç olan bir nokta, Bursa'daki Fidan Hanı'nın gelirlerini anlatırken karşımıza çıkmaktadır. Senelik 55.480 akçe gibi büyük bir geliri olan bu hanın kiracısı, 23 Cemaziyelevvel 1015 (26 Eylül 1606) günü mahkemeye başvurmuş ve bu sayede geliri Kadı Sicillerine girmiştir. (Ayverdi, 1973, s.127) Kiracının şikayet sebebi, defterde şu şekilde kaydolmuştur:

“..Yevmiye 152 akçe kira ile tasarruf eden müste'cir Şark Seferine Rumeli'den gelen askerin ücretsiz olarak kondukları, tüccar taifesinin de -asker havfinden-

---

* Bursa Kadı Sicilleri, 1233 No'lu Defter

uğramadıklarını ve hücrelerin boş kaldığının tesbitini hakimden istemiştir.”
Bursa Kadı Sicilleri, 214 No’lu Defter, s.37)

Burada dikkatimizi çeken birkaç unsur bulunmaktadır. Birincisi; kervansarayların, ülke sınırlarının çok içlerinde kalsa da, asker nakillerinde başvuru konaklama yapıları olma özelliğini devam ettirmesidir. Dolayısı ile, Güreşsever’in dediğı gibi bu yapılar tamamiyle ticari maksada hizmet eder hale gelmemişlerdi. İkinci durum; müste’cir’in (kiracı) bulunmasıdır. Görüldüğü gibi, vakıf yapısı olan bu hanların işletmesi, doğrudan vakıflar eliyle değil, vakıfların bir hancıya, hanı bütünüyle kiraya vermesi şeklinde olmaktadır.   nc  durum ise; tüccarların askerlerden korkması ve bu yüzden hana gelmemeleridir. Bunu daha da ilginç kılan durum ise, kiracının bir ordu devleti olarak bilinen Osmanlı’da askeriyeyi mahkemeye şikayet etmesidir.

Kervansaraylar Osmanlı  ncesindeki Anadolu devlet ve toplum yapısını da gözler önüne sermektedir. Cezar, bu yapılarda yolcuların ücretsiz kalmalarının yanısıra başka hizmetleri de ücretsiz aldıklarını söylemektedir. Yolcuların, yiyecek, ısınma ve aydınlanma hizmetini de ücretsiz olarak aldığını vurgulayan Cezar’ın bu genellemesinin bazı istisnaları olduğunu ve dönemsel olarak değiştiğini biliyoruz. Ancak bazı yapıların vakfiyeleri Anadolu toplumunun ve Osmanlı’nın öncülü olan devletlerin ücret bahsini ne kadar aştığını gözler önüne sermektedir. Karatay Kervansarayının vakfiyesini değerlendiren Cezar, yolcuların ayakkabılarının tamiri, hayvanların nallarının bakımı, veteriner hizmeti ve hastalananlar için doktor bulundurulması hatta ölenlerin cenazelerinin kaldırılması gibi hizmetlerin ücrete tabi olmadığını aktarmaktadır. (Cezar, 1981, s.938)

Osmanlı döneminde de bu anlayışın devam ettiğini görmekteyiz. Reyhanlı, 1584 yılında Türkiye’ye gelen İngiliz John Sanderson’un Fatih Kervansarayı ile ilgili izlenimlerini aktarmıştır. Sanderson, milliyet ve din farkı gözetilmeden yolcuların   gün hizmetçileri ve atlarıyla birlikte konaklaması için yapılan bu kervansarayda, ve çevresinde şehirdeki fakirler için 150 misafirhanede ücretsiz yemek ve günde adam başı 1 akçe dağıtıldığını söylemektedir. (Reyhanlı, 1983, s.68) Son derece gelişmiş bir sosyal müessese olarak kervansarayların, bu yönüyle sadece doğuya münhasır olduğunu söyleyebiliriz. Bu mimari tip, doğunun kültürel, siyasi ve sosyal

durumunun bir göstergesi olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Nitekim, George Wheler 1682 tarihini taşıyan eserinde, batıdaki konaklama yapılarıyla, kervansarayları karşılaştırırken, doğudaki bu konaklama yapılarının yolculara sağladığı kolaylıklara ve içinde barındırdığı sosyal ve ahlaki prensiplere gıpta ettiğini; kervansarayların, bir sefahat ve ayyaşlık, hırsızlığın ve kötülüğün merkezi durumundaki batı otellerine ve tavernalarına örnek olması gerektiğini söylemiştir. (Aybet, 2003, s.353)

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda, özellikle Anadolu'da, 14. yüzyıl başından 20. yüzyıl başına kadar süren uzun bir dönemde faaliyet icra eden kervansarayları ve bu kervansaraylardaki sosyal hayatın nasıllığına dair yaptığımız bu çalışma, incelediği konunun ana hatlarını ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Çalışmamız sırasında, kervansaraylarda ücret, yemek, konaklama gibi konuların bilimsel çalışmalarda yeterince incelenmediğini gördük. Öyle ki, bu konuya değinen bilimsel çalışmalar da, aslında kaynak olarak seyahatnamelere atıf yapmaktadırlar. Bir çok makalenin, aynı bilgiyi tekrarlamakta olduğunu; bu bilginin ise aslında seyahatnamelerden, bazen kaynak dahi verilmeden aktarıldığını tespit ettik.

Bu çalışmada, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi disiplinlerinin önemli konularından birisi olmasına rağmen han ve kervansarayın net bir biçimde tanımlanmadığını, bu konuda terminolojik bir sıkıntı olduğuna dikkat çekerek, çeşitli bilimsel çalışmalarda yer alan tanımları topladık ve bir tanıma ulaşmaya gayret ettik. Bu yapı tiplerinin nerede aynılaştığına, nerede farklılaştığına dikkat çekerek, hangi dönemlerde hangi anlamlara karşılık geldiğini ortaya koymaya çalıştık.

Bunun sonucunda, içlerinde üretimin yapıldığı ve ticarethanelerin olduğu; istisnai bir durum olarak barınma hizmeti verse de, konaklama hizmeti gözetilmeden inşa edilmiş, şehir içinde faaliyet gösteren yapılara "han" denilmesinin doğru olduğu sonucuna vardık. Buna karşın, tarihi süreç içerisinde, bazen seyahatname yazarları tarafından han olarak isimlendirilse de; menzillerde ya da şehirlerde inşa edilmiş olsun, konaklama hizmeti gözetilerek inşa edilmiş, yolcuların hayvanlarıyla beraber barınmasına olanak tanıyan yapılara "kervansaray" denilmelidir. Bu yapılarda ticari faaliyetin yapıyor olması da, tanımlamamıza hanel getirmeyecektir. Çünkü, ticari

yük taşıyan kervanların konaklamaları esnasında, yüklerini boşaltıp, alış-veriş yapmalarından daha doğal ne olabilir?

Kervansaraylarda konaklamanın ücretli olup olmadığı, incelediğimiz bir başka önemli konuydu. Seyahatnamelerde, kervansarayların en genel anlamıyla ücretsiz olduğu vurgulansa da, seyahatname yazarlarının bunun aksini belirten pek çok ifadesine de rastladık. Bilimsel çalışmalar, bu konuya ya bilindik ifadelerle yaklaşır, üstünkörü değinmişler ya da “ücretsizliği”nin kesinliğine inanıp, bunun sosyo-kültürel tahlillerine girişmişlerdir. Kervansaraylarda “üç gün ücretsiz” konaklamanın yapılabildiğine işaret eden ifadeler, bazen aynı metin içerisinde dahi kendini tekzip eden ifadelerin varlığına rağmen, neredeyse bütün çalışmalarda kendine yer bulmuşlardır.

Ticari kervan taşımacılığını teşvik etmek, bölgede ticari sirkülasyonu canlı tutmak, hem Selçuklular’ın hem de Osmanlı’nın temel politikasıydı. Osmanlı Devleti’ni ekonomik açıdan güçlü kılan şey, doğuyu batıya bağlayan kervan yollarının denetimini elinde tutmaktı. Bu anlamda, Batı’ya karşı hem siyasi hem de ekonomik açıdan üstünlüğünü bir anlamda bu yollara borçluydu. Nitekim, Osmanlı’nın zayıflamaya başladığı yıllar, Batı’nın coğrafi keşifler sonucunda doğuya ulaşan yeni yolları bulması ve Amerika’yı keşfiyle, Baharat ve İpek Yolu’nun önemini yitirdiği döneme denk gelmektedir. Osmanlı için bu kadar hayati önemi haiz kervan yollarının üzerinde inşa edilmiş kervansaraylarda konaklamanın ücretsiz olması, Osmanlı’nın genel bir politikasıydı. Bununla birlikte, seyyahlarımızın kimi zaman “cüz’i bir para” ödediklerini söyledikleri yapılar, küçük yerleşim yerlerinde bulunan, vakıf yapısı olmayan özel işletmeler olabilir.

Nitekim, seyyahların aktardıklarından, yapılan bu ödemelerin, ya kervancıya tüccarlar tarafından, ya hayvanlara saman, arpa ve ot temin eden köylülere ya da yolculara yemek pişirip dağıtan köylülere bahşiş kabilinden yapıldığı sonucunu çıkartmaktayız. Tüm bunlara rağmen, şehirlerde faaliyet gösteren ticari han ve kervansarayların bir kısmının ücretli olduğunu da söylemeliyiz. İstanbul gibi ticari hareketliliğin Osmanlı topraklarında en üst seviyeye ulaştığı bir şehirde, vakıf yapısı kervansarayların yanı sıra, özel işletmelerin olması da kaçınılmazdır. Bazı küçük

yerleşim yerlerindeki istisnalar dışarıda tutulacak olursa, bu göstergeler ışığında, menzillerde inşa edilmiş kervansaraylarda konaklamanın en azından üç gün boyunca ücretsiz olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Hatta, şehir içinde bulunan ve ticareti teşvikle beraber, fakirlerin yedirilip içirilmesine de olanak tanıyan kervansaraylar da “vakıf yapıları” olmaları sebebiyle ücretsiz hizmet vermektedirler.

Kervan yollarının Osmanlı için hayatiyeti, beraberinde kervan yollarının güvenliği sorununu da getiriyordu. Bu sebeple devlet, ahi ve derbent teşkilatlarını destekliyordu. Bu kurumlar da, kervan yollarının güvenliğini sağlarken, kervansarayların etrafında yeni şehirlerin kurulmasına önyak oluyordular. Kervansaraylar mimari köken olarak, askeri bir yapı olan ribatlara dayanıyordu. Doğal olarak, ribatlar gibi kervansaray mimarisinde de öncelen şey “güvenlik”ti. Bu sebeple kervansaraylar kale gibi korunaklı olmaları için taştan yapılıyorlardı. Güvenlik endişesinin yaşanmadığı şehir merkezlerindeki ise ahşap malzemeyle inşa edilebiliyorlardı. Güvenliğin sağlanabilmesi için kervansarayların kapısı, gece kapatılıyor ve geç vakit yolda kalmış kişi ya da kervanlar gibi istisnai bir durum yok ise sabaha kadar açılmıyordu. Kapılar ancak, sabah, malların kontrolü yapıp, hırsızlığın olmadığından emin olununca açılıyordu.

Çalışmada üzerinde durulan diğer bir konu, konaklamanın nasıl yapıldığının ortaya çıkarılmasıdır. Seyyahların neredeyse tamamı, kervansarayların içinin boş ve mobilyasız olduğu üzerinde durmuşlardır. Oysa ki, kervansarayların içi tamamen boş değildir. Bu yapılar, doğulu insanın konaklamasına uygun olarak dekore edilmişlerdir. Kervansaray odalarının içinde yer alan bir ocak ve üstünde istirahat edilmesine uygun bir yükselti (kerevet ya da peyke), bir doğulu için yeterlidir. Zaten Türk konut mimarisinde, Orta Asya’dan taşınan bir gelenek olarak, odalardaki yegane mobilya, duvar dibindeki sedir, yatakların dürülüp yerleştirileceği ve mutfak eşyalarının, yiyeceklerin saklanacağı dolap ve ocaktan ibaret değil midir? Bizce, Batılı seyyahlar alışık oldukları konaklama düzenini bu yapılarda bulamadıkları için böyle bir tanımlama yapmaktadırlar.

Seyyahlarımızın yazdıkları ve bilimsel çalışmalar, uzun kervan yolculukları esnasında sayıları binleri bulan hayvanların kervanlarda bulunduğunu

göstermektedir. Kervansaraylar, yolculara hizmet verdiği gibi, kervandaki temel vazifeyi gören bu hayvanlara da hizmet vermekte, bunun için ahırları bünyesinde barındırmaktaydılar. Kervanlardaki deve, at ve katırları barındırmak, doyurmak ve tekrar yola hazırlayabilmek için, özellikle menzillerdeki kervansaraylarda, bazen yolcuların dahi istirahat edebileceği kadar temiz ahırlar bulunuyordu. Ahırlar, özellikle menzillerdeki kervansaraylarda, yolcuların ikamet ettiği mekanların hemen altında girişte bulunurken, şehirlerdeki kervansaraylardaki ahırlar, ikamet mekanlarından uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Kervansarayların sahip oldukları konfor, büyüklüklerine ve akarlarının gelirin'e göre değişiklik arz etmektedir. Ancak, abdesthane ve hamam, kervansaray için vazgeçilmez yapı birimleri olmalıdır. Uzun yolculuklar sonucu kervansaraya ulaşan bir yolcu için yıkanma belki de en önemli ihtiyaçtır. Üstelik gusül abdesti almanın dini zorunluluk olduğu bir toplumda, kervansarayda yıkanma ihtiyacının gözetilmemesi mümkün değildir. Yerleşim yerlerinin uzağında bulunan kervansaraylarda mutlaka hamam bulunmaktadır. Sadece yerleşim bölgelerinin yakınında bulunan yapılarda hamam olmayabilirdi, o da çok yakınlarda hamam bulunma olasılığı nedeniyle ihtiyaç hissedilmediği için.

Haftalar hatta aylar süren yolculuklar sırasında yolcular, pratik yemekleri yemeyi tercih etmişlerdir. Yine de bu yiyecekler, doğuluların mutfağını açıkça yansıtmaktaydı. Konaklama esnasında çabucak pişirilecek pilav, et; batılıların bu seyahatler sırasında öğrendikleri yoğurt başlıca yiyecekler arasındaydı. Seyahatnamelerin tamamında seyyahlar, temelde bu yiyeceklerden bahsetmişlerdir. İçecek deyince batılıların aklına gelen tek şey şaraptır. Bu seyahatleri esnasında karşılaştıkları problemlerden biri de, gittikleri her konaklama yerinde şaraba rastlayamamalarıdır. Doğulular farklı pek çok meyveden yaptıkları şerbetlerin yanısıra, su içmektedirler. Bir içecek olarak su, batılı insan için pek bir şey ifade etmemektedir. Seyahatnamelerde, doğuluların su ile kurdukları ilişki; suyu kutsal bir nimet olarak görüp, özel kaplarda uzak yerlerden taşıyıp getirmeleri son derece ilginç ve anlam veremedikleri bir olgu olarak bahsedilmiştir.

Çalışmada kullandığımız temel malzemenin seyahatnameler olması ve bu eserlerin büyük bir kısmının batılılar tarafından yazılmaları, çalışmayı, kervansaraylardaki sosyal hayat kadar, batılıların zihnindeki doğru algısını ve bu algının tarihi süreç içindeki değişimlerine projeksiyon tutan bir içeriğe kavuşturmuştur. Her ne kadar, üzerinde çalıştığımız konu bu olmasa da, Sanat Tarihi alanında yapılan bir çalışmanın, bu bilimsel disiplinin üzerinde hareket ettiği zemin dolayısıyla, Mimarlık ve Kültür Tarihi gibi kardeş disiplinlerden istifade etmemesi ve bu disiplinlere ortaya çıkardığı malzemeyle yardımcı olmaması mümkün değildir.

Netice itibariyle, bugün işlevini kaybetmiş olan kervansarayların tarih içinde işleyiş biçimlerini, mekanlarının özelliklerini, tefriş biçimlerini anlamak amacıyla yaptığımız bu çalışmanın, temel kaynaklarımızın seyahatnameler olması sebebiyle, bizi mutlak kesinlik ifade eden sonuçlara götürmeyeceği açıktır. Bunun için kervansarayların kayıtlarının tutulduğu sayıları binlerle ifade edilen “vakıf defterleri”nin ayrıntılı bir biçimde inceleneceği, geniş kapsamlı bir arşiv çalışması yapılmalıdır. Yine de bu çalışmada, seyahatnamelerin taranması sonucu ulaştığımız bu bilgilerin, Osmanlı döneminde kullanılan kervansaraylar hakkında genel bir malumat verdiği, ancak vakıf defterlerindeki detaylara inildiğinde, ana hatları değiştirmeyecek, nüanslara ulaşılabilceği kanaatindeyiz.

†

KAYNAKLAR

Kitaplar

Afetinan, A., 1968. Mimar Koca Sinan, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Ahmet Refik, 1988. Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591), Enderun Kitabevi, İstanbul.

Ahmet Refik, 1988. Onbirinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1592-1688), Enderun Kitabevi, İstanbul.

Ahmet Refik, 1988. Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785), Enderun Kitabevi, İstanbul.

Ahmet Refik, 1988. Onüçüncü Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1786-1882), Enderun Kitabevi, İstanbul.

Ali Bey, 2003. Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk: Seyahat Jurnalı (İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a), Çev.: Cahit Kayra, Büke Yayıncılık, İstanbul.

De Amicis, E., 1993. İstanbul (1874), Çev.: Prof. Dr. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

And, M., 1993. 16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam, Akbank Yayınları, İstanbul.

Arnold, D., 2000. Coğrafi Keşifler Tarihi, Çev.: Osman Bahadır Yöneliş Yayınları, İstanbul.

Aslanapa, O., 1988. Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Aybet, G. Ü., 2003. Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İletişim Yayınları, İstanbul.

Ayverdi, E.H., 1966. Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, Baha Matbaası, İstanbul.

Ayverdi, E.H., 1972. Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, Baha Matbaası, İstanbul.

Ayverdi, E.H., 1974. Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, Baha Matbaası, İstanbul.

- Ayverdi, E.H. ve Yüksel, İ. A.**, 1976. İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, Baha Matbaası, İstanbul.
- Barkan, Ö.L.**, 1965. Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları, İstanbul.
- Barkan, Ö.L.**, 1972. Süleymaniye Cami ve İmaretini İnşaatı (1550-1557), Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Batur, E.**, 2001. Avrupa Güneşinin Doğduğu Yere Yolculuk: İstanbul ve Anadolu'da Batılı Gezginler, Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş., İstanbul.
- Bektaş, C.**, 1968. Koca Sinan, Doğu Matbaası, İstanbul.
- De la Broquiére, B.**, 2000. Bourgogne Dükü Phillippe Le Bon'un Müşaviri ve Baş Ecuier Tranchant'ı Bertrandon de la Broquiére'nin Denizaşırı Seyahati (1432-1433), Çev.: İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul.
- De Busbecq, O.G.**, Tarihsiz, Türkiye'yi Böyle Gördüm, Haz.: Aysel Kurutluoğlu, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- De Carbognano, C.C.**, 1993. 18. Yüzyılın Sonunda İstanbul, Çev.: Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Cerasi, M. M.**, 1999. Osmanlı Kenti, Çev.: Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Cezar, M.**, 1985. Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- De Clavijo, R.G.**, 1993. Anadolu Orta Asya ve Timur, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul.
- Curipeschitz, B.**, 1977. Yolculuk Günlüğü: 1530, Çev.: Özdemir Nutku, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Çantay, T.**, 1989. XVI.-XVII., Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları, Eren Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Z.**, 1986. 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti-Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Demircanlı, Y.Y.**, 1989. Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Dernschwam, H.**, 1992. İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çev.: Prof. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Dethier, P.A.**, 1993. Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu), Çev.: Ümit Öztürk,

- Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Djevad, A.,** 1969. Yabancılara Göre Eski Türkler, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- D'ohsson, M.,** 1977. 18. Yüzyıl Türkiyesi'nde Örf ve Adetler, Çev.: Zerhan Yüksel, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Göde, K.,** 1992. Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Erkal, A.,** 1996. İzmir Kızlarağası Hanı, Albayrak Matbaası, İzmir.
- Ergin, O.,** 1938. İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri, Burhaneddin Matbaası, İstanbul.
- Evliya Çelebi,** 2003. Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, Haz.: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. cilt, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, S.,** 1995. Hacılar ve Sultanlar, Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, S.,** 2000. Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, S.,** 2001. Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?, Çev.: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Findley, C.V.,** 1999. Ahmed Mithat Efendi Avrupa'da, Çev.: Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Freely, J.,** 2003, Evliya Çelebi'nin İstanbulu, Çev.: Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Galland, A.,** 1998. İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673), Birinci Cilt (1672), Çev.: Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Grelot, J.,** 1998. İstanbul Seyahatnamesi, Çev.: Maide Selen, Pera Turizm, İstanbul.
- Güran, C.,** 1976. Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Gyllius, P.,** 1997. İstanbul'un Tarihi Eserleri, Çev.: Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayınları, İstanbul.
- Herbert, A.,** 1999. Ben Kendim, Çev.: Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara.
- Howard, G.W.F.,** 1978. Türk Sularında Seyahat, Çev.: Şevket Serdar Türet,

Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.

Huart, C., 1978. Mevleviler Beldesi Konya, Çev.: Nezh Uzel, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.

Hüseyin Ayvansarayı Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi, 2001. Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar), Haz.: Ahmed Nezh Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul.

İbn Battuta, 1999. İbn Battuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İbn Battuta, 2004. İbn Battuta Seyahatnamesi, Çev.: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İnalçık, H., 2003. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev.: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İnciyan, P.A., 1976. 18. Asırda İstanbul, Çev.: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Kiel, M., 2000. Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, Çev.: İlknur Kolay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Koçu, R. E., 1971. İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul.

Konyalı, İ.H., 1948. Mimar Koca Sinan, Osmanbey Matbaası, İstanbul.

Konyalı, İ.H., 1964. Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi, Yeni Kitap Basımevi, Cilt:2, Konya,

Mahiroğulları, A., 2001. Seyyahların Gözüyle Sivas, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Mantran, R., 1990. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul "Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi", II. cilt, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Mehmed Raif, 1996. Mir'at-ı İstanbul, Haz.: Günay Kut-Hatice Aynur, Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul.

Miranda, F., 1965. Venezuela'lı General Miranda'nın Türkiye'ye Dair Hatıratı, Çev.: Fuad Carım, Berksoy Matbaası, İstanbul.

Mülayim, S., 2001. Ters Lale: Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Müller, A. M., 1998. İzmir-1726, Çev.: Ayla Sevim Uhri, Tepekule Kitaplığı Yayınları, İzmir.

- De Nerval, G.**, 2002. Doğuya Seyahat, Çev.: Muharrem Taşçıoğlu, Kùltür Bakanlığı, Ankara.
- Öz, T.**, 1997. İstanbul Camileri, I-II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Pamukciyan, K.**, 2002. İstanbul Yazıları, Çev.: Osman Köker, Aras Yayınları, İstanbul.
- Pardoe, J.**, 1997. Onsekizinci Yüzyılda İstanbul, Çev.: Bedriye Şanda, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Polonyalı Simeon**, 1964. Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, Çev.: Hrand Andreasyan, Baha Matbaası, İstanbul.
- Poole, S.L.**, 1999. Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları, Çev.: Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Raczynski, E.**, 1980. 1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat, Çev.: Kemal Turan, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Raymond, A.**, 1995, Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, Çev.: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Reyhanlı, T.**, 1983. İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul Hayatı, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sakaoğlu, N. ve Akbayar, N.**, 2000, Osmanlı Dünyasından Yansımalar, Denizbank Yayınları, İstanbul.
- Sarre, F.**, 1998. Küçükasya Seyahati -1895 Yazı- "Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar, Çev.: Dara Çolakoğlu, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul.
- Şibli Numani**, 2002. Anadolu, Suriye ve Mısır Seyahatnamesi -Sefername-i Rum u Şam u Mısır-, Çev.: Yusuf Karaca, Risale Yayınları, İstanbul.
- Tavernier, J.B.**, 1980. XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, Çev.: Ertuğrul Gültekin, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Tebly, K.**, 1989. Dersaadet'te Avusturya Sefirleri, Çev.: Selçuk Ünlü, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Türker, O.**, 2000. Galata'dan Karaköy'e: Bir Liman Hikayesi, Sel Yayınları, İstanbul.
- Türkiye'nin Dört Yılı**, 1977. İsimsiz, Çev.: A. Kurutluoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul.

- Olivier, 1977.** Türkiye Seyahatnamesi, Çev.: Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Ubicini, F.H.A., 1977.** 1855'te Türkiye, Çev.: Ayda Düz, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Ünver, A. S., 1998.** İstanbul Risaleleri, Cilt: 3, İst. B. Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, S., 2002.** Süleymaniye, Çev.: Alp Tümertekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yetkin, S. K., 1970.** Türk Mimarisi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Yüksel, A., 1983.** Osmanlı Mimarisinde II. Beyazıt-Yavuz Selim Devri (1481-1520), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Wiener, W. M., 1998.** Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı, Çev.: Erol Özbek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Wiener, W. M., 2001.** İstanbul'un Tarihsel Topografyası, Çev.: Ülker Sayın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tezler

- Güreşsever, G., 1974.** Anadolu'da Osmanlı devri kervansaraylarının gelişimi, *Doktora Tezi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, İstanbul.
- Nayır, Z., 1975.** Osmanlı mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve sonrası (1609-1690), *Doktora Tezi*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Taşçıkarcı, B., 2002.** Onaltıncı yüzyılda batılı gezginlerin İngilizce ve Türkçe yayımlanan notlarında İstanbul ve anıtları, *Yüksek Lisans Tezi*, İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Makaleler

- Akozan, F., 1963.** Türk Han ve Kervansarayları, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, Sayı: 1, s.133-167.
- And, M., 1970.** 16. Yüzyılda Elçilikler ve Elçiler, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 3, s.20-25

- Aslanapa, O.**, 1963. Ortaçağda Türklerin İleri Bir Sosyal Yardım Müessesesi: Kervansaraylar, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 5, s.26-30.
- Berkol, F.**, 1973. Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları, Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, Sayı: 10, s.345-352.
- Beşe, H K.**, 1949. Tarihte Kervan Yolculuğu ve Türk Kervansarayları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı: 86, s.7-10.
- Cantay, G.**, 2002. Türk Mimarisinde Kervansaraylar, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 6, s.76-86.
- Coşar, F. M.**, 1994a. Venedik ve Osmanlı Arasındaki Bağ: Tüccarlar, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı: 2, Cilt: 1, s.17-21.
- Coşar, F. M.**, 1994b. İstanbul'da Venedik Elçileri, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı: 4, Cilt: 1, s.32-35.
- Çetin, A.**, 2002, 13.-15. Yüzyıllarda Yakın Doğu'nun Sosyo-Ekonomik Hayatında Tüccarlar, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 5, s.446-459.
- Demir, M.**, 2002. Türkiye Selçuklu Vakıfları, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 7, s.272-280.
- Ersoy, B.**, 1994. Osmanlı Şehir İçi Hanları, Sanat Tarihi Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, Sayı:7, s.75-97.
- Eyice, S.**, 1963. Hommaire De Hell ve Ressam Jules Laurens, Türk Tarih Kurumu Belleteni, Sayı: 105, s.61-88.
- Eyice, S.**, 1970. Elçi Hanı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 24, s.93-130
- İşıközlü, F.**, 1973. İstanbul'un Eski Vakıf Hanları, Vakıflar Dergisi, Sayı: 10, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- İşıksal, T.**, 1970. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu-Hindistan Ulaşımında Güvenlik Tedbirleri, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 29, s.40-43.
- Kayaoğlu, İ.**, 2002, Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 7, s.281-285.
- Kazıcı, Z.**, 2002, Osmanlılarda Hoşgörü, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 10, s.221-232.

- Kuran, A.**, 1984. Üsküdar Atik Valide Külliyesinin Yerleşme Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine, Suut Kemal Yetkin'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.231-248.
- Kuyulu, İ.**, 1996. Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme, Sanat Tarihi Dergisi, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, Sayı: 8, s.51-78.
- Mantran, R.**, 1985. 16. ve 17. Yüzyıllarda İstanbul'da Azınlıklar, Meslekler ve Yabancı Tüccarlar, Tarih Toplum Dergisi, Sayı: 16, Cilt: 3, s.235-239.
- Madran, E. ve Özgönül, N.**, 1994. Seyahatnamelerde Erzurum, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı: 4, Cilt: 1, s.19-23.
- Müderrişoğlu, F.**, 2002. Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 10, s.920-926.
- Orhonlu, C.**, 1973. Bayrampaşa Kervansarayı, Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, Sayı: 10, s.199-218.
- Ortaylı, İ.**, 2002. Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 10, s.216-220.
- Pınar, İ.**, 1994. Keyif ve Ötesi, Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul, Sayı: 10, Cilt: 2, s.38-40.
- Sahillioğlu, H.**, 1968. Bir Tüccar Kervanı, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 9, s.63-69.
- Singer, A.**, 2002. İmarethaneler, Çev.: Alim Yılmaz, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 10, s.483-490.
- Sümer, F.**, 1953. Kervanlar ve Kervansaraylar, Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 40, Cilt: 4, s.2165-2167.
- Şen, M.**, 2002. Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik Sistemi, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 10, s.514-527.
- Turan, O.**, 1946. Selçuk Kervansarayları, Belleten, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Cilt: 10, s.471-496.
- Ülken, H. Z.**, 1949. Kervan ve Kervansaray, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı: 93, 9-10.
- Vatin, N.**, 1999. Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı, Cogito, Sayı: 19, s.161-176
- Yedi yıldız, B.**, 2002. Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 10, s.183-215.

Yıldırım, H., 1994. Seyahatnamelerde ve Anılarda Sivas, Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul, Sayı: 7, Cilt: 2, s.24-31.

Yücel, E., 1972. Büyükçekmece'de Türk Eserleri, Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, Sayı: 9, s.95-109.

Zirogeviç, O., 1968. Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 4, s.45-49.

Bildiriler

Cantay, G., 1986. Sinan külliyelerinde kervansaray planlaması, 2. *Uluslar arası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İ.T.Ü., İstanbul, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, İ.T.Ü. İnşaat Fakültesi Yayınları, s.87-103.

Cantay, G., 1989. Türkiye'de Osmanlı devri kervansaray yapılarının tipolojisi, 9. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 21-25 Eylül, T.T.K. Yayınları, Cilt: 3, s.1381-1390.

Cezar, M., 1981. Türk tarihinde kervansaray, 8. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.931-940.

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında İstanbul'da doğdum. Orta Öğrenimimi Pertevniyal Lisesi'nde tamamlayarak, 1995 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümünde lisans öğrenimime başladım. Lisans programını bitirdikten sonra, 2000 yılında, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sanat Tarihi Yüksek Lisans programına başladım. Evliyim ve bir kızım var.

